

4182
F 54. III

Ev. ref. főgymnasium

SZÉKELY MÓZES

ERDÉLYI FEJEDELEM ÉLETRAJZA.

*

391-1898.
ajf.

IRTA

VASS MIKLÓS.

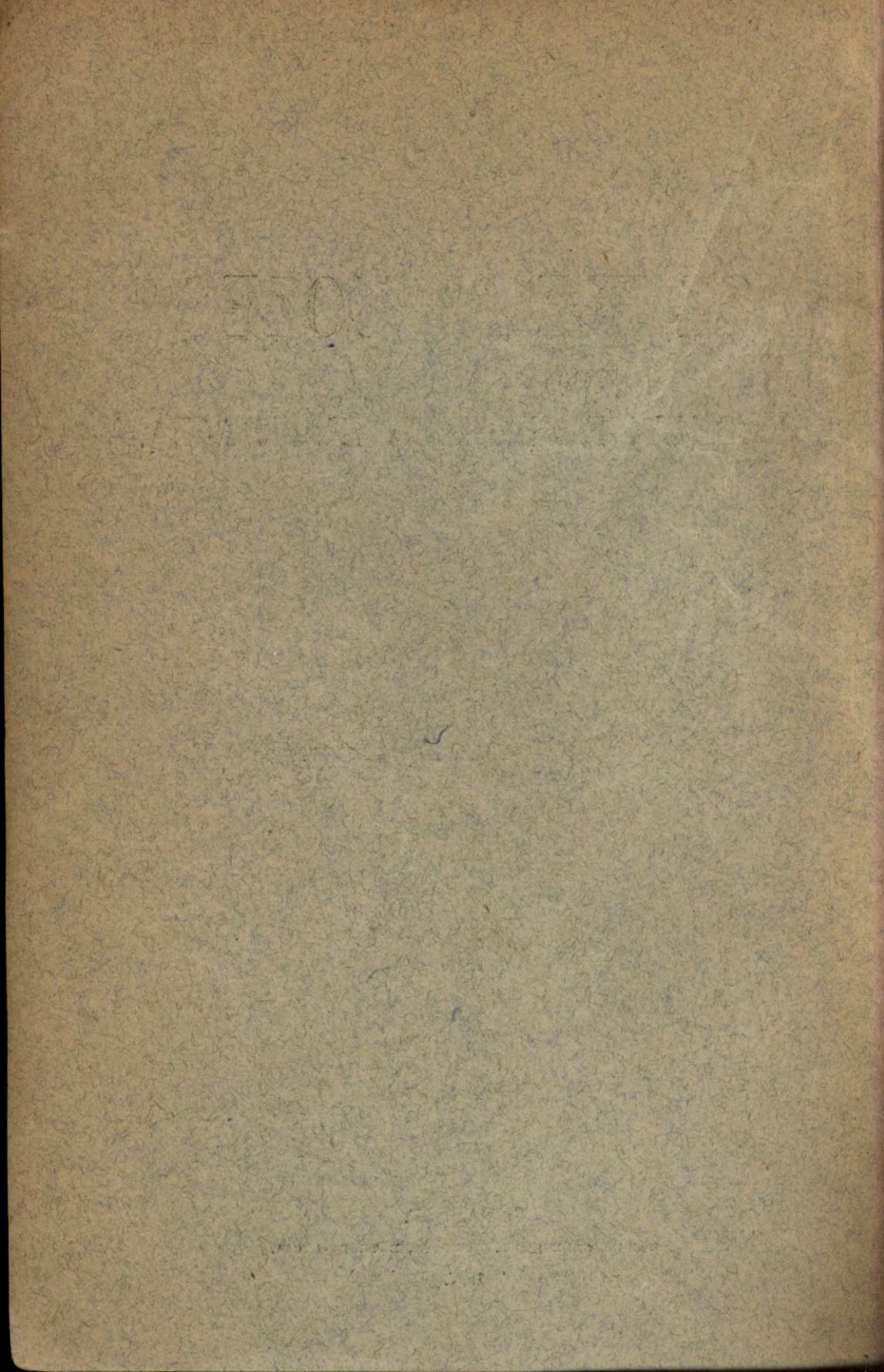
prez. a. f. d.

BUDAPEST.

MÁRKUS SÁMU KÖNYVNYOMDÁJA, BÁTHORY-UTCA.

1897.

SZÉKELY MÓZES

ERDÉLYI FEJEDELEM ÉLETRAJZA.

IRTA

VASS MIKLÓS.

BUDAPEST.

MÁRKUS SAMU KÖNYVNYOMDÁJA, BÁTHORY-UTCZA.

1897.

A Péterfy-udvarhelyi ev. ref. főgymnasium
tanulóinak

Péterfy-udvarhely 1897 ^a ¹⁴/₁ a szerző

T A R T A L O M.

	Oldal.
ELSŐ FEJEZET: Bevezetés. Székely Mózes családja. Gyermek- és ifjúkora. Katona lesz. A kerelószentpáli csatában részt vesz. Báthori Istvánt Lengyelországba kíséri; harcok az oroszok ellen. Hazajön Erdélybe	1
MÁSODIK FEJEZET: Emelkedése, birtokviszonyai, házassága. A moldvai hadjárat	7
HARMADIK FEJEZET: Politikai változások. A kolozsvári kegyetlenkedések. A rácok fölkelése. A lugosi expeditio. Gyurgyevói csata. Báthori Zsigmond lemondása. A biztosok. Báthori Zsigmond visszajön; másodsor is lemond. Báthori Endre lesz fejedelem	12
NEGYEDIK FEJEZET: Báthori Endre fejedelem jellemzése. Mihály vajda hitszegése és beütése. Az erdélyiek készülletlensége. Alkudozások Sellenberknél. A sellenberki csata	24
ÖTÖDIK FEJEZET: Mihály bevonulása Gyulafejérvárra. Báthori Endre menekülése, megöletése. Alkudozások a császári biztosokkal. Moldova elfoglalása. Székely Mózesék titkos találkozása Báthori Zsigmanggal. Székely Mózes izgatásai Mihály ellen; menekülése Lengyelországba	32
HATODIK FEJEZET: A nemesség készülődése. Gyülekezés a tordai és szászsebesi táborba. Bástát az erdélyiek a magok részére nyerik. A miriszlói csata. Mihály menekülése. Székely Mózes a határszélen. Mihály kimegy Erdélyből. A biztosok félelme. Székely Mózes csatlakozik az erdélyiekhez. A gyulafejérvári és kolozsvári gyűlés. Báthori Zsigmond fejedelemmé választása; átveszi a kormányt	42
HETEDIK FEJEZET: Az új fejedelem választás okai. A császár haragja. Básta, Mihály kibékülnek, együtt indulnak Erdély ellen. Báthori Zsigmond készülődése. A goroszlói csata. Zsigmond Moldovába menekül. Bástának bevonulása, a hajdúk kegyetlenkedései. Mihály megöletése	52
NYOLCZADIK FEJEZET: Székely Mózes Gyulafejérvárra, majd Fogarasba húzódik. Báthori Zsigmond visszajön Erdélybe Moldovából; Brassóban állapodik meg. Básta Kenyérmezőre	

vonul. Tordai János küldetése Szebenből Zsigmondhoz; Zsigmond ingatagsága. Székely Mózes crélyes fellépése. A török segély hadak megérkezése. Básta Szatmárra húzódik. Báthori Zsigmond egyesül Bektás hadaival. Székely Mózes Beszterczét beveszi. Kolozsvár ostroma. Székely Mózes fogsága. Zsigmond alkudozik. Bástával. Váltakozó harcok. A tövisi csata. Székely Mózes kimenekülése, notáztatása

60

KILENCZEDIK FEJEZET: Politikai állapotok. Székely Mózes a töröknél. Az emigránsok. Készülődések a betörésre. Székely Mózes betör Erdélybe. Fejedelemmé válztása. Gyulafejérvárt, Kolozsvárt, Beszterczét beveszi. Apróbb harcok. A meggyei alkudozások. Rádul vajda beütése. A brassói csata. Székely Mózes halála

72

ELSŐ FEJEZET.

Bevezetés. Székely Mózes családja. Gyermek- és ifjúkora. Katona lesz. A kerelőszentpáli csatában részt vesz. Báthori Istvánt Lengyelországba kíséri; harczok az oroszok ellen. Hazajön Erdélybe.

Az önálló erdélyi fejedelemség történetének legnevezetesebb, de egyszersmind legizgalmasabb és legszomorúbb évei a 16. század utolsó és a 17. század első tizedére esnek. Mikor Báthori Zsigmond 1594. elhagyta elődei politikáját és egy csalfa kép után indulva szakított a törökkel; akkor sokáig száműzte a nyugalmat és békét országából, de megnyitotta a Pandora szelenczáját, melyből bőségesen omlott mindenféle rossz Erdélyre egy évtizeden át. A kis Erdély egy évtized alatt 8 fejedelm-változásnak volt tanúja s végig kellett, hogy szenvedje a Mihály és Básta korát minden szerencsétlenségével. Báthori Zsigmond ingatag alapra épített, a midőn elhagyta azt az utat, melyet épen a Báthoriak szélessítettek ki, és új ösvényt akart nyitni. Azt az eredményt, melyet a két Báthori — István és Kristóf — elértek, alaposan lerontotta a harmadik — Báthori — Zsigmond; s míg azok történelmünk díszai között foglalnak helyett; addig az utóbbi felett kérlelhetetlenül kimondotta a történelem marasztaló ítéletét.

E korszakban, melyben mint egy drámában követik, valósággal kergetik egymást az izgalmasabbnál izgalmasabb jelenetek — szerepel Székely Mózes is, kinek biográfiáját akarom megírni.

Székely Mózes e korszak legkitünőbb szereplői közé tartozott, ki egyszerű lőfő-székelyből Erdély fejedelmi trónjára emelkedett. Élete kettős tanuságot nyújt — egyik, hogy erős akarat mindent legyőz; a másik, mely inkább történelmi tanú-

ság, hogy Báthori Zsigmond környezetében ő volt a legelső, ki szükségesnek tartotta a törökhöz való visszatérést, s ő ragaszkodott leginkább is ahhoz. Rövid ideig tartó fejedelemsége előfutárja volt Bocskai és Bethlen fejedelemségének, és a későbbi korban, mint politikai világító torony állott az ő politikai elve, mely felé irányozva vezették az Erdély kormányának hajóját utódai.¹⁾

* *

Nagyon kevés az, a mit Székely Mózes családjáról tudunk. Ősei közül egyik sem játszott kiválóbb szerepet, s így a történelem hallgat róluk. Még atyjáról is csak annyit tudunk, hogy Literati Székely Jánosnak hívták²⁾ és hogy 1591. októberben halt meg.³⁾ Testvérei, István, János és Péter voltak.⁴⁾ Születési évét sem lehet egész biztosan meghatározni, Szamosközy után

¹⁾ Habár a sorok között mindenütt utalok forrásaimra, itt is szükségesnek tartom röviden felsorolni azokat a forrásokat, melyeket leginkább használtam. Felhasználtam nemcsak az egykorúak, hanem a legújabb történetírók idevágó munkáit is.

Átnéztem gróf *Kemény* Józsefnek és *Mike* Sándornak az Erd. Muzeumban őrizett kézirati gyűjteményeiket. Az egykorú írók közül leginkább *Szamosközy* István történeti maradványait (kiadta Szilágyi Sándor 4. kötetben), *Bethlen Farkas*: *Historia de rebus Transilvani cis-át* (Szeben 1788), *Istvánsi* Miklós: *Historiarum de rebus Ungaricis-át* (Köln 1752) és *Somogyi* Ambrus: *Historia rerum Transilvanicarum-át* forgattam. Használtam továbbá a *Trausch* által kiadott: *Chronicon Fuchsio Lupino Oltardinumot*, *H. Mikó* Ferencz Historiáját: *Nagy Szabó* Ferencz memorialéját és egyebeket. Az újabbkori idevágó munkák közül leginkább három művet használtam, melyek egyszersmind kulfó gyűjtemények is. Ezek: *Hurmuzaki* *Historia de privitoare Romanilor* III. és IV. k. 1-ső rész. *Szilágyi* S.: *Erdélyi Orsz. Eml.* IV. és V. k. és végül dr. *Szádeczky* Lajos: *Erdély és Mihály vajda története* 1595 - 1601.

Itt emlitem meg azt is, hogy Székely Mózesről eddigelé — tudtommal — csak egy történeti tanulmány jelent meg *V. Nagy* Jánostól a *Századok* 1869. évfolyamában. Végül itt mondok köszönetet mindazoknak, kik könyvem megírásában segítségemre voltak.

²⁾ Székely Oklevéltár IV. 86. l., János Zsigmond idejében a székely só-kamara ispánja: *Erd. Orsz. Eml.* II. 344—45. l.

³⁾ *Tört. tár.* 1880. 647. l. (Barabás Samu: Székely krónika.)

⁴⁾ Székely Oklevéltár IV. 86. és 88. l.

1553 vagy 1554-re tehetjük.¹⁾ Születési helye Székely-Udvarhely volt, de gyermeksége az Udvarhelyszéki Alsó-Siménfalván telt, hol a családja birtoka volt, prédikátumát is innen írja. Fiatalkorában a sókereskedéssel foglalkozott, a mi úgylátszik családjában apáról fiúra szállott.²⁾ Azonban az ambitiosus, törekvő ifjú érezte, hogy e pálya nem az, a melyikben ő előre haladhat, s érezte, hogy ha alkalom és tér nyílik, oly helyet fog kivívni magának, mely dicsőséget fog adni neki, elhatározta tehát, hogy otthagyja a sókereskedést és katona lesz.

Erre jó alkalmak is nyíltak, mert Erdélyben éppen ekkor folytak a fejedelmi trónért Báthori István és Békes Gáspár között a küzdelmek. Erdély két részre oszlott; egyik rész a már tényleg uralkodó Báthori, a másik a Békes híve volt. E küzdelem nem csak személyi momentumokon fordult meg, hanem politikaiakon is. Nem az teszi annyira érdekessé, hogy Báthori küzdött Békes ellen, hanem, hogy két teljesen ellenkező politikai nézet állott szemben egymással. Az volt a kérdés, hogy a protestáns Erdély a török szultán, vagy a német császár fenhatóságát fogadja-e el; amazt a katolikus Báthori, ezt pedig az unitárius Békes tartotta helyesebbnek. Ha később — Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György alatt — úgy alakulnak is a viszonyok, hogy ők, mint protestáns fejedelmek a török fenhatóságot tartják jobbnak, ellentétben a katolikusokkal, addig itt még erről szó sem lehet. A katolikus Báthori sokkal hívebben kifejezte a protestáns Erdély közhangulatát, mint az unitárius Békes. A tulajdonképpen protestáns Erdélyben katolikus pártról oly értelemben, mint másutt, szó sohasem lehet; voltak ugyan mindig egyesek, kik a Habsburgok felé gravitáltak, de a nagy többség nem követte őket. Valójában pedig vallás szerint különböztetni meg a két pártot soha sem lehet. Mind a két pártban voltak katolikusok és protestánsok is, a mint erre elég a Bocskay fejedelemsége előtti politikáját felhoznunk.

Politikai szempontokból volt szükség, egy különálló, a Habs-

¹⁾ Szamosközy szerint: „quinquagenarius fere“ volt, mikor elesett (1603. július 17.) III. 234. l.; Bethlen F. V. 404. l.

²⁾ Szamosközy u. o.; Bethlen F. u. o.

burgoktól független Erdélyre, a mi akkor is kifejlődött volna, ha nem protestáns, de katolikus ország lett volna; Békes Gáspárral kíséreltetett meg másodszor, hogy megakadályozzák, de nem sikerült. Ezekből a szempontoktól véve nagyon kell örvendőnk, hogy a tusából nem Békes, de Báthori került ki győzelmesen.

Épen ezért nagyon természetesnek vehetjük, ha az unitárius Székely Mózes, nem az unitárius Békes, de a katolikus Báthori táborába ment. Nem követte tehát honfitársai nagyrésztét sem, kik közül kétezeret vezetett Andrassy Péter a Békes táborába. Különbözik nemcsak Székely Mózes volt, ki csatlakozott Báthorihoz honfitársai közül, többen voltak — így, hogy többet ne említsünk, Homoród Szent Pál úra Kornis Farkas is, ki szintén unitárius volt. Vallási érzelmeik nem fojtották el politikai érzelmeiket. Nem tartották helyesnek Békes politikáját és nem csatlakoztak hozzá. A következmények megmutatták, hogy nem cselekedtek helytelenül. Báthori István megmutatta az utat, melyen Erdélynek haladnia kell, ha függetlenségét a két császárság között fenn akarja tartani. Személyes tulajdonai és politikája egyaránt dicsőségesen vezették be a Báthoriak uralmát Erdélybe s mint lengyel király tekintélyt szerzett a magyar és Báthori névnek a külföldön is. Két ország számítja legjelesebb uralkodói közé s a világtörténelem odaigattatta a legkiválóbb szereplői sorába.

Székely Mózes tehát a Báthori ház szolgálatába lépett. Haladását személyes tulajdonai mellett, részben ennek is tulajdoníthatta. Két évtizeden át hű embere volt a Báthoriaknak s a mint résztvevő Báthori Istvánnak küzdelmeiben — mint ifjú — ép úgy támogatta a Báthori Zsigmond roskadozó trónját, mint férfiú. Elmondhatjuk róla, hogy hálátlanság sohasem terhelte lelkiismeretét s kitartott a Báthoriak mellett mindvégig, még akkor is, a midőn a Zsigmond szeszélye válságba sodorták az országot.

Báthori István felismerte a fiatal Székely Mózes tehetségét és pártfogásába vette. Külsőleg is szép testalkata volt. Volt akaraterője és katonai gyakorlatokon sok ügyességet tanúsított, mindezek közrejátszottak, hogy Báthori István kedvezését,

jóakarátát megnyerje.¹⁾ Bátorságának is több jelét adta. A Báthori és Békes között vívott kerelő szentpáli csata előtt többször ráütdtt Békes embereire;²⁾ a csata előtt két nappal pedig Radnotnál a Maroson kardját szájában fogván, átúszott s a Békes emberei közül egyet személyes viadalban levágott.³⁾

Hirnevét ezek annyira elterjesztették, hogy a nagy hadvezér, Báthori István, reá a 20—21 éves ifjúra, egy székelydándár vezetése mellett még a fejedelmi testőrök feletti parancsnokságot is rábizta. A csatát (1575. július 10.) is ő kezdette meg, ifjúi hevétől elragadtatva heves támadást intézett Békes táborának balszárnyára, mely azt megrendítette ugyan, de meg nem bontotta; s heves harcz után végre is kénytelen volt visszavonulni.⁴⁾ Gyulafy László, a fővezér és Báthori a jobbszárnyat és középet megbontották s ezzel a Báthorié lett a győzelem.⁵⁾

Ez a csata Békesnek évekig tartó bújdosást, párthivei közül többeknek halált, másoknak száműzetést, Báthorinak pedig fejedelemséget, majd lengyel királyságot szerzett.

Székely Mózesről azalatt, míg Báthori István fejedelemsége megszilárdításán fáradozott, míg a »pacifikáció« munkáját végezte, forrásaink hallgatnak. Vagy otthon tartózkodott Alsó-Siménfalván, vagy, a mi sokkal valószínűbb, a fejedelmi udvarban volt, talán mint testőrök parancsnoka.

Mikor Báthori Istvánt a lengyelek királylyá választották, Lengyelországba menő útjában Bánffy Györggyel, Gyulafy Lászlóval, Bethlen Farkassal, Kornis Farkassal, Daczó Péterrel, Mikó Miklóssal Székely Mózes is kíséretében volt.⁶⁾ Ekkor rövid ideig tartózkodott Lengyelországban, visszajött Erdélybe, de nemsokára ismét kiment Lengyelországba.

¹⁾ Gr. Kemény József: Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürger. I. 183. l.

²⁾ Bethlen Farkas I. 183. l.

³⁾ Szamosközy. III. 235. l., Bethlen Farkas V. 405. l.

⁴⁾ Bethlen Farkas. II. 317. l.

⁵⁾ Kóváry László: Erdély története IV. 25. l.

⁶⁾ Bethlen F. II. 428. l. Tört. Tár 1880. 645. l. Dr. Szádeczky Lajos: Báthori István lengyel királylyá választatása.

Báthori István lengyel király ekkor vívta győzelmes csatáit »Rettenetes Iván« orosz czár, vagy, a mint ő nevezte »moszkvai nagyherceg«¹⁾ ellen. A lengyel hadak győzelmet győzelemre arattak s a kezdetben oly, büszke orosz czár végre is kénytelen volt a Báthori feltételeit elfogadni. A lengyel csatatereken az erdélyiek is ontották vérüket. A kivívott győzelmeket az ő vitézségük is elősegítették. Az erdélyi csapatok vezérei Békes Gáspár, ki teljesen kibékült Páthorival, Borbély György, Bornemissza János, Vesselényi Ferencz, Király Albert, Kende Péter, Balogh Barabás, Károlyi István és Székely Mózes voltak.²⁾

Székely Mózes is sietett kivenni részét a csaták dicsőségéből és veszélyeiből s nemsokára őt is ott látjuk a lengyel harcztéren. Talán az is közbejártott a mit Kemény János említi, hogy egy ember füle elvágatásáért búdosott ki.³⁾ Az 1579. február 12-én Lublinban tartott »mustrálás« alkalmával, hol a magyar lovasokat vették számba, Székely Mózes is ott van hat lovassal, melyet saját költségén tartott.⁴⁾ A Bornemissza János csapatában, mint csapatparancsnok szolgált. Résztvett Daneka, Lautern, Pskow⁵⁾ és Polock⁶⁾ ostromában, hol térdében sebet is kapott, vitézül harczolt továbbá Zavolosc, Velkiluk és Toroppec alatt.⁷⁾ Vitézsége meg is kapta jutalmát, mert Báthori István szentelt vitézzé avatta.⁸⁾ A hadjárat befejezése után visszatért Erdélybe. Szamosközy szerint bizonyos Somogyi Bertalan-nal és Putnoky Jánossal összeveszett, azokat egyenkint ugyan legyőzte, de a közös támadás elől kénytelen volt menekülni.⁹⁾

¹⁾ Hadtörténelmi közlemények I. 244.

²⁾ Bethlen F. II. 438.

³⁾ Kemény János: Önéletirása 238. l.

⁴⁾ Veress Endre: Lengyelországi adalékok hazánk s főleg Erdély XVI—XVIII. századi történetéhez. Budapest 1896. 34. l.

⁵⁾ 1579. július u. o. 7. l. 1579. aug. u. o. 35. l.

⁶⁾ Szamosközy III. 235. Bethlen F. V. 405 l. Székely Oklevéltár IV. 86—87. l.

⁷⁾ Székely Oklevéltár IV. 86 - 87.

⁸⁾ Gróf Mikó Imre: Erdélyi Tört. Adatok I. 47. l. II. Mikó Ferencz Erdély históriája 46. l.

⁹⁾ Szamosközy III. 235. Bethlen F. V. 405.

MASODIK FEJEZET.

Emelkedése, birtokviszonyai, házassága. A moldvai hadjárat.

Székely Mózes hazatérte után mind sűrűbben kezd szerepelni a közéletben. Tekintélye és befolyása növekedett. 1583. június 10-én már mint sófalvi sókamarás¹⁾ s ugyanazon év november 7-én pedig mint udvari ember említetik.²⁾ Befolyásával együtt vagyona is növekedett. Az ő érdemeit is, mint a másokét, birtokadományozásokkal jutalmazták. Lássuk röviden e birtokadományozásokat.

Székely Mózes családi birtoka az Udvarhelyszéki Alsó-Siménfalván volt. E birtok nagyságát és terjedelmét nem ismerjük és így ősei vagyoni állapotáról sem mondhatunk határozott ítéletet. A siménfalvi kuria romjai különben még e század elején fennállottak, mit az ev. reformátusok templom hiányában imaházul használtak.³⁾ Itt említem meg azt is, hogy Székely Mózes emlékéét egész 1848-ig az általa öntetett harang is hirdette mindannyiszor, valahányszor templomba vagy temetésre hívta a híveket. A harangot 1585-ben⁴⁾ öntette Székely Mózes és ettől kezdve 263 éven át szóltak az Úr tiszteletére. 1848-ban ágyúnak öntötték.

Székely Mózes az első birtokadományozást, melyikről tudomásunk van, 1583. január 10-én kapta. Báthori Zsigmond, hogy megjutalmazza azokat a szolgálatokat, melyeket előbb nagybátyja — István — iránt, Békes Gáspár és az oroszok ellen vívott csatákban, azután atyja — Kristóf — és végül iránta

¹⁾ Székely Oklevéltár IV. 86. l.

²⁾ U. o. 88. l.

³⁾ Orbán Balázs: Székelyföld I. 116. l.

⁴⁾ Keresztény Magvető XIV. 177. l.

is tett, Lövétefalván (Lövéte) 10., és Alsó-Siménfalván, hat jobbhagy telket adományoz¹⁾. 1583. november 7-kén Csik-Csatószezen pénzen vett részjőszágáért, melyet a fejedelemnek átbocsátott, cserébe kap Alsó-Siménfalván egy részjőszágot, melyik azelőtt az udvarhelyi várhoz tartozott.²⁾ 1591. február 5-kén kapja. Báthori Zsigmondtól a lövétei vashámort és a hozzája tartozó birtokokat³⁾. A lövétei vashámorért Nagy-Gyalmbfalván bocsátott egy részjőszágot a fejedelem rendelkezésére, melyek aztán háportoni Forró János kapott⁴⁾. 1598. márczius 1-én kapja Libathon helységet Belső-Szolnok megyében, kárpótlásul a fejedelemtől az előző években kapott Vágás községben levő fejedelmi részirtokért, melyet azonban később visszabocsátott⁵⁾; e birtokát 1600. november 30-án elcserelte novaji Szentpáli János kolozsmegyei főispán udvarhelyszéki siklódi birtokával.⁶⁾

Székely Mózes birtokait legteljesebben felsorolja azon oklevél, melynek erejével Mihály vajda őt 1600. január 24-én, mint tanácsosát és hadai főkapitányát részint az addig birtjavaiban megerősíti, részint pedig ujjakkal adományozza. Ez oklevél a következő birtokait sorolja fel :

Semjénfalván, Szövétén (Lövéte) Nagy-Kedén udvarházakat és részjőszágokat, Kis-Kedén, Medeséren, Kadácsen Szent-Mihályon, Vágnáson, (Vágás) Dobófalván, Gyepesen, Tordátfalván, Korondon, Gagyban, (Udvarhelysz), Sóváraddon, (Marossszék) részjőszágok. E birtokokhoz adja Mihály még a következőket: Szász-Régenen részjőszágokat, Magyar-Régenen szintén, Bathost és Alsó-Gledent egészen, Bunt udvarházzal, Ludvéget, Viszolyát, Vécsvárához tartozó Kőbőlkutat, Véglakot; Mező-Szilvást.⁷⁾

1) Orsz. Lvtár, gyulafejevári káptalani Liber Regius I. 62. l.; ki van adva Székely Oklevéltár. IV. 86–87. l.

2) O. L. gy. k. L. R. I. 128.; ki van adva Sz. O. IV. 128. l.

3) Az adomány-levél eredetije Orsz. Levéltár, Kolozsmonostor conventi Liber Regius 1591. 144. l.

4) O. L. Km. c. L. R. 1591. 145. l.

5) Székely Oklevéltár IV. 132. l.

6) Dr. Szádeczky L. Erd. és Mihály vajda története. (Okmányt.) 434. l.

7) Magyar Tört. tár. 17. kötet 31–2. l.

Birtokviszonyainak rövid felemlítése után lássuk házasságát.

Székely Mózes kétszer nősült. Először 1584-ben házasodott meg, ki volt első felesége és melyik családból nősült nem tudjuk. Egy rövid feljegyzés ugyan azt mondja, hogy először is onnan nősült a honnan másodszer, a Kornis Farkas családjából, de ennek teljes hitelt nem lehet adni. Maga a feljegyzés így szól: »1584. Székely Mózes menyegzője lőn két karácson közben (*idegen kézzel írva* :) Kornis Farkas leányával.«¹⁾ Az idegen kézzel író valószínűleg összetévesztette első nejét a másodikkal, a ki csakugyan a Kornis Farkas leánya volt. Első neje azonban alig egy évi házasság után meghalt s »1585. Székely Mózes eltemeté feleségét.«²⁾

Második neje már sokkal ismeretesebb, mint az első, mert erről tudjuk, hogy Kornis Anna volt. Hanem, ha az első házasságánál ismerjük az évet, melyikben nősült, a másodiknál már nem ismerjük. Hogy 1591. előtt bizonyosan nős volt, azt mutatja Kornis Györgynek — neje testvérének — Páduából 1591. január 17-kén írott levele anyjának, melyikben Annáról, mint asszonyról emlékezik meg,³⁾ másodszori nősülése tehát 1585—1591. között történt, de hogy melyik évben az ismeretlen.

Székely Mózesnek csak egy fia az utószülött⁴⁾ Mózes ismeretes s hogy több gyereke lett volna az nem bizonyos. Egyik forrásunk — Somogyi Ambrus — ugyan azt állítja, hogy midőn Székely Mózes 1603 tavaszán betört Erdélybe, akkor Karánschesen hagyta nejét és kis fiát⁵⁾, de ezt annál inkább kételkedve kell fogadnunk, mert a többiek s így Szamosközy sem tud róla semmit. Valószínűleg Somogyi ifj. Székely Mózeszt gondolta, ki pedig akkor született Temesváron

¹⁾ A *Barabás* Samú által kiadott székely krónikában. Történelmi Tár. 1880. 646. l.

²⁾ U. o.

³⁾ Erd. Múzeum. Mike. S. Eredeti Oklevelek 1338—1599.

⁴⁾ Így emlegetik az oklevelek. Székely Oklevéltár IV. 204., 208., 235 és 237. l.

⁵⁾ ... relicta uxore et parvulo filio in Caransebes in Transilvaniam penetravit. Somogyi Ambrus Liber IV. 302.

mikor atyja 1603. július 17-én Brassónál csatát és életét veszítette.¹⁾

Székely Mózes neje férje halála után nemsokára Temesváron meghalt pestisben²⁾, némelyek azt állítják, hogy őt Bethlen Gábor 1603. után nőül vette. Nincs semi bizonyítékunk, hogy ez állítás igaz, sőt okunk van hinni az ellenkezőt. Az egykorú oklevelekben szokás volt, hogy a nőnek, ha több férje volt, mind felsorolták, ez hiányzik azon oklevélből, a Báthori Gábor fennebb említett okleveléből; Bethlen Gábor is azt írja, 1628. márczius 22-én, hogy midőn 1602. Székely Mózeshez menekült Ilyevárában hagyta jegyesét³⁾, nincs semmi biztos alap tehát, mely ez állítás hitelességét igazolná.

Röviden meg kell még emlékeznem Székely Mózes neje családjáról is. Apósa — Kornis⁴⁾ Farkas — egyike volt azon kor legjelesebb férfiainak, ki pár évtizedén keresztül szerepelt. Báthori István 1571. június 9. én Udvarhelyszék kapitányává nevezte ki.⁵⁾ A kerelőszentpáli csatában is a Báthori részén harczolt, kit Lengyelországba is elkísért.⁶⁾ A gyurgyevői csatában, mint a székelyek kapitánya harczolt. Többször alkalmazták követségben, így pld. Báthori Zsigmondnak Oppelnból való visszatérése után a Csanádot ostromló Szaturdzsi Mehemethez küldött követségben, mint a székelyek követét.⁷⁾ A szerencsétlen sellenberki csatából Görgény várába menekült.

¹⁾ Így írja Szamosközy is: II. 236. l. s ezt megerősíti Báthori Gábornak 1610. január 17. Gyalakután kelt oklevele is, melyet ifj. Székely Mózes életkoráról nagyanyja kérésére kiad, e szerint: *Sex integrorum Annorum et sex mentium compertus est*; a mit leszámítva 1610. január 17-ből, épen 1603. július havára esik. Székely Oklevéltár, IV. 187.

²⁾ Szamosközy III. 237. l.

³⁾ Török Magyarokori Állam-okmánytár IV. 31. l.

⁴⁾ Nagy Iván azt írja, hogy a Kornisok Zápolya János idejében jutottak Erdélybe; ez tévedés, mert már Mátyás idejéből van adatunk, hogy a Székelyföldön Homoród-Szent-Pálon birtokosok voltak; így a Székely Oklevéltár I. 203. és köv. II. két oklevél van közölve homoród-szentpáli Kornis Gergelyről.

⁵⁾ Székely Oklevéltár. II.

⁶⁾ Bethlen F. II. 425. l.

⁷⁾ Erd. Orsz. Eml. IV. 221. l.

Ezután már nemsokaig is élt, mert Mihály vajda Székely Mózes kiszökésekor Segesváron Rácz György által elfogatta és fogva Gyulafejérvárra vitette. A miriszlói esata után börtönéből kihozva a „fereďő háznál” levágatta¹⁾ s így ő lett utolsó áldozatja Mihály zsarnokságának s ő lett első vértanúja azoknak az eszméknek, melyeket veje később oly dicsően képviselt.

Kornis Farkas kétszer nősült, először Petky Katát, másodsor Bethlen Krisztinát vette el.²⁾ Annán kívül hét gyermeke volt u. m. György³⁾, Miklós, Mihály⁴⁾, Ferencz, Bethlen Gábor idejében Udvarhelyszék főkapitánya: Zsigmond⁵⁾, Judith, Péchy Simon⁶⁾ és Ilona a Zalasdy Miklós neje.

Birtokviszonyairól és házasságáról való megemlékezés után térjünk vissza a közpályán való szereplésére.

1591. Moldovában harcol. Itt ugyanis, a törvényes vajdát — Áront — Péter vajda elűzte és maga foglalta el az uralkodói széket; dicsősége azonban nem tartott sokáig, mert Áron Báthory Zsigmondhoz fordult segítségért, ki adott is. Az erdélyi had fővezére Sibrik Gáspár⁷⁾ volt; alvezére Toldi István⁸⁾, Székely Mózesnek e hadjáratban való szerepléséről csak egy rövid feljegyzés emlékezik meg, melyet Nagyfalusi Gergely írt Baronyai Décsi János munkájában, moldovai hadjárat leírásához⁹⁾. A hadjárat gyorsan és szerencsésen folyt le, maga Péter is fogságba került s mint fogoly a portára vetezt, Áron pedig újból elfoglalhatta a vajdai széket¹⁰⁾.

1) H. Mikó Ferencz. 148. l.

2) Nagy Iván Magyarország családai.

3) Györgyöt Nagy Iván nem említi a Kornis Farkas fiai között, pedig ezt bizonyítják a szülőihez Heidelbergből, Paduából küldött levelei. Erd. Múzeum, Mike gyűjtemény. (Tudtommal kiadatlanok.)

4) Mindketten elesnek 1603. július 17-én Brassónál.

5) Szintén elesik.

6) Meghalt 1621-ben.

7) Erd. Orsz. Eml. III. 412. l.

8) U. o.

9) Baronyai Décsi János: Comment de rebus Ungaricis 42. l. (Magyar Tört. Emlékek. XVII.)

10) Trauseh: Chronicon. 93. l.

HARMADIK FEJEZET.

Politikai változások. A kolozsvári kegyetlenkedések. A rácok fölkelése. A lugosi expedíció. Gyurgyevói csata. Báthori Zsigmond lemondása. A biztosok. Báthori Zsigmond visszajön; másodszor is lemond. Báthori Endre lesz fejedelem.

Az 1594. év forduló pontot képez Erdély történelmében. Fejedelme Báthori Zsigmond egyszerre szakított ősei politikájával, miáltal hazáját évekig tartó bizonytalanságnak tette ki. Magyarországon ekkor folyt változó szerencsével a tizenöt éves török háború és Zsigmond úgy gondolkozott, hogy most szövetségre Rudolf császár-királylyal fellehet szabadítani Magyarországot a török járom alól, sőt még másokat is szövetségbe vonva, kilehetne űzni a törököt Európából. Képzeletében már úgy látta magát, mint a kereszténység diadalmas hőst s a reménye szerint reá várakozó dicsőségek egészen elkábították. A cél mindenestre igen szép volt, az eszme, mely Zsigmondot lelkesítette tiszteletreméltó. Többször volt ez már kétszáz év óta harcziriadó Nyugot-Európában, de mindannyiszor sikertelenül.

Erdélyben erős ellentállásra talált Zsigmond. Nehány főurat kivéve, mindenki a török protektoratus fentartását óhajtotta. Irtóztak a német guberniumtól. Élénk emlékezetekben volt még I. Ferdinand kísérlete 1551-ben és Castaldó kegyetlensége s nem akarták Erdélyt egy újabb Castaldó korszaknak, vagy még talán rosszabbnak kitenni.

Azok, kik a fejedelemmel ellentétbe helyezkedtek, fejei az öreg Kendy Sándor és veje Báthori Boldizsár, Zsigmond unokabátyja, voltak. Kendyék belátták, hogy azon cél, melyet Zsigmond maga elé tűzött, még teljesen kivihetetlen. Ismerték

a török erejét és tudták, hogy ily erő legyőzésére a Zsigmond és Rudolf ereje nem elegendő; átlátták, hogy Erdélynek, ha függetlenségét fennakarja tartani, azon politikát kell követni, melyet Martinuzzi jelölt ki s melyet Báthori István és Kristóf is követtek. Zsigmond politikájának is voltak hívei, így kivált a harcivágyó fiatalok s a főúrak közül is többen, így Bocskai L., Geszli F. és mások. Leginkább azonban a jezsuiták sarkalták.

Megkezdődtek a szövetségkötő alkudozások. A bécsi udvar, a »tu felix Austria nube« elvénél fogva, feláldozta a jobb sorsra érdemes Mária Kristiennát, kinek ezáltal egy boldogtalan élet jutott osztályrészül s kimondotta a szövetséget. Báthori Zsigmond az ellenzéket vérbe fojtotta. Vezéreit 1594-ben elfogatta, közülök néhányat, mint Kendy Sándort, Szentgyedyi Literati Gergelyt, Kolozsvárt a piacon végeztetett ki, másokat Kovácsoczy Farkast, Kendy Istvánt, Báthori Boldizsárt és másokat, Gyalú, Szamos-Újvár és más várak börtöneiben fojtatott meg; az elítéltek javait lefoglalta s így Erdélyben is keresztül hajtotta a szövetséget. Így terrorizálva a közvéleményt, sietett megtenni készülleteit a török ellen. Szövetségébe vonta Mihály havasalföldi és Áron moldvai vajdát, kik neki lekötöleztetjéi valának, mivel amaz az ő közbenjárásával, emez pedig az ő segítségével nyerte el a vajdaságot. A török ellen velök együtt egy dunai konföderációt létesített, melynek ő volt a feje.¹⁾ Mihály és Áron ennek az örömeire egy nagy vérfürdőt rendeztek, mennyiben az országukban levő törököket mind kardra hányták.²⁾

Zsigmond igyekezett a ráczokat is maga körébe vonni. Mihály vajdát azzal küldötte hozzájuk, hogy őket a török ellen való fölkelésre bírja.³⁾ Mihály követsége nem is volt eredménytelen, mert a ráczok megunva a török jármot, föllázadtak. Theodor nevű követeket Zsigmondhoz küldötték, hogy segítséget kérjen.⁴⁾ Míg a követ odajárt a temesvári basától

¹⁾ Erdélyi Orsz. Emlékek III. a bevezetésben.

²⁾ Szamosközi: IV. 95. l.

³⁾ Bethlen F. III. 183.

⁴⁾ Bethlen F. III. 195. l.

Zsigmondhoz küldött csauszt megölték.¹⁾ Beeskereket elfoglalták²⁾ s magát a csausz halálát megboszulni akaró basát is megverték, ki fiával együtt a csatatéren maradt.³⁾ Ezalatt Zsigmond a rácok követét kegyesen fogadta és a segítséget megígérte, a mi azonban késvén a rácok újabb követséget küldöttek, mire Székely Mózeset küldötte segítségükre.⁴⁾ kit örömmel fogadtak. Száva Bán, Veli Mironit és Vladika Theodor Verseczről 1594. január 13-án minden kenéz nevében egy levelet küldöttek, melyben írják, hogy mikor Mihály nálok járt követségben már ezren összeváltak gyűlve, de még öt-hat ezren összegyűlnek, kik készek a török ellen harcolni. Egyakarattal hívei Zsigmondnak s végül kéri, hogy a segítséggel siessen⁵⁾ s a míg Székely Mózes megérkezett volna Verseczet kezdették ostromolni⁶⁾ Székely. Mózes a rácok levelét az ország határán vette és sietett velök egyesülni, de mielőtt ez megtörtént volna, a gyűlevész hadat a budai basa Versecznél szétverte.⁷⁾

Székely Mózes még ezen évben a Dunánál legyőzött egy török serget, nagyobb részét levágta; tizenkét török hajót elfogatott, nyolczat elsüllyesztett és a fejedelemnek Gyulafejérvárra egy csomó török zászlót küldött.⁸⁾

Még egy ilyen kisebb harcot kell felemlítenünk, mely azonban szerencsétlenül végződött. Báthori Zsigmond ugyanis azon hírré, hogy Temesváron kétezer tatár van, kik Erdélyre akarnak törni, az ország határának biztosítására s ha lehet Lippa és Temesvár elfoglalására a hozzá mindig hű Geszti Ferenczet, ezt a nyers és bátor, de tudatlan és durva főurat küldötte.

Geszti csapatában ott volt Székely Mózes is. A Lugos felé

¹⁾ Bethlen F. III. 225. l.

²⁾ Bethlen F. III. 227. l.

³⁾ Bethlen F. III. 229. l.

⁴⁾ Bethlen F. III. 233. l.

⁵⁾ Rác eredetiben és egykoru magyar fordításban, ugyanazon az egy papíron meg van a budapesti egyetemi könyvtárban: Eredeti Oklevelek 199.; közölte Bethlen F. III. 234. l.

⁶⁾ Bethlen F. III. 235. l.

⁷⁾ Bethlen F. III. 235—8 l.

⁸⁾ Trausch: Chronicon stb. 117. l.

vezető utat a facsáti kastély, nem nagy erősség, zárta el. E kastélyt akarta Geszti legelőször elfoglalni, hogy aztán meheszen tovább. Székely Mózeset nov. 30.¹⁾ válogatott lovas sereggel előre is küldötte, hogy a kastélyból kijövő törököket visszaűzze s mikor azok menekülnének vissza, akkorra a gyalogság is megérkezik és a menekülők után ők is behatolnak a kastélyba. Székely Mózes a lovassággal előre is vágatott, s a törököket visszaűzte, de a kastélyt nem tudták bevenni, mert a gyalogság kiszámított időnél később érkezett meg. Székely Mózes itt sebet is kapott. A mikor ugyanis a törököket kergetné vissza a kastélyba egy taraczkkal a lovát alóla kilőtték s ő maga is jobb lábán térdében sebet kapott »az kibén mig éle sánta lón«; Geszti pedig anélkül, hogy valami eredményt elért volna, Erdélybe visszatért.²⁾ A facsáti kastélyt 1595. végén Lip-pával és Jenővel együtt Borbély György foglalta el.

Ezen kisebb expedíciók után egy nagyobb, döntő harcot akart vívni Zsigmond; nem akarta bevárni, míg Erdélyre tör a török, hanem Erdélyen kívül akart megmérkőzni vele s mivel Havasalföldét Sinan basa serege előzönlötte s Zsigmond tudta, hogy ezután Erdély következik, elhatározta, hogy ott keresi fel a törököt. Mihály, Havasalföld vajdájának segítségével már régebben Király Albertet küldötte s ők együtt a török ellen már több győzelmet is vívtak, de Sinan roppant seregének nem bírtak eltenállani.

Zsigmond főreményét a székelyekre vetette; köztük a császár puskáit kiosztatta, régi székelyszokás szerint véres nyársat hordoztatott, régi jogaik és szabadságuk visszaállítását megígérte. Reményében nem is csalódott, mert mintegy 16000 székely gyűlt Brassónál zászlói alá, ahol aug. 27. ütött tábort.³⁾ Érdemes felemlíteni, hogy csak Maros-Vásárhelyről mintegy 200

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. III. 441. I.

²⁾ Bethlen F. III. 509.; Trausch: Chronicon 103; Simigianus Ambrosius: Historia de rerum Hungaricarum et Transilvanicarum. Liber III. 158.; Erd. Tört. Tárai I. 17. (Borsos Tamás krónikája.); II. Mikó Ferencz: Erdély Historiája 139.

³⁾ Monumenta Hungariae Historica II. osztály 7. kötet Illésházy István följegyzései. 25. I.

gyalog és ugyanannyi lovaskatona ment a Zsigmond táborába.¹⁾ A székelyek kapitánya Kornis Farkas volt.

Báthori Zsigmond átkelt a töresvári szoroson, gyors menetekben nyomult délfelé, hogy seregét a Mihályéval egyesíthesse, a mi megtörténvén, Sinánt Gyurgyevónál a Duna mellett 1594. okt. 30. midőn az épen seregét a folyón át akarta volna szállítani, megtámadták egy heves, véres csatában tönkrevérték. Seregének nagyobb része a csatatéren maradt s ő maga is szíjgyéneben és bánatában nemsokára elhalt.

Mig a fejedelem Gyurgyevónál aratta a babérokat, addig Székely Mózesnek másfelé szolgált a hadi szerencse.

Zsigmond őt Borbély Györggyel egyetemben, négy török vezér Hasszán, Ferraf, Csikala és Oghli ellen küldötte. Székely Mózesék fényes győzelmet arattak, 15 basa és nagyszámú török a csatatéren maradt s a velők tartó oláhok közül is mintegy nyolcezer.²⁾

A hadjárat ily szerencsésen végződván, Zsigmond nagy örömmel tért vissza Erdélybe. Már nov. 10. Gyula-Fejérváron volt. A német segítséget is elbocsátotta, kik Sziléziába mentek, nagy részök Maros-Vásárhelyen ment keresztül.³⁾

Báthori Zsigmond tehát mint győztes tért vissza Erdélybe, de nemsokára tapasztalnia kellett, hogy reményei csalóka álmok és hogy azokból az ábrándokból, melyekbe magát ringatta a rideg való erőszakkal kiragadta, csakhamar tapasztalni kellett, hogy a török még mindig elég erős arra, hogy ő és Rudolf egyesült erejének ellen álljon s ha egyszer másszor legyőztek is egy-egy török sereget, azért még távol van az idő, mikor a törököt ki lehet űzni Magyarországról. Az oláhországi győzelmes hadjáratra szomorú napok következtek. Mező-Keresztésnél (1596) az egyesült hadak vereséget szenvedtek a töröktől. Zsigmondnak több mint 2000 embere, a kék drabantok nagyobb része öntözte vérell a csatatérre; elesett több főúr, köztük Giczi Ferencz, a kormányzó, János, testvére, Csáky Zsigmond.

¹⁾ Erd. Tört. Adatok I. 44—5. (Nagy Szabó Ferencz krónikája).

²⁾ Huszthy András: Ó- és Új-Dácia. 235. l.

³⁾ Erd. Tört. Adatok I. 45.

Borbély András, a György fia, Lázár István a fejedelem testőreinek kapitánya, Szilvási Péter, Cserényi Mihály, Kapó Ferencz és még sokan.¹⁾ Temesvárt is hasztalan ostromoltatta előbb Jósikával, majd ő maga szállotta meg, (1597) siker nélkül kellett, hogy falai alól eltávozzék. Most látta csak be, hogy meggondolatlanul mily politikai zavaroknak tette ki országát, midőn Hübele Balázs módjára cselekedett. Ettől kezdve minden lépését kapkodás jellemzi. Zsigmond nem volt az az ember, ki a veszéllyel bátran szembe akar és tud szállani, ő megijedt már a szelétől; a szelet elvetette, de a vihar dühöngését nem merte bevárni, valami biztos révbe akart huzódni, honnan a zivatarban gyönyörködhessek, de annak veszedelme távol legyen tőle. Megunta a zajos fejedelmi udvart, hol akárhová ment, mindenütt udvaroncok serege kísérte; megunta az olasz bohócok, a hízelték képmutatásait a tömjénezést s erős vágy szállta meg az egyedüllét, a magány iránt. Megunta, ugyiszlva megutálta környezetét, a mely mindig dicsér, rosznak mit sem tart s minden gondját most már arra fordította, hogy szabaduljon a zaj, a vigalom közül. A papi pálya idealis szinben tűnt fel előtte s úgy érezte, hogy itt fog a zaklatott lelkének nyugalmat szerezni s itt fogja lelkiismeretét lecsendesíteni. Lépéseket tett tehát Rudolfnál, hogy a fejedelemséget neki átadja. Először követeket küldött, majd 1597. jan. 12-én²⁾ felment Prágába, hogy ott lemondási okmányát aláírja, de akkor még ez nem sikerült, mivel a császár minisztereivel nem tudott megegyezésre jutni s így kénytelen volt a nélkül jönni vissza Erdélybe. Visszatérése után is folytatta az alkudozásokat, melyek végre hosszas huzavona után befejeződtek s Carillo Alfonz jezsuita az egyezséget megkötötte. Zsigmond márczius 22-én összehívatta az országgyűlést Gyulafejevárra. A rendek össze is gyűltek. A gyűlésnek bizonyos ünnepélyes színezete volt. A rendek szótlánul hallgatták Zsigmond bucsú szavait, melyek annyira elérzékenyítették, hogy könnyezni kezdett és a beszédét nem fejezhette be. A bucsúzkodás meg-

¹⁾ Bethlen F. IV. 27—8.

²⁾ Bethlen F. IV. 31; Trausch: Chronicon: 128.

történte után Zsigmond mint magán ember ment ki Gyulaféjervárról s elment a császártól neki ajándékozott Oppelnbe.¹⁾ Az ország kormányát, míg Miksa főherceg, a ki kormányzónak volt kiszemelve, megérkeznie, Mária Christierna vette át, tanácsadóul melléje két magyar és egy német biztost rendeltek, u. m. Istvánfi Miklóst, az író, Szalay István váci püspököt és dr. Pezzen Bertalant. Korlátnok Náprágy Demeter k. püspök lett, Zsigmond szeszélyének utolsó áldozata, a kivégzett Jósika István helyett.

A biztosok megkezdték működésüket. Itt kezdődik a Habsburgház legújabb törekvése, hogy Erdélyt uralmuk alá vonják. Az eddigi törekvések mind kudarcot vallottak. S nem lehet állítani, hogy most is nagyon sok reménye lehetett volna régi tervei elérésére. A bécsi udvarnak Erdélyben néhány főúron kívül, mint Kornis Gáspár, Sennyey Pongrácz őszinte igaz hive senki sem volt. Az erdélyiek kényszerűségből cselekedtek mindent, a mit 1591. óta cselekedtek s a mikor ez a kényszerűség megszűnt vagy megszűntnek látszott, mindig visszatértek a régebbi állapotra.

Jól tudták a biztosok is, hogy nekik nincs biztos talajuk Erdélyben. S habár igyekeztek mindent elkövetni, hogy a német uralmat megszilárdítsák minden igyekezetök kudarcot vallott. Nem volt sem népszerűségük, sem erélyük, sőt népszerűtlenek voltak; nevelte ezt a gögősségük, az elbizakodottságuk is. Mellőzték azokat, kik eddig az ügyek élén állottak. A mellőzött, a sértett főurak természetesen alkalmat kerestek arra, hogy a biztosoktól szabaduljanak.

Székely Mózes szerepléséről ez időben nem lehet különöset felhozni. Egyénisége még ekkor nem domborodott ki eléggé. Nem elsőrangú szereplő, még csak kisegítő. A politikai dolgok intézésébe még nem folyt be. Nem volt tervező, csak azt hajtotta végre a mit rábízta. Eszköz volt még csak a mások kezében. Nem vált ki ő sem a többiek közül, engedelmeskedett a biztosoknak, de a mikor a dolgok fordulata bekövetkezett szívvél, lélekkel csatlakozott azokhoz, kik a fordulatot elősegítették.

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. IV. 33.

Míg Erdélyben ilyenek voltak az állapotok, azalatt a biztosok megkezdték működésüket. Szalay Fejérváron maradt, Pezzen pedig Brassóba ment, hogy ott Mihály vajdától a hódolati esküt a császár részére felvegye. Utját Szebenen és Fogarason keresztül vette, Brassóba április 18-án délelőtt érkezett meg; hol a bíró és Székely Mózes fogadták, kik a városon kívül egy csapattal messze eleibe lovagoltak és úgy kísérték be Brassóba. A bevonulás nagy öröm és üdvölvések között történt.¹⁾ Útközben értesült Székely Mózestól a Kis-Ázsiában dúló török lázadásról és hogy annak elnyomására 4000 janicsárt küldöttek.²⁾

Mihálytól Pezzen az esküt nem tudta felvenni, mivel Mihály nem jött Brassóba csak Tergovistáig és ott betegségét adva okul, megállapodott.³⁾ Pezzen tovább akart menni a határokig, de erről Székely Mózes és Sennyey Pongrácz lebeszéltek, nem is ment el, hanem visszatért Fejérvárra. Brassóban szerzett tudomást Pezzen a két Báthori törekvéseiről, kik közül András — a hibornok — követeket küldött Rómába a pápához és az oláh vajdához, István pedig — sógora Zamoyski lengyel kanczellár segítségével — lépéseket tett Konstantinápolyban valamelyik oláh vajdaság megszerzésére.⁴⁾

Brassóban Pezzen Székely Mózessel és Sennyey Pongráczsal együtt tanácskozott s velük együtt sürgette, hogy a császár küldjön pénzt s Nádasdyval hadakat s Miksa főherczeg pedig minél hamarább jőjjön be Erdélybe a kormány átvételére.⁵⁾

Végre Mihály vajda letette az esküt,⁶⁾ de ugyanekkor segítséget is kért a biztosoktól az országát fenyegető tatárok ellen, kik már a Dunán át is keltek. Táborát készült Gyurgyevóhoz tenni s kérte a biztosokat, hogy — mivel nincs alkalmas ka-

1) Erd. Orsz. Eml. IV. 168—177. (Dr. Pezzen Bertalan levele a császárhoz április 18. és 23.)

2) Erd. Orsz. Eml. IV. 171.

3) Erd. Orsz. Eml. IV. 171.

4) Erd. Orsz. Eml. IV. 176.

5) Erd. Orsz. Eml. IV. 176.

6) Hurmuzaki Eudoxia Documente privitoare la istoria Romanilor II. 287.

pitánya — küldjék be Székely Mózeset s Sennyey Pongrácznak, rendeljék meg, hogy a lovassággal legyen készen, ha szükség lesz rá.¹⁾ Nem tudom bement-e ekkor Székely Mózes a Mihály vajda segítségére, de valószínűnek nem tartom. Mihály levele 1598. július 11-én kelt és Székely Mózes augusztusban itthon van. Ily hamar pedig nem tudott volna visszajönni Havasalföldről.

Nem volt tehát Romániában, hanem részt vett azon összeesküvésben, mely a Zsigmond visszahozatalát tervelte. Bocskay István állott az összeesküvők élén. Tervéről különben keveset tudtak és e kevesek között volt Székely Mózes.²⁾ Székely Mózeset azért volt szükséges beavatni, mert neki nagy befolyása volt a székelységekre és az ő megnyerésével könnyebben meglehet nyerni Zsigmondnak a szászsebesi táborban való székelységet.

Az összeesküvők tervöket a meglepetésre alapították és ez sikerült is. Követeik Lengyelországon keresztül jártak Zsigmondhoz Oppelnbe. Zsigmond maga is megunta Oppelnt s vágyott vissza Erdélybe. Nem is késett soká, mert Oppelnből egy vadászat alatt elszökött és Lengyelországon keresztül lovagolva Erdélybe jött. Kolozsvárra augusztus 20-án estve 8—9 óra között érkezett meg és a híró Katona Mihály lakására ment.³⁾ Másnap kibékült nejével és követeket küldött Fejérvárra a biztosokhoz, Seres István és Hosszú János személyében. Oppelnből előre küldött futárját Macsédy Istvánt pedig szintén Fejérvárra küldötte, hogy Bocskayval tudassa haza érkezését.⁴⁾

Macsédy augusztus 21-én érkezett Fejérvárra, de Bocskayt nem találta ott s innen kiment a szászsebesi táborba, a hol Bocskay tartózkodott. Első teendőjük volt a tábor megnyerni, a mi néhányaknak, köztük Kornis Gáspár, megfélemlítésével sikerült is. A táborban levő székelységet Székely

1) Hurmuzaki IV. 295. l.

2) Hurmuzaki III. 418. l.

3) Erd. Orsz. Eml. IV. 527. l.

4) Hurmuzaki III. 418. l. Erd. Orsz. Eml. IV.

Mózes eskette fel Zsigmond hűségére.¹⁾ Augusztus 22-én Kolozsvárt tábori országgyűlést tartottak Zsigmond visszafogadására s augusztus 29-én Zsigmond elfogadta a tordai országgyűlésén az eleibe terjesztett választási pontokat s újból begittatták a fejedelemségbe.²⁾

Báthori Zsigmond egy csapással úra lett a helyzetnek. A biztosok elvesztették lábuk alól a talajt; hiában volt lázas tevékenységük, hiában küldötték egymásután Bécsbe a jelentéseket; hasztalan volt Miksának, ki augusztus 10-én indult meg, hogy Erdélybe jöjjön.³⁾ augusztus 27. datált levele, hogy Zsigmondot az erdélyiek fogják el.⁴⁾

Báthori Zsigmond jónak látta a törökkel alkudozásba bocsátkozni. Sennyey Pongráczot és Ováry Istvánt küldé Szaturdzsi Mehemet basához egyezkedni, ki hatalmas sereg élén Csanádot ostromolta.⁵⁾ Szaturdzsi nem is ellenezte az alkudozások megkezdését, de Csanád ostromával nem hagyott fel. Zsigmond midőn meghallotta, hogy Arad, Csanád és Fellak el-estek és a basa Váradhoz közeledik, gyors futárt küldött Miksa főherceghez, hogy együtt működjenek a török ellen. Csáky Istvánt és Székely Mózeset pedig Váradra küldötte, őket az alattvalói hűségre emlékeztették, de a követeket a váradiak be sem bocsátották, hanem be eresztették Nyáry Pált és Réder Menyhértet, kik két ezer katonát vezettek Várad védelmére.⁶⁾ Zsigmond pedig táborát Dévától a Sebes-Kőrös völgyébe Sebesvár alá vitte és a sereg egy részével Székely Mózeset kiküldötte, hogy a törökök mozdulatait ellensúlyozza.⁷⁾ A basa szeptember 29. ostromolni kezdte Váradot, melynek a segítségére Zsigmond Csáky Istvánt küldé Székely Mózes mellett, válogatott lovas és gyalog sereggel.⁸⁾ Székely Mózes Somlyónál

1) Nicolaus Istvánfi Historia de rebus Ungaricis. Coloniae 1758. 727. l. Erd. Orsz. Eml. IV. 205. l.

2) Erd. Orsz. Eml. IV. 57 és 194–195. l.

3) Illésházy feljegyzései. 58. l.

4) Erd. Orsz. Eml. IV. 193. 4 l.

5) Erd. Orsz. Eml. IV. 67. l. Trausch: Chronicon. 139. l.

6) Bethlen F. IV. 159–160. l.

7) Bethlen F. IV. 172. l.

8) Erd. Orsz. Eml. IV. 67. – 68. l.

szállott táborba. A törökkel több apró összeütközése volt. Egyszer — október 4. — mintegy 75 székelyt kémszemlére küldött és mivel hallotta, hogy Mízsléfalva körül egy csapat török kóborol és zsákmányt szednek, meghagyta, hogy a törököknek cselt hánnyanak. A csel sikerült is. A székelyek megvárták míg a törökök magokat megrakták s akkor hirtelen rájuk csaptak; a meglepett törökök közül sokat levágtak, sokat foglyul ejtettek s a foglyok közül Székely Mózes néhányat Kolozsvárra küldött Zsigmondhoz.¹⁾ Végre a törökök nov. 3. felhagytak Várad ostromával, de Várad Zsigmondra nézve mégis elveszett, mert a németek oda befészkelték magukat és nem mentek ki belőle.

Báthori Zsigmond második fejedelemsége csak pünkösdi királyság volt. 1599. januárban Kamuthy Farkast Rudolffhoz küldötte, hogy ott visszatérése okait előadja és a császárt iránta kiengesztelje.²⁾ Nemsokára ezután Gyulafejérvárra országgyűlést hirdetett és a gyűlésből Bocskay Istvánt és Náprágy Demetert ismét a császárhoz küldötte, hogy ott a fejedelemség újból való átadásáról tárgyaljanak.³⁾

Báthori Zsigmondnak nagyon terhes lehetett a fejedelemség, mert nem várva be Bocskayék tárgyalásának végét, Lengyelországban élő unokatestvérének — Endrének — szándékozott rónját átadni. Kabos Ferenez jezsuita által — a rokoni béke helyreállításának ürügye alatt — felszólította, hogy Erdélybe jöjjön. Báthori Endre, ki fivére Boldizsár halálakor menekült Lengyelországba, engedett Zsigmond felszólításának; Zsigmond levelét azonban megmutatta III. Zsigmond lengyel királynak és Zamoyski kancellárnak, miután ezek nem ellenezték, határozta el végleg magát. Kereskedőnek öltözve jött Erdélybe; elindulásakor irt Rudolffnak is, hogy neki nincs semmi ellenséges szándéka; 1599. február 18. érkezett Kolozsvárra;⁴⁾ ép azon a napon, melyiken Bocskayék megkezdték a tárgyalásokat.⁵⁾

¹⁾ Szamosközy II. 72. l.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. IV. bevezetés.

³⁾ Szamosközy II. 198. l. Bethlen F. IV. 183. l.

⁴⁾ Szamosközy. IV. 90.

⁵⁾ Szamosközy. IV. 89. l.

Erdélyben sokkal hamarább végeztek. — Zsigmond leginkább azon érvvel, hogy a fejedelemség a Báthori családban maradjon, rávette Endrét annak elfogadására s mire Bocskayék a szerződést megkötötték, már Prágában is tudták az erdélyi fejedelem változást.¹⁾ A megtörtént dologba, habár fanyar kedvvel is, de bele kellett nyugodniok, Endrével szemben mindketten ellenséges álláspontot foglaltak el. Zsigmond még pár hétig Vécsvárában mulatott s azután kiment Lengyelországba Zamoyiskihoz.

¹⁾ Erd. Orsz. Emi. IV. 77. l.

NEGVEDIK FEJEZET.

Báthori Endre fejedelem jellemzése. Mihály vajda hitszegése és beütése. Az erdélyiek' készületlensége. Alkudozások Sellenberknél. A sellenberki csata.

Kevés alakja van a történelemnek, ki szánandóbb lett volna, mint Báthori Endre. Mindazokért a vétkekért és könnyelműségekért, melyeket eddig Erdélyben elkövettek, neki kellett bűnhődnie; áldozata lett a Báthori Zsigmond szeszélyes, kapkodó politikájának; környezete kétszínűségének; egy álnok kalandor ámitásának s végül leginkább saját jóhiszeműségének, vak bizalmának. A nagy tudományú főpap, ki eddig politikával édes keveset foglalkozott, most egyszerre fejedelem lett annak az országnak, melynek kormányzása még politikailag csendes időben is nehéz feladat, akkor pedig, mikor Zsigmond teljes zavarban hagyta hátra országát erős kezét, éles belátást és meglehetősen ravaszságot kívánt. Nem volt sem elég erélye, sem elég népszerűsége, hatalmát sem egyik, sem másik által nem tudta megszilárdítani, pedig legalább vagy az egyikre, vagy a másikra minden államférfiúnak szüksége van, legjobban, hol mindkettő megvan.

Elegáns előkelő modoru, gazdag ismeretű, nagy tudományú főpap volt, de azt, a mi a politikában szükséges, nem sajátította el. Nem tudta, hogy politikában nem csak barátok, hanem ellenségek is vannak. Nem tudta, hogy a politikában nem mindig a legigazságosabb eszközökkel szokás élni s hogy ott sokszor az is megbocsátható, a mi más téren elítélendő. Báthori Endre teljesen készületlenül, jóhiszeműleg ült a trónra, a nélkül, hogy környezetét kiismerte volna s e könnyen hívóság kegyetlenül megboszulta magát.

Fejedelemsége nagyon hirtelen és váratlanul jött. Annyira, hogy arról még öccse István sem tudott, mint azt 1599. márczius 26. (ó naptár) írott gratuláló levele mutatja.¹⁾ S e hirtelen való fejedelemség nagy megütközést keltett nemcsak Bécsben, hanem Erdélyben is. Bécsben sohasem bocsátották, meg neki, hogy ő állotta útját annak, hogy Erdélyt birtokba vegyék: Erdélyben pedig félték, hogy kegyetlenül megfogja bosszúlni testvére Boldizsár halálát.²⁾ Már fejedelmi esküjében is fogadást tett, hogy nem fog a Boldizsár haláláért bosszút állani.

Báthori Endre tragikus sorsát előidézte, hogy nem volt emberismerete. Könnyenhívő volt csaknem a gyermekes naivságig. Senkit sem lehetett oly hamar félrevezetni, mint őt. Saját udvarában is árulók környezték. Egyik legnagyobb ellenségét Kornis Gáspárt, ezt az erős császárpárti és aulikus főúrat, legbizalmasabb tanácsadójává tette. Ámították minden felől; úgy Gyulafejeváron, mint Bécsben és Havasalföldön. S ha Kornis Gáspárra az árulás vádját mathematicae rábizonyítani nem lehet, de az alól teljesen fölmenteni sem lehet.

Mihály vajdának, a hamis eskü, kétszínűség és okmányhamisítás e nagy mesterének — sikerült teljesen elámítania. Mihály nem riadt vissza a legsilányabb eszközöktől sem, csak-hogy czélt érhessen, ő a hazudozást, a kétszínűséget, a perfidia minden eszközeit használta életében. Már folytatta a tárgyalásokat a császárral, az Erdélybe ütés felül s megesküszik erős hittet, hogy Báthori Endre és Erdély ellen nem tervez semmit: sőt Endrének, hozzá küldött követei Ravazdy György és Vitéz Miklós előtt le is tette Endre számára bojárjaival a hűségeket.³⁾

Báthori Endre követeket küldött a törökökhöz is, hogy a portán is megkezdjék az alkudozásokat. A porta nem is idegenkedett ettől. Lengyelország jóakarattal volt iránta, három oldalról tehát teljes biztonságban érezte magát, csak Rudolf-fal szemben voltak némi aggályai, azonban azt hitte, hogy e

¹⁾ Szádeczky Lajos: Erdély és Mihály vajda története, (Okmánytár) 294—95. l.

²⁾ H. Mikó Ferencz: Erd. Hist. 141. l.

³⁾ Hurmuzaki III. 321—332. l. Erd. Orsz. Eml. IV. 304—6. l.

nehézségeket is elfogja oszlatni. Reményében nagyon csalódott. A legperfidebb politikához folyamodtak. Elnézték, sőt elősegítették a pápai udvarból Erdélybe küldött Malaspina bibornoknak követségét, ki a Rudolffal való egyezség felől tárgyalt s azalatt folytatták Mihálylyal a tárgyalásokat, egy Erdélybe való beütés felől. Céljukat el is érték. Mihály, ez a merész kalandor, örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy Erdélybe üssön. Terve volt előbb Erdélyt, majd Moldovát is elfoglalni, hogy így egy hatalmas fejedelemséget alkosson a török ellen. Mindezekre pedig a császár segítsége vagy legalább jóakatú semlegessége volt szükséges, s ez utóbbit meg is kapta.

Mig Mihály és Rudolf között folytak a tárgyalások, addig a gyulafejevári udvarban semmit sem tettek a veszély elhárítására. Megdőbbentő az a könnyenhivőség, mely Endrét jellemzi. Többen figyelmeztették, hogy Mihály elene készül, de ő azoknak nem adott hitelt. Figyelmeztették Endrét Mihály vajda készülődéseire Bély János¹⁾ és Hersel Bálint brassai bíró is, de ez utóbbi levelére, azt mondotta Kornis Gáspár, hogy csak szász hír, nem kell elhinni,²⁾ és így figyelmen kívül hagyták. Annyira ment az Endre rövidlátása, hogy Mihálynak megengedte, hogy a székelyek közül katonákat toborzon. Az elámított, felbujtogatott székelyek seregestül gyűltek zászlói alá, legjobb katonái és legjelesebb csapatvezérei, mint Makó György, Tamásfalvi János, Tárkányi István, székelyek voltak. Küldött ugyan Endre követeket Mihályhoz, előbb Sennyey Pongráczot, később Kornis Gáspárt, de Mihály ezeket is elámította.³⁾

Sokkal inkább félték az erdélyiek a Magyarország felől jövő támadástól, s azért a hadakat is mind oda gyűjtötték és a várakat őrséggel rakták meg.⁴⁾

Mihály tervét a véletlenre alapította és ez sikerült is neki. Terveiről különben még saját környezetében sem tudtak és az utolsó perczig nem voltak tisztában, hogy a csapatok

¹⁾ Szamosközy VI. 112. l.

²⁾ Szamosközy IV. 100. l.

³⁾ Szamosközy II. 282. l.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. IV. 91. l.

merre felé indulnák. Mikor megtudták elhatározását sokan leakarták beszélni róla, kivált neje Stanka, ki könnyes szemmel kérte, hogy hagyjon fel az Erdély ellen való támadástól, de Mihály megmaradt eltökélt szándéka mellett, a miben első tanácsosa Mihálcsa bán is támogatta. Végre mikor készen volt, október 17. a teljesen védtelen bodzai szorosnál betört Erdélybe,¹⁾ a székelyeket, mintán azok kívánságára János Zsigmond által fékezésükre épített Várhegyvárát lerontotta. Makó György által hűségére vonta²⁾ és tovább nyomult Prázmár felé, jöttét a Barcaság felgyújtásával jelezte s Béli Jánosnak Földváron levő udvarházát feldulatta.³⁾

Mihály magával hozta nejét és gyerekeit s bojárjai nagyobb részét,⁴⁾ seregének vonulása Fogarason keresztül népvándorláshoz hasonlított.

Mialatt Mihály betört Erdélybe, azalatt Endre a legnagyobb nyugalommal hívatta össze a rendeket, hogy tanácskozzanak a Rudolf-fal kötendő szövetségről.⁵⁾ Gyulafejeváron október 19. tudták meg, hogy Mihály beütött Erdélybe, a mi általános megdöbbenést kellett.

A hírt Endrének Kornis Gáspár vitte meg, a ki épen akkor a templomban orgonázott. A rémhír annyira lesújtotta Endrét, hogy sokáig nem tudott szóhoz jutni, s idő kellett, míg magához tért.⁶⁾

A tanácskozást azonnal bezárták; az országban véres kardot hordoztak szét; a hadakat a szászsebesi táborba rendelték; Jeremiás moldvai vajdához futárt küldöttek, de Mihály a futárt elfogatta. Október 21. maga a fejedelem is elindult a szászsebesi táborba, maga helyett kormányzókul Gyulafejeváron testvérét Istvánt és Gyulafi Lászlót hagyta. Székely Mózes, hogy Mihály mozdulatait kikémlelje, 500 lovassal kém-szemlére küldötték ki, a mit Mihály megtudva harmadfélezer

¹⁾ Szamosközy II. 294; Bethlen F. IV. 341. l.

²⁾ Dr. Szádeczky L. Erdély és Mihály vajda. 68. l.

³⁾ Szamosközy II. 298; Bethlen F. IV. 341.

⁴⁾ Hurmuzaki III. 428. l.

⁵⁾ Szamosközy II. 233. l.

⁶⁾ Szamosközy II. 298. l.

rácztot és oláhot ellene küldött, hogy felkeressék, de nem akadták rá, és így visszatértek a táborba.¹⁾

Fogarason keresztül Szeben felé vonult Mihály népvándorláshoz hasonló seregével. Az erdélyiek már ekkor ott voltak, ott volt maga Báthori Endre is, kinek tanácsolták, hogy hagyja oda a csatát, de ő nem volt arra hajlandó. Többen tanácsolták, hogy vonuljanak be Szebenbe, de ezt a tervet elejtették, mert Szeben nem akarta kapuit megnyitni.²⁾ Október 26-án már szembe állottak a hadak egymással, de ütközetre még nem került a dolog, mert a csatát alkudozások előzték meg Malaspina pápai követ közvetítésével, melyek azonban semmi eredményre nem vezettek; október 27. fegyverszünet volt s a két táborból kölcsönösen kezeseket adtak egymásnak. Az erdélyi táborból Székely Mózes és egy előkelő ifjú Bogáthy Menyhért; az ellentáborból pedig két boér; Bréda és Gregoriga Postelnik voltak a kezesek; az utóbbiak előtt Báthori Endre panaszkodott Mihály alattomos támadásáról.³⁾

Székely Mózesék, kiket a vajda jól fogadott, igyekeztek Mihályt lebeszélni támadó szándékáról, de természetesen hasztalanul;⁴⁾ mert a lefegyverzést oly feltételekhez kötötte, me-

¹⁾ Dr. Szádeczky Lajos Erdély és Mihály V. 70. l.; Kulcsár krónikája 92. l.

²⁾ II. Mikó F. 143. l.

³⁾ Szamosközy II. 309. l.; Bethlen F. IV. 377. l.

⁴⁾ Szamosközy és Bethlen F. hosszú szónoklatot adnak a kezesek szájába, melyet ha nem is így mondtak el s bizonyos, hogy nem így mondták el, mégis röviden ismertetek. Kérték — Mihályt a kezesek — hogy fegyverkezze le, nehogy nyakassága nagy veszedelmet hozzon a keresztényekre. A mit esetleg a harcban nyerhet, azt később elveszítheti. Isten csak az igaz háborúban szokott segíteni, az igaztalanokban nem. A vajda semmi jogtalanságot nem szenvedett az erdélyiektől, hanem ellenkezőleg sok jótéteménnyel halmazták el uralkodása kezdetétől fogva. Jobb lesz tehát az erdélyiek hűségét és barátságát előbbre tenni a kétes kimenetelű ütközetnél. Tekintse az emberi dolgok állhatatlanságát s ne vágyjék többre, mint a mennyije van. Vigyázzon, nehogy egyetlen óra dicsősége ékes koszorújából sokat kitépjen és midőn jogtalanul más országra vágyik, a szerencse elfordulván tőle, a magáét is elveszítsse. Gyakran megtörténik, hogy sokan nem tudják szerencsájuk útját és vakmerően háborút indítanak, melyben elbuknak. Hagyjon fel a

lyekre Báthori Endrének okvetlenül megkellett ütköznie.¹⁾ A bibornok fejedelem rendkívül felháborodott Mihály vakmerőségén, ki pár héttel azelőtt még hűség esküt tett és átkozódások között fogadta, hogy semmit sem tervez ellene, most pedig oly nagy garral szabja a feltételeket.

A kezeseket visszaváltották és mindkét részről készültek az ütközetre. Báthori Endre még utolsó kísérletül párviadalt ajánlott Mihálynak, hogy a vérontást kikerüljék, de hasztalanul.²⁾

Másnap, aug. 28. Simon és Judás napján szemben állott a két sereg. Az ütközet előtt történt az az incidens, hogy a kardinal aranyos zászlójának gombja hirtelen letört és elesett, »a melyet gonosz jelnek vélelnek.«³⁾ Az erdélyi sereg hármascsatarendben állott. Az első sor közepét mintegy ezer lovas képezte, melynek vezényletét Endre Székely Mózesre bízta, mellette alparancsnokok voltak Léway Ferencz, Csomortány Tamás, Becz Tamás; a jobb szárnyat a vitéz Lázár István vezényelte, alvezére Aradi György volt a brassói lovasokkal, a balszárnyon Perussith Máté és alvezére Thury Ferencz forgolódtak vitézül.

Az első sornak tartalékaul 500 lovas volt rendelve Huszár Péter, Tahy István, Szalasdy Miklós vezérlete alatt. A többi sorokban Toldy István, Barcsay András lugosi bán, Kornis Boldizsár vezényeltek. A fejedelem testőrei feletti parancsnokságot Sibrik Gáspár gyakorolta, a mezei hadak élén Sennyey Pongrácz állott. Az egész sereg vezérlése Kornis Gásparra volt

csatával, arra nincs is semmi ok, mivel a császár és kardinális között tiszteséges feltételek alatt létrejött az egyezmény. Ha pedig ő van megsértve, jobb lesz békésen elintézni, mint a közboldogságot felzavarni és kapút nyitni a törököknek és tatároknak a keresztény népek romlására. Azonban, ha a vajda nyakasságát tovább is folytatja, az erdélyiek sem térnek le a megkezdett utról és elszánt lélekkel fognak küzdeni. Szamosközy II. 309—10. l. Bethlen F. IV. 378—79. l.

¹⁾ A vajda feltételeit szintén ők adják, Mihály azt mondotta, hogy neki mind a két császártól felhatalmazása van; Báthori Endre fenyegette, hogy országából kikergeti s kívánta, hogy Endre mondjon le a fejedelemségről, mivel abból Zsigmondot csak kiforgatta stb.

²⁾ Illésházy feljegyzései. 75. l.

³⁾ Szamosközy IV. 101. l.; Erd. Tört. ad. I. 179. l.

bizva; maga a fejedelem a seregtől balra egy kis dombon foglalt állást kíséretével, hollófekete ménen ült; mellette voltak Csáky István, Palatics György.

A vajda seregének első sorában a középen a székely zsoldosok állottak Makó György, Lugasy Ferencz, Nagy Demeter vezérlete alatt épen szembe Székely Mózes csapatával.¹⁾ A jobbszárnyon Baba Noák vezetett, a balszárnyon a ráczok állottak. Ezeket a lengyelek és kozákok követték szélükön maga, Mihály állott a székelyekkel és boérok csapataival. Mihály a seregében volt lengyel és kozák csapatok feladatául tűzte ki, hogy a fejedelem kíséretére rohanjanak azt szétverjék és ha lehetséges magát a fejedelmet is elfogják.²⁾ A támadást a vajda serege nyitotta meg. Baba Noák intézett rohamot a Lázár István gyalogjaira, de visszaveretett, segítségére Mihály Makó Györgyöt küldötte, itten nagy öldöklést vittek véghez, maga Lázár István is elesett. Egy másik hadoszlop a Székely Mózes lovasaira támadott, kinek hadrendjét a heves támadás már-már megingatta. Itt volt a leghevesebb a csata, hol honfitársak küzdöttek egymás ellen és Székely Mózes már-már ingadozott, de ekkor segítségére érkezett Huszár Péter, kivel együtt a támadást visszaverték. Ekkor hirtelen elfogják a fővezért Kornis Gáspárt, kit Mihály a saját kocsijába ültetett, míg a vele elfogott Ravazdy Györgyöt a székelyek felkoncizolták és Bolyay Gáspárt pedig maga a vajda ölette meg.³⁾ Kornis Gáspár elfogatása nagyon megfélemlítette Báthori Endrét, annyira, hogy délután 3 óra tájban néhányad magával elmenekült a csataterrről. Mindezek daczára az erdélyiek nem csüggedtek. A harci hev csak most érte el a tető fokát. Mindenütt elől küzdött Székely Mózes, ki Huszár Péter, Barcsay András segítségével rendbeszedte a csapatokat s heves támadást intézett, úgy hogy a vajda serege s ő maga is futásnak indult s csak a csatában későn érkező Tamásfalvy János vette reá, hogy visszaforduljon és az ő segítségével szedte rendbe futó

¹⁾ Szamosközy II. 322—23. l.; IV. 106. l.; Bethlen F. IV. 396. l.; Miles; Würg-Engel 245. l. és dr. Szádeczky L.: Id. munkája 78—79. l.

²⁾ Erd. Tört. Ad. I. 57. l.

³⁾ Szamosközy II. 329. l.; Bethlen F. IV. 408. l.

csapatait.¹⁾ Az ütközet tovább foly, mindkét részen hevesen harcolnak. A vajda rohamra vezényeli a lengyel és kozák csapatokat is és a székelyeket; átszöktek hozzá az erdélyi részen levő kozákok is, ez megbénította az erdélyiek erejét, de azért rendületlenül tartották magokat, úgy hogy amazok kénytelenek voltak visszavonulni. Az este beálltával mindkét fél a nélkül vonult vissza táborába, hogy győztes lett volna. Az éj leple alatt mindketten menekülésre gondoltak. Mihály még Malaspina bibornokot is felkereste és vele arról tanácskozott, hogyan lehetne a másnapi öldöklést megakadályozni. Az erdélyiek azonban ekkor már nagyon elváltak csüggedve, árulástó s az éj leple alatt elmenekültek. Székely Mózes az utolsók között volt, kik ott hagyták a csatateret.²⁾ Másnap reggel hírül vitték a vajdának, hogy az erdélyiek megfutottak, ki erre ráütött a tábor romjaira, elfoglalta az ágyúkat s ő lett a győztes.³⁾ Mihály Kornis Gáspár által még ott hódolásra szólította fel a városokat és megindult Gyulafejevárra felé. A csatából, kik életben maradtak, köztök Székely Mózes, Kornis Farkas, Mikó János. Görgénybe vonták magokat, hogy ott bevárják a törénendőket.⁴⁾

¹⁾ Erd. Tört. Ad. III. 24. l. (Borsos Tamás krónikája.)

²⁾ Istvánffy M. 738. l.

³⁾ Szamosközy II. 339. l.; Bethlen F. IV. 418 l. Dr. Szádeczky id. munkája 82—88. l.

⁴⁾ H. Mikó Ferencz : Erdély Históriája 143. l.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Mihály bevonulása Gyulafejérvárra. Báthori Endre menekülése, megöletése. Alkudozások a császári biztosokkal. Moldova elfoglalása. Székely Mózesék titkos találkozása Báthori Zsigmonddal. Székely Mózes izgatásai Mihály ellen; menekülése Lengyelországba.

A sellenberki csatával kezdődik Erdély legszomorúbb korszaka; ettől az időtől kezdve egész Bocskay fellépéséig ki volt szolgáltatva ellenségei dühének. Az egész ország a romlás képét mutatta. Mihály, majd Básta vad csordái virágzó helységeket tettek néptelenekké. A historikusnak nem is kell tulozni, sem rikító színeket használni, csak az eseményeket egyszerűen felsorolni s már is sokat mondott. Mihály, ez a merész kalandor, ki a török ellen is annyi szerencsével harczolt, most is érezte a szerencse kedvezését s azt hitte álmai megvalósulnak. Pompával tartotta bevonulását Gyulafejérvárra november 1-én¹⁾, honnan a csatavesztés hírére Báthori István és Gyulaffy László elmenekültek, melynek kapui előtt Náprágy Demeter üdvözölte.

Mig Gyulafejérváron ezek történtek; Báthori Endre kis, de lelkes kíséretével azon volt, hogy Erdélyből kimenekülve, biztos helyre huzza magát. Udvarhelyen állottak meg s ott azt határozták, hogy Csíkon keresztül Moldovába menekülnek s onnan Lengyelországba. Tervök azonban nem sikerült, mert Mihály már felbiztatta ellenök a székelyeket, kik — különben is minden Báthorit gyűlölve — az utakat és szorosokat mindenütt elállották s midőn Csík Szent-Domokos határán a bujdokló fejedelmet kíséretestől felismerték; megtámadták. A harc rövid ideig tartott; a tulerő győzött, a székelyek Endre kísé-

¹⁾ Hurmuzaki II. 379. I.

retét részint levágták, részint elfogták s végre magát Endrét is egy Ördög Balázs nevű székely néhány baltacsapással megölte: fejét Mihályhoz vitték Gyulafejevárra, hova november 10-én érkeztek meg. Mihály nagy pompával temette el szerencsétlen ellenfele holttestét, miután a holttestét is fölkerestette.

Báthori Endre tehát eltemettetett, párthivei azonban nagy bizonytalanságnak néztek elébe. Biztos helyekre igyekeztek húzódni, hogy ott daczoljanak a vajdával és ki kerüljék az országban szerte koborló csapatait. Sokakról — és így Székely Mózesről is — többen azt hitték, hogy a csatában elesetek. Ezt írja róla Horváth Gáspár a lengyel királynak,¹⁾ ezt Melith Pál.²⁾ Az országban mindenütt nagy bizonytalanság uralkodott. Senki sem tudta, mi következik. Nem voltak tisztában Mihály terveivel. Mihály pedig most semmi hajlandóságot sem mutatott, hogy Erdélyt a császárnak átadja, hanem igyekezett azt megtartani magának. A bécsi udvarban eleinte ugyan azt hitték, hogy könnyen boldogulnak Mihálylyal s Básta is, ki Részekben kezdett foglalni, azt hitte, hogy Mihálylyal közösen fog operálni.³⁾ Az erdélyiek pedig lassanként meghódoltak Mihálynak. Székely Mózes is elhagyta Görgény várát s miután nejét apósa és más főurak családjaival Maros-Vásárhelyen elhelyezte⁴⁾ meghódolt Mihálynak. E meghódolás a sellenberki csata után nem sok idővel történhetett.⁵⁾ Mihály vajda pedig tudta, hogy Székely Mózesnek, mily nagy befolyása van Erdélyben, igyekezett őt magának lekötölezní. Meghagyta Udvarhelyszék ka-

1) Horváth Gáspárnak a lengyel királyhoz Bochiniae 1599. november 10. írott levelében: Quos in proelio desideratos intelligo, hi sunt Stephanus Godonii, Stephanus Toldy consilarii, Moyses Zekel, cujus egregia opera divus rex Stephanus omnibus bellis usus est. stb. Erd. Muzem. Gf. Kemény József: Adparatus epistolaris.

2) Dr. Szádeczky L.: id. munkája. (Oklevéltár, Kivonatok.) 311. l.

3) Bécsben nagy örömmel fogadták Mihály győzelmét. „Nagy sokat lövének Bécsben örömt, azonképen Pozsonyban is örömt löttének. Illésházy István feljegyzései. 76. l.

4) Erd. Orsz. Eml. IV. 421. l.

5) Bocskay Istvánnak november 16. és Forgách Zsigmondnak 20. írott leveleiben már úgy említik Székely Mózeset, mint ki a Mihály környezetében van. Hurmuzaki. III. 352—4. l. és 360. l. Erd. Orsz. Eml. IV. 342. l.

pitányságában; menedéklevelet adott Maros-Vásárhelyen levő családjának, tanácsosává tette és végre hadai fővezérségét is, a mit Kornis Gáspártól elvett, rábizta.¹⁾ Udvarában tartá, annál is inkább, mert így jobban szem előtt volt. Nem szükséges azt sokáig fejtegetni, hogy Székely Mózes, a viszonyok kényszerítették csak, hogy Mihálynak meghódoljon, a mint a viszonyok kényszerítették az erdélyiek nagyobb részét. E két ember egyénisége, jelleme kizárta azt, hogy ők együtt haladjanak. S nem is haladtak sokáig, mert Székely Mózes, mikor kissé távolabb volt a vajdától, mindjárt megkezdte ellene az agitálást.

A bécsi udvarban, hol már ki is volt szemelve Pálffy Miklós erdélyi vajdának,²⁾ alaposan csalódtak abban, hogy Mihálylyal könnyen ki lehet egyezni. Mihály nem volt hajlandó, hogy a sült gesztenyét csak kikaparja és aztán oda adja másnak. Ő foglalta el Erdélyt s maga akart itt kormányozni, a miről meg a császári udvarban nem akartak tudni. Bástának, ki Kővárt és Husztot elfoglalta azon hitben, hogy Mihálylyal közösen működik a császár érdekében, végre is gyanusnak tetszett a dolog és az ifjú Forgách Zsigmondot küldé Gyulafejérvárra, hogy Mihályt kikémlelje. Bocskai István is Kolozsvárra ment, hol néhány erdélyi főúrral tanácskozott és innen Mihály vajda meghívására Gyulafejérvárra utazott, hova november 7. érkezett meg.³⁾ Forgács és Bocskay csakhamar átláttak Mihály tervein s belátták, hogy Mihálynak most minden törekvése oda irányul, hogy ne kelljen Erdélyről lemondani. Nehogy ősi országát Oláhországot elveszítse, terve volt, hogy fiát Petraskót — Sennyey Pongrácz, Székely Mózes, Sibrik Gáspár, Bodony István vezérlete alatt — egy csapattal Havasalföldre küldi. »Havasalföldét magyarral, Erdélyt oláhval őrizteti nagy csuda okossággal.«⁴⁾

November 20. Gyulafejérvárra országgyűlést hirdetett. Itt, mint a Rudolf helytartója, a rendekkel letétette a hűség esküt

¹⁾ Ez még 1539. megtörtént, Hurmuzaky III. 341, 358. és 407. l.

²⁾ Illésházy István feljegyzései. 77. l.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. IV. 419. l.

⁴⁾ Hurmuzaki III. 354. és 360. l. Erd. Orsz. Eml. IV. 427. l.

és a székelyeknek egy hamisított okmány alapján régi jogait visszaadta¹⁾ és a gyűlést november 28. bezárta.

Végre Rudolf is utnak indította a biztosokat — Ungnad Dávidot és Székely Mihály szatmári kapitányt — hogy Mihálytól átvegyék Erdélyt. Ungnádékát Mihály is várta s 1600. január elejére összehívta újra a rendeket Gyulafejérvárra, azonban a biztosok nem érkeztek meg és a rendek anélkül, hogy valamit végeztek volna, mint egy krónikás írja, csak ittak és pénzt költöttek.²⁾

Február 9. d. e. 11 órakor érkeztek meg a biztosok. Mihály nagy pompával fogadta őket. Tanácsuraival, Csáky Istvánnal, Bornemissza Boldizsárral, Kornis Gáspárral, Náprágy Demeterrel és végre Székely Mózzal $\frac{1}{4}$ mérföldnyire elejökbe ment s úgy kísérte be a városba. A biztosok hat lovas kocsin ültek.³⁾

Az első nyílt audiencia február 11. volt, hol a biztosok Mihály kérésére mellőzték a titkosabb dolgokat, mivel ezen az erdélyi tanácsurak is résztvettek. Nem is volt szó ekkor az átadásról, csak az erdélyiek árulását emlegették a biztosok és őket igyekezett Náprágy tullicitálni. Oly erős kifejezéseket használtak, hogy még Kornis Gáspár is fejét vakarta.⁴⁾

A titkos audienciák másnap kezdődtek. Hanem Mihálylyal nem igen lehetett dűlőre jutni. Minden kigondolható fortélylyal igyekezett húzni, halasztani a tárgyalásokat; egyszer sehogysen értette meg, a mit a biztosok mondtak s úgy tolmácsolták; máskor pedig tolmácsolás által sem értette meg; majd meg ő adott fel talányokat.⁵⁾ S míg a biztosok, hol türelemmel, hol meg kifagadva tárgyaltak Mihálylyal, addig ő lassankint megtette előkészületeit Moldova elfoglalására.

1) Jellemző Mihályra, hogy ilyen fontos okmányt is hamisított. A császár aláírását rajta egyik embere, Örmény Péter utánozta és a pecsétet egy más oklevélről vették le. Erd. Orsz. Eml. IV. bevezetés.

2) Trausch: Chronicon Fuchsio Lupino Oltardinum 152. l.

3) Dr. Szádeczky id. munkája. (Oklevéltár. Kivonatok.) 478. l.

4) U. o. 479. l.

5) Ez alkudozásokat bizvást mellőzhetőnek hittem. A ki ismerni akarja, az megkapja az Erd. Országgyűlési Emlékek IV. kötetéhez írt történeti fejtegetésekben, hol rövidebben és dr. Szádeczky Lajos Erdély és Mihály vajda történetében, hol hosszasan vannak tárgyalva.

Moldova elfoglalása is ép úgy ment, mint Erdélyé. Itt is olyan eszközökkel dolgozott, mint egy év előtt. Valamint akkor, úgy most is kimutatta az ő álnokságát, hitegetését, csalárd-ságát. Tervét a véletlenre alapította s hogy ezt elérje, szükség-es volt, hogy mindazokat félrevezesse, a kik célja eléré-sében gátolhatták. A császárnak azt írta, hogy Báthori Zsig-mond ellen megy, ki 10.000 emberrel Moldova határán van és készül betörni Erdélybe. Már folytatta a hadak gyűjtését, mikor melegen biztosította Jeremiás moldvai vajdát a barátságáról. S mikor mindennel elkészült megindult a hadjáratra. Székely Mózes Meggyesen mustrát tartott a magyarok és szászok felett.¹⁾ Seregét április 24. indította utnak. A fővezérséget Székely Mó-zesre bízta, míg az elődandárt Barcsay András vezette.²⁾

Eleinte nem ment be Brassóba, hanem Háromszéken Bereczken állott meg, és innen Sztojka Posztelnik által meg-kérdeztette a biztosoktól, nem lehetne-e kivinni, hogy a vaj-daságot az 1592. Székely Mózes által elűzött Péter vajdának Innsbruckban élő fia István nyerje el³⁾ s ő meg nem megy be Moldvába, hanem visszatér Brassóba. Azonban bemenetele mégis szükségessé vált. Hogy miért határozta el magát oly gyorsan a bemenetélre, azt az egykorúak különbözőkép adják elő. Némelyek szerint, maga Székel Mózes hívta volna be, mivel az idegen népek nem akartak neki engedelmeskedni, mások szerint azért, hogy meggátolja azt az összeesküvést, melyet Báthori Zsigmond és Jeremiás moldvai vajda néhány erdélyi úrral ellene szőttek,⁴⁾ legvalószínűbb pedig az, hogy előcsapatának megveretése birta rá a bemenetelre.⁵⁾

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. IV. 379. l.

²⁾ Dr. Szádeczky L. id. munkája 160. l.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. IV. 380. l.

⁴⁾ Istvánfi Miklós is ezt írja: *Sigismundus Báthori vindicandae cardinalis patruis caedis, repetendaeque Transilvaniae avidus consiliiis cum Samoscio cancellario habitis, copias ab eo auxiliares, mandataque ad Hieremiam Moldavium a ceperat, quibus illi cum exercitu praesto esse jubebatur — cum exules quoque Transilvani, Franciscus Ferreus, Gábrriel Bethlen et alii assidue incitabant, quorum princeps erat Moyses Siculus, audax et ad omne facinus patrandum promptus.* 742. l.

⁵⁾ Bethlen F. IV. 497. l.

Moldova elfoglalása is oly könnyen, talán még könnyebben ment, mint az Erdélyé. Nem is volt nagyobb csata. Szucsavánál kísérllette meg Jeremiás, ki a határszéli Tatros várából lakodalomból sietett Mihály ellen, az ellenállást, de siker nélkül, mert serege mindjárt az első összezapásnál cserben hagyta s átállott Mihályhoz ő pedig kénytelen volt a lengyel határszél felé menekülni. Itt a Dnieszter folyó mellett fekvő Hocim vára alatt még egyszer megütközött Mihálylyal, de a csatát elveszítette s kénytelen volt a várba zárkózni:¹⁾ Hocim-várát előbb ostrommal akarta bevenni, de látva, hogy az erős várral nem boldogul; az őrséget felszólította, hogy szabad elmenetel alatt adják fel azt, mire azonban még csak nem is válaszoltak.²⁾ Nem is vesződött tehát sokáig az ostrommal, hanem sietett vissza Erdélybe. Érezte, hogy uralma ingatag alapra van építve s félt, hogy a míg ő Moldovában időzik, addig összeesküvés keletkezik ellene Erdélyben. Útközben június elején Jászvásáron országgyűlést tartott és itt fogadta a moldvaiak hódolatát.³⁾ Julius elején már Erdélyben volt, Székely Mózeszt hagyván egy csapattal Moldovában. Visszatérése után sergének egy részét a Barczaságon, Kőhalom és Sinkszékekben helyezte el⁴⁾ és innen sietett Gyulafejérvárra, hova július 20. országgyűlést hirdetett.

Moldva elfoglalásakor állott hatalma tetőpontján Mihály vajda. Ő, ki csak véletlenségből szabadult meg a hóhérbárdtól, sok szívóssággal és csalárdsággal elérte azt, hogy most három ország ura volt. Hatalmának delelője azonban nagyon kevés ideig tartott s a mily gyorsan emelkedett ép oly gyorsan bukott. Moldva elfoglalására következik nemsokára a miriszlói csata, majd Zamoyski győzelme, s a bécsi utazása után csak mint másodrangú szereplő tűnik fel, hogy végre a keresztes mezőn diestelenül térjen sirjába.

Moldva elfoglalása kivált a lengyeleket bősztette fel, mivel Jeremiás Zsigmond királynak vazallusa volt s az volt az

¹⁾ Bethlen F. IV. 498. l.

²⁾ Bethlen F. IV. 503. l.

³⁾ Dr. Szádeczky L. id. munkája, 163. l.

⁴⁾ Bethlen F. IV. 504—505. l.

egyik oka Mihály bukásának; a másik pedig az, hogy Székely Mózes szabad kezet nyervén eljötnék látta az időt, hogy Mihály ellen fellépjen.

Nem lehetett ugyan mindjárt nyíltan fellépni, így csak titokban készítette elő a talajt. S ha a miriszlói csata előtt a szervezés és ellentállás dicsősége méltán illeti is meg, Csáky Istvánt, de a kezdeményezés érdemét Székely Mózesről nem lehet elvitatni.

Székely Mózes, Csáky István és mások megtudván, hogy Báthori Zsigmond a Zamoyski határszéli táborában tartózkodik »irtóztván az oláh guberniumtól, traktálni kezdtek ott vele és cancellariussal újólag való fejedelemségről.¹⁾» Báthori Zsigmond már régebben tett lépéseket, hogy a fejedelemséget visszanyerje. Szerencsétlen unokatestvére — Endre — szomorú halála nagyon elkésértette, s mindenképen megakarta azt bosszúlni. Fájdalmában osztozott sógora, Zamoyski is, együtt szőtték a terveket szerencsétlen rokonuk halálának a megbosszulására. Követeik már régebben jártak az egyes főurakhoz, s így Bocskayhoz is, az ifjú Huszár István, kit Nyáry Pál egyszer el is fogatott, de aztán szabadon bocsátott.

Székely Mózes és Csáky István, a mikor megtudták, hogy Zsigmond közel van, a Hocim alatti táborban tanácsot tartottak s elhatározták, hogy követeket küldenek hozzá és felszólítják, hogy a fejedelemséget újra foglalja el.²⁾ A követség vezetője Székely Mózes volt, részt vettek még benne Sibrik Gáspár és Makó György, ki a sellenberki csatában a Mihály részén harczolt a honfitársai ellen. Nagy titokban átkeltek a Neszteren (Dnieszter) s eljutván Zsigmondhoz tanácskozni kezdtek vele.³⁾

Előadták az ország nyomorúságát, javaik elvesztését. Panaszták, hogy életök Mihály mindinkább növekedő zsarnoksága alatt folyton veszélyeknek van kitéve. Fogadja el tehát a fejedelemséget, hogy Erdélyt zsarnokától megszabadítsa. A mit eddig Erdély ellen vétett, azt most könnyen helyrehozhatja.

¹⁾ H. Mikó F. 145. l.

²⁾ Dr. Szádeczky L. id. munkája 234. l.

³⁾ Bethlen F. IV. 502—503. l.

Zsigmond erre nem adott határozott választ, hanem bizonyos szkepticizmussal felelt. Isten teremtett annyi uralkodót s ő veszi el a hatalmat egyiktől és adja a másiknak. Isten akaratára nélkül, nemcsak a nagy, hanem még a kis dolgokban sem lehet czélt érni. Nyugodjanak meg tehát sorsukban. Mégis, ha netán az Úr őt hívná a rajtok levő nyomorúság elhárítására, s a kedvező alkalmat nem tagadja meg, nem fog ellenállani. Legyenek csak türelemmel, mert eljön az idő, hogy Mihály zsarnokságától megszabadulhatnak. Zamoyski is ígérte, hogy Zsigmondot segíteni fogja.¹⁾

Ez időtől fogva kezd Székely Mózes alakja mindjobban jobban előtérbe lépni. Kilépett az eddig tartózkodó állásából s nagyban kezdett agitálni Mihály vajda ellen. S ő, ki eddig nem játszott elsőrangú szerepet, ettől az időtől kezdve élénk részt vesz az ügyek menetének irányításában. Célul tűzte ki, hogy megszabadítsa Erdélyt az »oláh« uralma alól. Hogy célját annál jobban elérhesse, otthagytá Moldovát és július havában Mihály vajda engedélye nélkül és úgyszólván akarata ellenére az ojlozi szoroson keresztül hazajött Erdélybe és csapatával a Barcaságon állapodott meg.²⁾ Itt kezdődött meg aztán a nagyobbszású agitáció. Székely Mózes hol Botfaluban, hol Földváron mulatott s ott szólték a terveket Mihály megbuktatására és Báthori Zsigmond behozatalára.³⁾ Az összeesküvők között — ha lehet őket azoknak nevezni — voltak azok is, kik Mihály beütésekor csatlakoztak hozzá. Közülök különösen Makó György tűnt ki. Érezték, hogy az ő lelküket is terheli Erdély szomorú állapota s hogy »a szégyenletes helyzetükből a kiragadás kezdeményezése őket illeti meg.«

Mihály mindezt jól tudta, kémei mindent megvittek neki, s hogy a keletkező mozgalmat még csirájában elfojtsa annak szerzőjét és fejét Székely Mózes akarta ártalmatlanná tenni. Elakarta dugni a csermely forrását, mert tudta, hogy a meg-nőtt ár majd elfogja seperni. Udvarába hívatta tehát, hanem Székely Mózes nem ment lépre. Látván azonban, hogy élete

¹⁾ Bethlen F. IV. 502—503. l.

²⁾ Bethlen F. IV. 504. l.

³⁾ H. Mikó Ferencz, 146. l.

nines biztonságban, elhatározta, hogy kimenekül Lengyelországba. Bucsút vévén apósától és nejétől, kik Segesvárt voltak, s Petky János, Nyakaró János, Horvát István és Ferencz, Vku-tievith (?) István, Lévai Nagy János, Török Gábor¹⁾ és száz-három kiválasztott katonából álló csapattal Lengyelországba menekült.²⁾

Székely Mózes menekülése érthető gondot és főfájást okozott a vajdának. Mindenképen útját akarta állani, előbb gazdag ajándékok kecsegtetésével akarta visszatérésre bírni,³⁾ majd elakarta záratni előtte a Lengyelországba vezető utakat és ösvényeket.⁴⁾ Irt Aga Lékának a kővári kapitánynak is, ki viszont a biztosokat tudatta a szökésről,⁵⁾ valamint tudatta Örmény Péter is, de mindez nem vezetett a kívánt célhoz. Székely Mózes nem tudták feltartóztatni.⁶⁾ Utját a Részeken keresztül vette. Aug. 18. már kint volt Magyarországon⁷⁾ aug. 21-én Zsibón volt;⁸⁾ 23-án tul volt Huszton,⁹⁾ s 26-án, mikor valószínűleg titokban találkozott Pogány György máramarosi

1) Hurmuzaki: Volumen IV. Partea 1. 113. l.

2) U. o. 111. o.

3) U. a. u. o.

4) Aga Leka a biztosoknak 1600. aug. 21. „... velint serio injungere Capitaneo Honthiensi et caeteris quibus licet, ut vias et semitas, ex Transilvania tendentes versus Poloniam, diligenter et indesistenter custodiant, et si qui euntes per vias illas reperientur, capiantur et sub bona custodia, detineantur. u. o. 112. l.

5) Magnates Transilvaniae denuo proditores facti sunt, Moises Zekel regnum clam egressus, uti edoctus sum, ad illas partes tendit. U. o. 106. l.

6) Székely Mózes szökéséről még több adat is van Hurmuzakinál: Így a biztosok Rudolfnak Szatmárról 1600. aug. 21. „Der Zekell Moises ist auf 6 Meill nahendt hieher werts, Schibo genandt, welches Orth der Herr Pezzen woll khenet, wie wirs gehört ankhommen; Weiter Weissen wir von ime nichts, Er wird bei Huss in Polen durchgeschlapft haben.“ 114. l. Csáky István a biztosoknak. 1600. aug. 21. „... quorum ex numero praecipuum Moitem Zekell cum nonnullibus sibi complicitibus, Nagi Baniam versus dicunt transiisse...“ 115. l. A biztosok felelete Csákynek ugyanott.

7) Dr. Szádeczky id. munkája. (Oklevéltár. Kivonatok.) 559. l.

8) U. o. 560.

9) U. o. 561.

alispánnal,¹⁾ a Kárpátokon át szerencsésen kimenekült Lengyelországba. Ugyanezen időben menekült ki Tordáról Sibrik Gáspár is a Kőrös völgyén keresztül és nejével, gyerekeivel Telegd várába húzta meg magát.

E két kiszökés nemcsak Mihályt, hanem a biztosokat is meglepte, Mihály kegyetlenkedni kezdett. Székely Mózes apósát, Kornis Farkast, Rácz György által Segesváron elfogatta és fogva Gyulafejervárra vitette, a nála levő Farkas Ferenczet és Szemere Mihályt pedig levágatta.²⁾ A biztosok pedig egymásután küldték a jelentéseket Rudolfnak a meneküléséről. Kígyóhoz hasonlítják Sibrik Gáspárral együtt, kiket Mihály kebelén melengetett s a kik most ellene fordulnak. E kettő kiszökése nagy vérfürdőt fog előidézni Erdélyben. Gyanakodtak, hogy a máramarosi alispán — Pogány György — is titkos Zsigmond-párti.³⁾

Székely Mózes szerencsésen kimenekült s az akkor Hócimváránál időző Zamoyskihoz ment, kinek táborában ott volt Báthori Zsigmond is. Mielőtt azonban a lengyel segédsapattal betörhetett volna, a gyorsan fejlődő események megelőzték őt és Mihályt, a felkelő erdélyiek tönkre verték.

¹⁾ Dr. Szádeczky id. munkája. (Oklevéltár. Kivonatok.) 562. l.

²⁾ Bethlen F. IV. 510—511. l.

³⁾ Dr. Szádeczky id. munkája. (Oklevéltár. Kivonatok.) 561—563. l.

HATODIK FEJEZET.

A nemesség készülődése. Gyülekezés a tordai és szászsebesi táborba. Bástát az erdélyiek a magok részére nyerik. A miriszlói csata. Mihály menekülése. Székely Mózes a határszélen. Mihály kimegy Erdélyből. A biztosok félelme. Székely Mózes csatlakozik az erdélyiekhez. A gyulafejevári és kolozsvári gyűlés. Báthori Zsigmond fejedelemmé választása; átveszi a kormányt.

Székely Mózes kiszökése mintegy gyujtót adott a nemesség gyűlöletének a fellobbanásra. Meg volt téve a kezdet, az első lépés, csak követni kellett. Egész Erdély gyűlölte a vajdát, ki erős zsarnoki hajlamokkal uralkodott rajta. Minden egyes ember kész lett volna megölni Mihályt. Nevelték az általános gyűlöletet a vajdának egyes nap világra jött tervei, mint a meghántott pálcza, a nemesség kiirtásának többször megújított szándéka.¹⁾ Amyira gyűlöletes vala a vajda, hogy az erdélyiek — állításuk szerint — a császárnak egy kemenczefűtőjét is szívesen elfogadták volna fejedelemmnek, csak Mihálytól szabaduljanak.²⁾ Magok a vajdának zsoldosai, kapitányai kezdték meg a felkelést. A nemesség egy része pedig Kolozsvárra gyűlt össze tanácskozásra, hogy szabadíthatnák meg Erdélyt a Mihály zsarnokságától.³⁾

Czéljukat hamarább elérték, mint remélték volna. A lökést maga a vajda adta meg, midőn megbizta tanácsosát és legbizalmasabb emberét, hogy a nemességet táborba gyűjtse. Csáky a Torda mellett levő Keresztesmezőt jelölte ki gyüle-

¹⁾ Ezt Náprágy Demeter is tanácsolta. Náprágy, a Habsburgok mindeure kész eszköze, e kor egyik leghazafiatlanabb szereplője

²⁾ Hurmuzaki III. 305. l.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. IV. 388. l.

kezési helyül, szeptember elejére. Mihály a hadakat Szász-Sebes mellé rendelte, hogy onnan a törökre menjenek. A gyülekezés szinleg a Mihály nevével, de titokban ellene történt.¹⁾

Tordához és Szász-Sebeshez gyűltek tehát a hadak. A tordai táborba gyűlt a nemesség tulnyomó része, a maros és aranyosszéki székelyek;²⁾ Makó György a vajda háromszéki hadainak kapitánya is ide vezette csapatát. Szász-Sebeshez gyűltek a belföldi székelyek, a kozákok és lengyelek, ide hozta Baresay András lugosi bán a Végekből, Jenőről, Lippárol a hadakat.³⁾

Mihály, midőn észrevette, hogy a nemesség nem melléje, hanem ellene készülődik, követeket küldött ahhoz, Kemény Jánost és Petky Istvánt, hogy pártjára térítsék, de a követek is ott maradtak. Majd újabb követeket küldött, Stojkát és Sennyey Pongráczot, de azok sem mentek semmire. A nemességnél pedig ezalatt lépéseket tettek, hogy a Részekben levő császári hadak főkapitányát, Básta Györgyöt, nyerjék meg ügyüknek. Irtak a biztosoknak is Szatmárra s közöttük élénk levélváltás folyt.⁴⁾ Az országban felhívásokat küldöttek szét, hogy Mihály ellen felkeljenek;⁵⁾ megpróbálták Aga Lékát is megnyerni,⁶⁾ de nem sikerült. Szerencsésebbek voltak Bástánál kihez Alárdi Ferenczet és Haller Gábort küldötték. Megnyerték azon feltétel alatt, hogy az urak az ország képében hitlevelet adjanak, hogy a római császár mellől soha el nem állanak és az országot is el nem szakasztják fejek fennállásáig. Erről azért az urak levelet is adtak Básta Györgynek,⁷⁾ mire táborát szeptember 14. Tordához vezette, hol Csáky István, ki az egész mozgalomnak az utóbbi időben szervezője és élctője volt, átadta neki a fővezérséget.⁸⁾ Szeptember 18. ütköz-

1) Dr. Szádeczky L. id. munkája. 183. l.

2) Bethlen F. IV. 589. l.; Szamosközy IV. 111. l.

3) H. Mikó Ferencz. 111. l.

4) Közölve e levelek Hurmuzaki IV. Partea 1. 116. és köv. ll.

5) Hurmuzaki IV. 122. l.

6) Hurmuzaki IV. 128—129. ll. és 130. l.

7) Erd. Tört. ad. I. 56. l.

8) Dr. Szádeczky id. munkája. 189. l.

tek meg, Mihály és az erdélyiek, Miriszló és Deese között, a Maros mellett, hol Básta hadvezéri ügyessége, egy jó alkalmazott hadi csel és az erdélyiek vitézsége elkeseredett küzdelem után végre is az erdélyiek javára döntötte el az ütközet kimenetelét.

Mihály a csatából menekülve előbb Gyulafejevárra ment, hol a fogságban levő Kornis Farkast börtönétől kihozatta és a »feredő« háznál levágatta;¹⁾ magához vette nejének kincseit s úgy futott Fogaras felé. Básta és az erdélyiek bevonultak Gyulafejevárra nagy öröm és üdvölvések között,²⁾ innen aztán Szebenbe mentek.³⁾

Míg az erdélyiek győzelmet arattak Mihály felett, azalatt Lengyelországban sem ültek tétlenül. Egy csapatot küldöttek Mihály ellen, mielőtt még nem tudták vereségét, Potocki Jakab és Székely Mózes vezetése alatt, kik a nyirmezői táborból szept. 21. tudatják ezt az erdélyiekkel és kérdik, mi tevének.⁴⁾ Szept. 22. hallotta Básta, hogy Zsigmond követei Beszterczéről utnak indultak, de a miriszlói csata hírére visszatértek, hírül hozták azt is, hogy Mihály gyűjti a hadakat és serege már 16000 emberből áll.⁵⁾

A dolgok ilyen fordulója nem tetszett a biztosoknak. Aggasztotta őket a lengyel had. Félték, hogy kudarcot fognak vallani. Székely Mózes azon izenete, hogy Csákyval szeretne beszélni, — nem Zsigmondról, mert sorsáról gondoskodva van — és az hogy lengyel kanczellár táborát Tatroshoz az ojtózi szoros mellé tette, még növelte félelmüket. Félték a lengyelek fondorodásaitól s aggódtak, hogy a lengyelek hamarabb megtámadják Mihályt, mint ők, ha nem megy ki a Barcaságból.⁶⁾

Székely Mózesnek Csákyhoz küldött izenetére a biztosok szept. 27. elhatározták, hogy Csáky Istvánt és Pete Lászlót

¹⁾ H. Mikó F. 147. l.; Dr. Szádeczky id. munkája. (Oklevéltár. Kivonatok.) 568. l.

²⁾ Dr. Szádeczky id. munkája. 569. l.

³⁾ U. a. u. o.

⁴⁾ Hurmuzaki IV. 135. l.

⁵⁾ Dr. Szádeczky id. munkája. (Oklevéltár. Kivonatok.) 570. l.

⁶⁾ U. a. 571. l.

küldik hozzá, hogy vele alkudozzanak. Ungnád attól is félt, hogy Erdélyt a lengyel koronához akarják csatolni és Báthori Zsigmondot másunnan kárpótolni.¹⁾

Azonban Csáky nem ment Székely Mózeshez, sem Pete László, hanem Haller Gábort és Deák Albertet küldötték, kik okt. 1-én jöttek vissza. Székely Mózes igyekezett a követek által megnyugtanni a biztosokat. Halleréktől azt izente, hogy ő nem az erdélyiek, hanem a zsarnok Mihály ellen jött, mivel azonban hadai a lengyel kanczellártól függenek, kéri meg őt, tartózkodjék az Erdélybe való beütéstől. Ez izenetre elhatározták, hogy Pete Lászlót és Sennyey Pongráczot küldik Zamóyskihoz.²⁾

A biztosok hadi szállásukat Szebentől közelebb tették szeptember 30. a határszélhez s végre Brassóban állottak meg. Csáky István pedig intette a beszerceieket, hogy Moldova felé az utakra vigyázzanak és bevágassák, »mostan is kgteknek, arra ha vigyázása és gondviselése lett volna Székely Mózes azon be nem jöhetett volna,« ha ellenkeznek, ők lesznek okai nyomorúságoknak.³⁾

Míg a biztosok rettegtek a lengyelektől; azalatt Mihály vajda különféle kísérleteket tett, hogy meggyengült állását ismét megerősítse. A miriszlói csatából Fogaras várába vonult és itt kezdette meg a tárgyalásokat. Eleinte még nagy hangon beszélt. A Básta porumbáki táborába küldött követei Kulcsár Radul és Ármás Száva által, magának Fogaras, Vécs és Görényvárárt követelte s hogy a székelyek szabadságát hagyják meg. Az erdélyiek e feltételeket nem fogadták el, hanem okt. 5-én Tökölj Sebestyént küldötték Mihályhoz válaszsza. Az erdélyiek követelték, hogy Mihály az országból menjen ki, az ojtózi szoros védelmére a lengyelek ellen küldjön két ezer puskást, a székelyeket bocsássa haza és a feleségét fiával hat nap alatt küldje közibe; a lengyelek ellen kérjen a királytól segítséget és országát ugy védelmezze, a hogy tudja, Mihály a feltételeket, mivel az erdélyiek közel voltak hozzá és más

1) Dr. Szádeczky id. munkája. (Oklevéltár. Kivonatok.) 570. l.

2) U. a. 571. l.

3) U. a. 380. l.

felől Székely Mózes a lengyel előcsapatokkal 1—1½ mérföldnyire állott tőle, elfogadta okt. 5. A kimenést még halasztani akarta ugyan, de az erdélyiek erősen siettették. Okt. 6. Kulcsár Radult és Kendy Jánost küldötték hozzá és végre okt. 7. a Bodza szorosán át kiment Erdélyből Oláhországba.¹⁾ S ezzel egyelőre megszűnt a veszély a lengyelektől is, mert Székely Mózes két ezer emberrel csatlakozott az erdélyiekhez, a lengyeleket visszaküldötte hazájokba.²⁾ A hadak megoszoltak, Székely Mózes Borosnyóra vonult, Básta Sepsi és Uzon környékére és Csáky István a megyei hadakkal Léczfalván állapodott meg.

Habár a lengyelektől már nem volt miért félni, de a biztosok még sem tudtak teljesen megnyugodni. Most már a erdélyiektől kezdettek félni. Kivált Ungnád tartott attól, hogy az erdélyiek összejártsanak Zsigmonddal. Nem tetszett neki különösen néhány erdélyinek, kivált Székely Mózesnek a magaviselete. Okt. 10-én ugyan még az ő tanácsával éltek a biztosok, mikor Zamoyskihoz követeket küldöttek, hogy mivel Mihály mind Erdélyt, mind Moldovát elhagyta, ő is hagyjon fel az ellene való készülődéssel,³⁾ azonban maguk is tudták, hogy Zamoyski nem lesz hajlandó Mihályt békében hagyni és elhatározták, hogy a Bodza szorost őriztetik, nehogy Mihály csatavesztés esetén Erdélybe jőjjön. A szoros védését pedig Székely Mózesre bízták, kit Ungnád gyanúsított, hogy Zsigmonddal összejártszik. Okt. 29. jött Székely Mózes határőrző csapatához Mihály felesége Stanka, fiát Petraskot Csáky még 17. kísértette a léczfalvi táborból az illyefalviba. A vajda neje innen Léczfalvára ment 21. és onnan Fogarasba, majd Gyalúba szállították.⁴⁾

Az erdélyiek nem ok nélkül tartottak, hogy Mihály megkísérti, hogy Erdélybe meneküljön. Okt. 20. történt meg a véres, egy napig tartó ütközet Mihály és Zamoyski között. Zamoyski teljes győzelmet aratott. A bukobyli csata végkép földönfutóvá tette Mihályt. A csata oly heves volt, hogy Székely Mózes egy-

1) Szádeczky L. id. m. 20.) és 572. l.

2) U. a. 209. l.

3) U. a. 573. l.

4) U. a. 211. l.

izben negyven ágyúdörgést számított meg. Mihály a csatából menekülve Erdélybe akart jönni s csak akkor fordult vissza, a mikor meghallotta, hogy a Bodza szorsot »legnagyobb ellensége« Székely Mózes őrzi, Tergovista felé vette tehát az útját és innen felment Prágába a császárhoz, hogy annak kegyeibe ismét behízelegje magát.¹⁾

Jóllehet Mihálytól megszabadult Erdély és megszabadultak a biztosok, a dolgok még sem terelődtek a rendes kerékvágásba. Az erdélyiek a politikai állapotok illetén való állásával sem voltak megelegedve. A főurak közül egynehányra, mint Kornis Gáspárra, Sennyey Pongráczra, Alárdy Ferenczre, Bornemissza Boldizsárra, Haller Gáborra támaszkodhattak ugyan a biztosok, de a köznemesség nagyobb része, melynek vezérei Székely Mózes és Giczey Péter voltak, nem mondott le arról, hogy Zsigmondot török protektorátus alatt újból fejedelemmé válasszza.

A legeszesebb politikus, Csáky István, pedig sohasem valott teljesen színt. Eddig jó királypártinak mutatkozott, de most az ellenkezőről hallszottak hangok. Talán azért, hogy nem volt reménye a kormányzóság elnyerésére, de lassanként kezd visszahúzódní a biztosoktól. Pedig az ő népszerűségére a biztosoknak nagy szükségük volt. Csáky egyénisége, történelmi szereplése, nem nyitott könyv, melyből minden ember ugyanazt olvassa, hanem azt tanulmányozni kell, és még akkor is különböző emberek különböző ítéleteket formálnak róla. Eszes politikus volt, és tehetségét fel is tudta használni. Nem vitte pártállását sehó túlzásban. Ő mindig a mérsékelték között haladt; csak keskeny ösvényt hagyva a túlsó oldal és maga között, melyen aztán könnyen áttudott lépni. Nincs ember azon korból, ki az akkori politikai viszonyok között ügyesebben tudott volna lavírozni, mint ő, pedig akkor a lavírozás nagyon szükséges volt. S a merőben ellentétes pártállások mindenikében első helyett vívott ki magának. Sohasem égette fel a hidat maga után, vagy ha felégette is, de ő mindig talált a hidból megmaradt cölöpöket, melyeken kényelmesen átsétálha-

¹⁾ Szádeczky L. id. m. 224. l.

tott a másik partra. Természetes, hogy ily körülmények között anyagi jutalmazása sem maradt el, s ugyanakkor mikor a császár Sáros és Szádvár uradalmakat adja neki, az erdélyiek a léczfalvi nemzeti gyűlésen (congregatio) megerősítik a roppant Fogarasi uradalom birásában.

Székely Mózesről nagyon félték a biztosok. Tudták, hogy Zsigmondpárti, hogy bizalmas lábon áll vele, s hogy nem fogja az alkalmat elszalasztani, a Zsigmond visszahozására. Emlegették, hogy bujdosása közben egy ágyban is hált vele.¹⁾ Mostani magaviselete még fokozta a biztosok félelmét. Csapatával folyton húzta-halasztotta az eskületételt. Nem tetszett az sem, hogy éppen őt rendelték a Bodra szoros őrizésére; mivel itt könnyen összejátszhatik Zsigmonddal.

Ily körülmények között nyílt meg a léczfalvi nemzeti gyűlés (congregatio) Csáky vezetése alatt, okt. 25. és tartott nov. 4., melynek legnevezetesebb pontja, hogy Bocskay Istvánt száműzték, »hogy itt benn Erdélyben semmi köze, semmi jószága, se birodalma ne legyen, és közünkbe Erdélybe soha lakóul ne szállhasson, avagy másképen.«²⁾ November 22. pedig Fejérvárra részgyűlést hirdettek, hogy a királyhoz követeket küldhessenek. Magok a biztosok is meghasonlattak egymás között. Básta Ungnádót kizárta az erdélyiekkel való tanácskozáshól és Székely Mihályt tudta nélkül felküldötte a császárhoz jelentéstétel végett. Ez annyira elkeserítette Ungnádót, hogy novemberben itthagya Erdélyt. Nemsokára, 1601. január 5. meghalt.³⁾

A november 22. fejérvári részgyűlésből követekül Bornemissza Boldizsárt, Gyerőffy Jánost, Daczó Ferenczet és Enyeter Lukácsot küldötték a császárhoz, kik által megköszönték a segítséget és kérték, hogy küldje be Miksa főherceget, vagy engedjen szabad választást.⁴⁾ 1601. január 5. pedig a tanácsurak — kik között ott látjuk Székely Mózes is — újból felírtak a császárnak, melyben lefestik Mihály kegyetlenségeit és kérik ne adjon hitelt szavainak, melyekkel megkísérti magát

¹⁾ Szádeczky L. id. m. 373. l.

²⁾ A léczfalvi gyűlés határozatai: Erd. Orsz. Eml. IV. 551. l.

³⁾ Dr. Szádeczky L. Erdély és Mihály vajda 219—20. l.

⁴⁾ U. a. 220. l.

tisztázni, hanem vagy adja ki nekik, vagy állíttassa törvényszék elé és ítéltesse el.¹⁾

Mihály 1601. január 12. érkezett Bécsbe, hol rögtön lépéseket tett, hogy a császártól kihallgatást nyerjen, azonban eleinte nagyon nehezen ment. Ungnád jelentései és Székely Mihály szóbeli előterjesztései nem a legjobb ajánlólevelek voltak mellette. Hallani sem akartak arról, hogy Mihályt a császár fogadja. Fordult azonban a sorsa, mikor az Erdélyben történt változásokról értesültek. Mindjárt dédelgetni kezdték s márczius 23. a császár is fogadta. Szükségük volt rá, hogy újra kijátszodják az erdélyiek ellen. Mihály pedig azon jártatta eszét, hogy Erdély és Moldova visszafoglalása után magát török fenhatóság alá adja.

Ily körülmények között szervezkedett Erdélyben a «hazafi»-párt, melynek legfőbb zászlóvivője Székely Mózes volt s a melynek nemsokára hive lett Csáky István is. Székely Mózes érkezettnek látta az időt, hogy Báthori Zsigmondot újra fejedelemmé tegyék. A talajt már régebben elkezdették puhítani. Zsigmond folyton fentartotta összeköttetéseit az erdélyiekkel. A követek folyton jártak. 1600 őszén Borbély Györgyhez küldött követeket, ki Szegedy Nagy Pált küldötte Zsigmondhoz.²⁾ Biztos volt tehát, hogy Zsigmondot a január 21. Kolozsvárra hirdetett országgyűlésen megfogják választani, ha a fejedelm-választást felvetik.

A rendek egymásután siettek az országgyűlésre. Székely Mózes is sietett Kolozsvárra. Utközben eltemettette ipjának — Kornis Farkasnak — testét Bogáthy Miklóssal együtt Gyulafejervár határán a Morgó mezején.³⁾

Az országgyűlésen komoly hangulat uralkodott. Erdély rendei nem daczból és nem könnyelműségből, hanem komolyan csinálták, a miket csináltak. Látták a köröskörül gyülekező fellegeket. A császárhoz küldött követeik — azt rebesgették — rossz fogadtatásra találtak.⁴⁾ Hallottak a török

¹⁾ Dr. Szádeczky L. Erdély és Mihály vajda 399—400. l.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. IV. bevezetés.

³⁾ Szamosközy IV. 128. l.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. IV. bevezetés.

készülődéseiről is. Elfogták Mihály legkegyetlenebb vezérének — Baba Nováknak — egy levelét, melyben biztatta a temesvári basát, hogy Lugost és Káránsebest a kezére jásza.¹⁾

Az országgyűlésen két párt volt. Egyik a »németes« másik a »törökös« főurak pártja. Amazok kevesebben voltak, közéjük tartoztak Sennyey Pongrácz, Kornis Gáspár, Bodoni István, Giczey Péter és Huszár Péter, míg a gyűlés nagy többsége a »törökös« párton volt. Korniséknak nem tetszett a Székelyék tervezett akciója. Figyelmeztették őket arra, a hitlevélre, melyet Csáky a tordai táborból adott Bástának s óva intették őket a császár haragjától. Székely Mózes és Csáky azonban nem hallgattak rájuk, hanem miután látták, hogy nem akarnak a pártjukra állani, a kapukat bezáratták és elfogatták őket s egyik részüket Dévára, a másikat pedig Görgénybe küldötték fog-ságba.²⁾ Azután elmentek Bástához, ki maga is ott volt Kolozsváron s megkísérelték őt megnyerni. Előadták neki Sennyey Pongráczék elfogatását, melyet szükségesnek tartottak, mivel Mihályt is ők hívták be.³⁾ felajánlották neki Dévát és egy serleget teli arannyal; Básta nem hajlott szavukra, hanem azt felelte. »Én nem leszek hamishitű — mint ti — az én uramhoz, a császárhoz, legyen tietek az aranyotok és pohártok, mind pedig jószágotok.«⁴⁾ Otthagytá Kolozsvárt és előbb Deésre, onnan Kővárra és végül Kassára ment.⁵⁾ Így megtörve az ellenpártot hozzáálltak a fejedelmválasztáshoz. Zsigmondot és Csáky Istvánt jelölték — ez utóbbit a forma kedvéért Nagy többséggel választották meg Zsigmondot február 3. másnap a székesegyházban hirdették ki a választást, mit a nép nagy örömrivalgással fogadott.⁶⁾

Báthori Zsigmond az ország határáu, a moldovai Boto-

¹⁾ Szamosközy IV. 128. l.

²⁾ Somogyi Ambrus szerint Kornist és Sennyeyt küldötték Görgénybe és a többi Dévára. Liber IV. 245. l.; míg Szamosközy szerint Giczey Pétert és Huszár Pétert küldötték Dévára, a többi négyet Görgénybe. IV. 127. l.

³⁾ Somogyi Ambrus: Liber IV. 245. l.

⁴⁾ Erd. Tört. Ad. I. 58. l.

⁵⁾ Somogyi Ambrus: Liber IV. 246. l.

⁶⁾ Trausch: Chronicon 175. l.

sában, hova Lengyelországból ment »várta, leste a választást, úgy hirdette, hogy kilenczezer néppel volt, mikor még kilenczedmagával sem volt.«¹⁾

Az országgyűlésen még néhány törvényczikket alkottak, Náprágy Demetert száműzték és egy követséget választottak, melyik megválasztatását Zsigmondnak hírül vigye; s követség tagjai Vajda Miklós és Bogáthy Miklós voltak. Február közepén indították utnak a diszkövetséget, Toldy Istvánt, Szentpáli Jánost, Ördög Boldizsárt, Cseffey Istvánt és Petky Jánost 300 lovassal.²⁾ Székely Mózeset pedig 5 század katonával Besztercze felé küldötték, hogy a határon belül fogadja. Székely Mózes márczius 4. Lekenczéről ír a beszterczei bírónak, hogy a táborba élelmi szereket küldjön; márczius 17. pedig Szamos-Ujvárról kéri, hogy ha Zsigmondtól vagy Toldy Istvántól levél érkezik: azt küldje rögtön hozzá.³⁾ A követség Botosánban találta Zsigmondot, hol az ablakon át kellett »megszöktetni nagy csoda okossággal« és úgy hozták a borgó-prundi uton sietve Beszterczére, hol már várta Székely Mózes, ki leghivebb embere volt. Nagy diadalmenetben vonult be Kolozsvárra és márczius 26. átvette az ország kormányát.

¹⁾ Kulesár krónikája. 99. l. Ezt különben hitték Erdélyben is, Somogyi Bertalan Mihálynak írja 1601. márczius 23. „... még ez ideig Zsigmond Erdélybe nem jött, jóllehet igen várják, miolta az fejedelemségre választották azóta Jászvásárott volt, *tizezer kopjás és tizenhét ezer moldovai kurtának vannak vele podoliai néppel együtt.*“ Hurmuzaki IV. P. I. 244. l.

²⁾ Szamosközy szerint, a kik Báthori Zsigmondot behozták 1601. mense januario ezek voltak; Toldy István, Vitéz Miklós, a nemesek közül harmadik Petky János a székelyek személyében, kolozsváriak közül voltak Tótházy Miklós királybíró, másik Hosszu János ez is kolozsvári, IV. 131. l. Kulesár krónikája szerint. Ezek után Szegedy Pált, Zsigmond Lőrinczet Moldovába küldötték Zsigmond után, azután Bogálhi Miklóst és Vajda Miklóst simul; azután Toldy Istvánt, Csufos Istvánt és Ördög Boldizsárt Moldovába küldötték, hogy visszahozzák Zsigmondot.

³⁾ Dr. Szádeczky Lajos id. munkája. (Oklevéltár.) 403—404. l.

HETEDIK FEJEZET.

Az új fejedelem választás okai. A császár haragja. Bástá, Mihály kibékülnek, együtt indulnak Erdély ellen. Báthori Zsigmond készlődése. A goroszlói csata. Zsigmond Moldovába menekül. Bástáék bevonulása, a hajdúk kegyetlenkedései. Mihály megöletése.

A kis Erdély pár év alatt az ötödik fejedelem változást élte át, úgy látszik daczolni akart a császárral. Vannak, kik e lépést teljesen elhibázottnak, elhamarkodottnak tekintik: kik most Mihálynak kiűzetése és a Bástának adott hitlevél után — egyenes hálátlanságnak és nyílt szembeszállásnak mondják a császárral szemben. Sok tekintetben igazuk van, de nem mindenben; a kolozsvári gyűlésért nem lehet teljesen pálczát törni az erdélyiek felett.

A politikai változások, politikai események alkalmából, nem szabad csak a legközelebbi eseményt néznünk, hanem vissza kell tekintenünk régebbi időkre, hogy azokat helyesen megítélhessük. Minden fontosabb politikai eseménynek gyökérszáalai messzire elhuzódnak. Így volt ez a kolozsvári gyűlésen is. A kolozsvári gyűlés híven fejezte ki Erdély közhangulatát. Erdélyben sohasem volt kedves a Habsburgház uralma s féltek tőle. Hiába próbálkoztak meg vele, mindig kudarczot vallottak. Ebben különben része volt a bécsi udvarnak is, melyik mindig olyan embert küldött oda, ki inkább ellenszenvessé tette, mint megkedveltette a német uralmat. Egy Castaldó — egy Basta, sohasem volt képes arra, hogy a német uralmat megszilárdítsa.

A kolozsvári gyűlés politikai követelményeknek is felelt meg. Erdélyben jól tudták, hogy egy különálló a Habsburgoktól független országnak történelmi hivatása van. E független ország pedig saját erején nem tarthatja fenn magát, hanem

csak úgy, ha elfogadja egy erősebb állam fenhatóságát, ez erősebb állam a török volt. Létfentartásának ösztöne vezette arra a politikára, melyet követett. Mindaddig míg a török erősebb, mint a német, nem volt helyes e politikai utról letérni, aztán meg így az alkotmányukat, nemzetiségüket, vallásszabadságukat sem fenyegette akkora veszély, mint a bécsi államférfiak absolutistikus, beolvasztani akaró politikája által szemben. Ragaszkodtak is a török fenhatósághoz, melynek védnöksége alatt államuk virágzott s Báthori Zsigmond 1594. csak a közérzület elfojtásával bírta rá az ellenkezőre. S az 1594. után történtek sem kedveltethették meg a német uralmat. Az egymást gyorsan követő uralkodók, a tetemes szerencsétlenség, csapás, nyomor, melyet 1594. óta szenvedtek, a bécsi államférfiak eljárásai mind elősegítették a kolozsvári gyűlés végeredményét,

Pár főurat kivéve, mindenki a török uralom visszaállítását óhajtották s csodálkozni lehetett volna, ha a vezetők teljesen elszigetelik magokat az általános óhaj alól. Míg Bécsben és Prágában Erdély jövőjéről szervezéséről tanácskoztak, addig Kolozsváron már cselekedtek is. Mindezeket tehát egybevetve, nem ítéltjük el az erdélyieket. Ha hibáztak csak annyiban hibáztak, hogy talán kissé siettették azt, a mi később ugyanis bekövetkezett volna. Hibáztak abban is, hogy fejedelmükké ismét épen azt az embert választották, kinek legnagyobb része volt az utóbbi évek szerencsétlenségeiben, de maga a szándék : visszavezetni Erdélyt arra az utra, melyen 1594. előtt haladott helyes volt és jogos volt.

Különben is ez a helyes politika az események folyása alatt fényesen megkapta a maga elégtételét. A két Báthori politikáját egy harmadik Báthori igyekszik megsemmisíteni s később az ő személyéhez költődik e politikához való visszatérés, s mikor sikertelen kísérlet és Zsigmond ingatagsága után Székely Mózes is kudarcot vallott; épen az az ember — Bocskay István — vezette diadalra, ki annak idejében annyira ellene fordult. S e diadalra vezetésben rejlett a történelmi igazgatszolgáltatás.

Báthori Zsigmond bevonulása után hozzálátott, hogy or-

szágát egészen hatalmába kerítse. Legelőször is a várakat igyekezett kezéhez venni és Szamos-Ujvár ellen küldötte Székely Mózes, minnek meg is lett az eredménye, mert Ribis Siegfried, kit Básta hagyott parancsnoknak, a várat feladta és Székely Mózessel együtt Kolozsvárra ment. Szamos-Ujvár parancsnoka Gyulaffi László lett, Ribisnek Zsigmond Maros-Ujvárt adta.¹⁾ Zsigmond megakarván boszulni a csikiakon — Endre halálát, egy csapattal megbüntetésökre Székely Mózeset küldé ki, »dulatá, öleté ezért Székely őket.«²⁾

A törökkel is felvették az összeköttetést. Toldy Istvánt, Torma Kristófot és Gávay Miklóst a portára küldötték, kikhez Aszalai Mátyás is csatlakozott, hogy a szultán haragját eloszlassák és az athnamét kieszközöljék; Óváry Istvánt Ibrahim nagyvezérhez küldötték.³⁾

Legtöbb gondot okozott az erdélyieknek a császárral való kiegyezés és méltán. Rudolf környezetében rossz vért csinált az erdélyi »államesiny«. Mindenki haragudott, a császártól elkezdve az erdélyiekre és keresték a módokat, hogy magokat megboszulják. Erre a célra pedig legjobb eszköznek Mihály látszott. S ha eddig mintegy kerülni látszottak a vele való összeköttetést, most annál inkább keresték. Csak a bosszura gondoltak s minél előbb. Mihálynak hadak szedésére tetemes zsoldot adtak és utasították, hogy Bástával béküljön ki. Az erdélyiek felküldött követét — Kakas Istvánt — egy eszes és tevékeny férfiút, nagyon ridegen fogadták; mindenütt gúnyolták, sértegették, a császár eleibe nem bocsátották, hanem fogságba vetették, honnan csak később szabadult ki.⁴⁾ Sokkal jobb fogadtatást nyertek a Konstantinápolyba küldött követek; s végül az athnamét is kiadták.⁵⁾

Mihály akapottutasítás szerint hadakat kezdett szedni és igyekezett kibékülni Bástával. A közvetítést a két ellenség között Gon-

¹⁾ Bethlen F. V. 12. l.

²⁾ Erd. Tört. Adatok I. 184. l.; Bethlen F. V. 14. l.

³⁾ Bethlen F. V. 14. l.; Somogyi Ambrus: Liber IV. 247. l.

⁴⁾ Szamosközy IV. 129. l.

⁵⁾ Ismerteti Bethlen F. V. 55—56. l. Zsigmond csak a goroszlói csata után kapta meg Brassóban október 2.

zaga Ferdinánd, kassai parancsnok teljesítette, a kibékülés is az ő házánál történt poharak között, de az egész kibékülés csak látszólagos volt. Bástáék megegyeztek együtt a tervre és úgy indultak Erdély ellen; a két sereg a majtényi mezőn találkozott és csatlakozott egymáshoz; az egész feletti fővezényletet Básta gyakorolta.¹⁾

Báthori Zsigmond is készülni kezdett, hogy országáról a fenyegető veszélyt elhárítsa és fejedelmi trónját megőrizze. Szamosfalvát tüzte ki a hadak gyülekező helyéül; június 3-ra a hadfölkelés elrendelésére Kolozsvárra országgyűlést hirdetett. Nehogy a Havasalföldében Simon vajda ellen dúló lázadás a székelyek közé is átesapjon, elrendelte, hogy Brassó körül gyűljenek táborba, kapitányokká kinevezte Daczó Ferenczet és megparancsolta, hogy a ki valami gyanus dolgot cselekszik, feleségével, gyermekeivel rögtön levágják.²⁾

Kísérleteket tett még arra is, hogy a harczot kikerülje. Gyulaffi Lászlót kétszer egymásután követségbe küldötte Bástához Szatmárra, de nem lett semmi eredménye. Básta üres, kitérő feleleteket adott.³⁾ Elküldötte Kassára Mihálynak Moldovában Jeremiás által elfogott leveleit is, melyekben tervezi, hogy országait a török szultán fenhatósága alá hajtja. Mindezek nem használtak semmit, Zsigmondnak megkellett ütközni. Bástáék sietteték az ütközetet annál is inkább, mert tartottak attól, hogy Zsigmond jelentékeny török segítséget kap. A török segítség már utban is volt, daczára annak, hogy Bécsből lépéseket tettek annak visszatartására. A nagyvezér Péterváradnál szállott át és szándéka volt Kassát vagy Tokajt ostromolni.⁴⁾ A mit azonban Bécsben nem értek el szépszerivel, azt elérte Mihály régi eszközével az okmányhamisítással; Zsigmond aláírásával levelet küldött a temesvári basához, hogy a segélyre most nincs szüksége, mivel így is elég erősnek hiszi

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. V. 9. l.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. V. bevezetés.

³⁾ Szamosközy IV. 132—34. l.

⁴⁾ Hurmuzaki IV. 1. r. 258. l.

magát Bástaék ellen, a segítségét majd más alkalommal fogja igénybe venni.¹⁾ A basának gyanusnak tünt fel a dolog s követeket küldött Zsigmondhoz felvilágosításért, ki viszont Vitéz Miklóst küldötte hozzá. A basa roppant mérges lett, a Mihály követeit levágatta, mindez azonban nagyon keveset ért. A követjáratással eltelt az idő, Zsigmond segítségére pedig csak 300 tatár érkezett.²⁾

Junius 27-én a szamosfalvi táborban 43 új fejedelmi zászlót osztott ki. »Az négy öreget Csáky Istvánnak adá, az négyet Székely Mózesnek.« Így két generálist választ a hadába, mely egyik oka lőn a veszedelemnek.³⁾ Az egész sereg feletti fővezénylet tulajdonkép Borbély Györgyre volt bízva, de a jeles hadvezért kösvény fájdalmai gátolták, hogy a hadvezetésben tényleg részt vegyen. Egy darabig kocsin kísérte a sereget, de később visszatért. A két vezér pedig folyton egyenetlenkedett egymás között, a mi megbénította a sereg működését. Mindenik a másiktól függetlenül intézkedett és tette a mit jónak látott. A büszke főúr Csáky István, ki őseit Szabolcsig vitte fel, magára lealázonak tartotta, hogy az egyszerű lófő székely eredetű Székely Mózestól fogadjon el parancsokat. Viszont Székely Mózes ezzel szemben idősebb voltára, tapasztalataira, hadi érdemeire és Zsigmond iránt tett szolgálataira méltán hivatkozott, különben is őt sem a gólya költötte.⁴⁾

Szamosfalváról a Szilágyság felé ment az erdélyi sereg. Előbb Somlyónál ütöttek táborn, majd Tasnádhöz, innen pedig Goroszlóhoz vonultak.⁵⁾ Ide jött a Bástaék Majténynál egyesült serege is. Augusztus 2. találkozott a két sereg egymással. Bástaék hadi létszáma 22 ezer emberből állott, míg Zsigmond 20 ezer ember felett rendelkezett.⁶⁾ A két sereg felállítása a következő. Bástaéknál első sorban a sziléziai és vallon lovasság

¹⁾ Somogyi Ambrus: Liber IV. 249. l.; Bethlen F. V. 22. l.

²⁾ U. a. u. o.

³⁾ Szamosközy IV. 128. l.

⁴⁾ Bethlen F. V. 22—25. l.

⁵⁾ Somogyi Ambrus: Liber IV. 249. l.; Erd. Tört. Adatok I. 60. l.

⁶⁾ Dr. Szádeczky Lajos id. munkája 251. l.

állott, mintegy háromezer ember; követték őket a magyar lándzsás lovasok, majdnem ugyanannyian; mögöttük a német lovasság egy osztálya állott Székely Mihály szatmári kapitány vezetése alatt; közvetlenül utána Pecz Baptista János vezetése alatt ezer gyalogos, ezek után német gyalogosok és hat kis ágyú. Kis völgy által elválasztva állott a Mihály serge, oláh, kozák és bolgár csapatokból, utánok állott Rákóczy Lajos magyar gyalogosokkal. Básta rendelkezéséből Mihály ezer lovasat átengedett Rottal János Jakab szendrői parancsnoknak, ki a csatasort bezárta; helyöket Flecci tribun ezer lovása foglalta el. Az utolsó sorban Rottalal 5000 magyar gyalogos állott, kiket Szendrő és Füle környékén gyűjtöttek.¹⁾

Az erdélyiek hadállását nem ismerjük ennyire. A tábor egy völgyben volt, a mellett levő dombot Székely Mózes ágyúkkal rakatta meg; minek ellensúlyozására egy másik dombra Básta szintén ágyúkat vonatott fel. S míg az erdélyieket az égető nap heve ellen semmi sem védte, addig a másik dombon levő tölgyek enyhe árnyékot adtak a fáradt harczfiaknak.²⁾

Igy állott a két sereg augusztus 3. egész nap csatarendben, egymással szemben, a nélkül, hogy valamelyik támadott volna. Tikkasztó meleg nyári nap volt. Egész nap nyeregben ültek. Estefelé Básta, hogy pihenjen, két sátort vonat és leheveredik. Báthori Zsigmond ezt látta és azt hívén, hogy az nap nem lesz meg az ütközet, kiadta a parancsot a pihenésre. Az elfáradt erdélyiek erre felbontották a csatarendet. Mihály észrevette, hogy az erdélyiek nincsenek csatasorokban, rögtön jelentést tett Bástának, ajálván, hogy most üssenek az erdélyiekre.³⁾ A terv tetszett Bástának is s hirtelen a csapatok élére állt, Rottalt a közepre, Mihályt a jobbszárnyra rendelte, ő maga pedig a középen vezényelt.⁴⁾ Az erdélyiek között a nagy zajjal történt roham nagy zűrzavart okozott, de hirtelen fegyvert

¹⁾ Igy adják a csatarendet Istvánfi M. 758. l. és Bethlen F. V. 21—22. l.

²⁾ U. o.

³⁾ Dr. Szádeczky Lajos id. munkája 253. l.

⁴⁾ Bethlen F. V. 24. l.; Istvánfi M. 759. l.

ragadtak és ellenállani igyekeztek. Székely Mózes állott a gyalogság élére és egy erős rohamot intézett a Básta csapata ellen, azon célból, hogy a halmot, melyet amazok elfoglaltak, ismét visszavegye. Erős, heves tusa folyt itt; mindkét részen sokan estek el. A halomra Bástának is nagy gondja volt; s midőn látta, hogy az erdélyiek nem engednek, hateret gyalogost küldött az övéi segítségére. Az erdélyiek végül kénytelenek voltak hátrálni s az ágyúkat is otthagyták.¹⁾ Ezzel eldőlt csata sorsa. Az erdélyiek mindenütt visszavonultak. Maga Zsigmond mindvégig kitartott vitézül harczolva, csak a csata végén menekült néhány hű kísérvél.²⁾

Az erdélyi részen elesettek közül a kiválóbbak; Petki István, Tárkányi István, Csomortányi Tamás egy székely dandár vezére, Latran János, ki ötszáz és Horváth György, ki száz lovaszt vezetett és Szerdahelyi Albert. Fogságba is sokan jutottak közöttük: Farkas György előbb Lippa parancsnoka; Sztépán István, kit Básta a lábainál fogva felakasztatott; a Rácz v. Vajda István és Miklós testvérek, régebben Mária Kristierna udvartartásához tartoztak; kiket Básta rögtön kivégeztetett.³⁾

Báthori Zsigmond a csatából menekülve, legelőször Deésen állott meg. Itt Székely Mózessel, Csáky Istvánnal és Gyulafi Lászlóval tanácskozva azt határozták, hogy Zsigmond Csákyval menjen Moldovába Jeremiás vajdától segítséget kérni. Székely Mózes pedig vonuljon a déli részekre és Borbély Györggyel egyesülve igyekezzék azokat megtartani.⁴⁾

A győztesek most együtt nyomultak Erdélybe. Legelőször Kolozsvárnál állapodtak meg. Kolozsvárra Básta 30000 frt hadisarcot vetett, a miből 20000-et azonnal kikeltet fizetni. Szamos-Ujvárt Gyulaffi feladta, Besztercze, Vécs, Görgény meghódoltak Bástának.⁵⁾ Azonban a két hadvezér között lappangó

¹⁾ Bethlen F. V. 25. l.; Istvánfi M. 759. l.

²⁾ Az újabb történeti munkák között a csatának legjobb leírása dr. Szádeczky Lajos id. munkájának 251—54. lapjain olvasható.

³⁾ Bethlen F. V. 27. l.; Istvánfi M. 760. l.

⁴⁾ Bethlen F. V. 30. és 36. l.; Somogyi Ambrus: Liber IV. 250—51. l.

⁵⁾ Bethlen F. V. 30. l.

gyűlölet újból kitört. Már a csatatéren kezdődött, mikor mindketten külön-külön tettek jelentést a császárnak a győzelemről, aztán mind fokozódott. Mihály megakartá bosszulni mindazt, a mit az erdélyiek vele szemben egy év előtt elkövettek. Katonáit szabad zsákmányra bocsátotta. Meghagyta különösen, hogy a magyar papokat mindenütt üldözzék, öljék, megbosszulandó a Bába Noákkal Kolozsváron kivégzett ráczipapokat. Katonái, kivált a hajduk igyekeztek is urok kívánságának eleget tenni. Enyedet, Gyulafejervárt és Tordát feldúlták,¹⁾ sőt annyira mentek, hogy a királypártiakat sem kimélték, a görögényi várból Bástához siető Kornis Gáspárt megölték és Sennyey Pongráczot megsebesítették.²⁾

A vandalismust végre Básta is megsokalta, mivel átlátta, hogy ily uton nem lehet bizalmat ébreszteni a császári uralom iránt. Fel is szólította Mihályt, hogy katonáit tiltsa el a pusztitástól, de Mihály azt felelte: »az efféle áruló ebekkel így kell bánni,«³⁾ majd hozzátette, hogy »a császárnak elég országa legyen, nem szűkölködik Erdély nélkül, ő a rajta tett bosszúságokat megakarja vindicálni.« Időközben a tábort a Keresztesmezőre Torda mellé vitték és itt határozta el Básta, hogy Mihály vajdát megöleti. Növelték a gyűlöletét Mihály ellen, annak egyes elejtett szavai, melyekkel Bástát kicsinyelte. Kezébe játszották Mihálynak azon leveleit is, melyeket a török szultánhoz és basákhoz írt. Mindezek sietteték a tragédia kifejlődését, csak alkalom kellett hozzá, a mi nemsokára el is jött. Végre Básta Mihályt a Keresztes mezőn augusztus 18. megölette. A politikai gyilkosság után Básta mentegetőző levelet küldött a császárnak és Mátyás főhercegnek és az egész dologra csakhamar a feledés fátylát borították.⁴⁾

¹⁾ Bethlen F. V. 32. l.

²⁾ U. a. 35. l.

³⁾ Erd. Tört. Adatok I. 61. l.

⁴⁾ Mihály megöletése részletesen le van írva Bethlen F. V. 38—46 l. Dr. Szádeczky Lajos: Erdély és Mihály vajda történetében. A ki-séretében levők közül Mihálcsa bánt megölték és Rákóczy Lajost erősen megsebesítették.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Székely Mózes Gyulafejérvárra, majd Fogarasba húzódik. Báthori Zsigmond visszajön Erdélybe Moldorából; Erassóban állapodik meg. Básta kenyérmezőre vonul. Tordai János küldetése Szebenből Zsigmondhoz; Zsigmond ingatagsága. Székely Mózes erélyes fellépése. A török segély hadak megérkezése. Básta Szatmárra húzódik. Báthori Zsigmond egyesül Bektás hadaival. Székely Mózes Beszterczét beveszi. Kolozsvár ostroma. Székely Mózes fogsága. Zsigmond alkudozik Bástával. Váltakozó harcok. A tövisi csata. Székely Mózes ki menekülése, notáztatása.

Míg a császári uralom két vezére így torzsalkodott egymással, addig Báthori Zsigmond és hivei mindent elkövettek, hogy elvesztett pozíciójukat visszaszerezzék. Székely Mózes a dézsi tanácskozás után előbb Kolozsvárra, onnan Gyulafejérvárra ment. Itt találkozott Borbély Györggyel, ki Dévára igyekezett. Gyulafejérvár lakosait, kik a Básta közeledtének hírére elakartak futni, rávette, hogy városukban maradjanak s aztán Fogarasba húzódott.¹⁾ Básta Gyulafejérvárt el is foglalta és benne őrséget hagyott. Táborát a Kenyérmezőre vitte és felszólította Borbély Györgyöt, hogy hódoljon meg és Dévát adja fel, mivel a végvárok — Várad, Huszt Jenő, Kővár, Kolozsvár — ugys a császár kezében vannak és Dévát is ostrommal könnyen meglehet hódítani.

Borbély a követeket jól fogadta, de tagadó választ adott, mivel Zsigmondnak tett esküje köti; Básta nem is kísérelte meg az erős vár ostromát; Segnyey Miklós vezérlete alatt egy

¹⁾ Bethlen F. V. 32. l.

ezer főnyi csapat cseltámadást intézett ugyan, de sikertelenül s maga Segnyey is ott veszett.¹⁾

Báthori Zsigmond Moldovából, hová Csákyval menekült, a tatár khánhoz segítséget kérő követet küldött; Mihálynak Fogarason levő nejét és fiát pedig ki akarta vitetni Moldovába, ő maga pedig az erdélyi határszélen levő Nemecz kolostorban állapodott meg.²⁾ Augusztus 21. pedig Bakow városból tudatta az erdélyiekkel, hogy be fog jönni rövid idő múlva;³⁾ s augusztus 29. már benn is volt Erdélyben; a székelyeket a maga részére nyert és táborával Brassó elé vonult. Rövid alkudozás után Brassó kinyitotta kapuit, úgy, hogy szeptember 6. már bevonulhatott Zsigmond.⁴⁾ Ide vezetett Csáky István is 8000 tatárt. Megjötték nemsokára a török szultánhoz küldött követek is és elhozták az athnamét.⁵⁾ Október 2.⁶⁾ »praesentálá Szulimán csausz Zsigmondnak a zászlót Brassóban.⁷⁾ Szeben, Meggyes és Segesvár pedig Bástához küldött követeket, segítséget kérve tőle Zsigmond ellen.⁸⁾ Szebenben sok császárpárti főúr gyülekezett össze, kiket Básta rávett, irjanak Brassóba Zsigmondnak, »hogy ő is térjen az igaz utra, melyen azelőtt való esztendőben elindult volt és adja magát a római császár hűségére.«⁹⁾ A szebeniek és Szebenben levő nemesek hajtottak is Básta szavára Brassóba Tordai János kamara ispánt küldötték, száz ház jobbágyot ígérve neki, ha a követségben sikeresen eljár.¹⁰⁾ Tordai János el is ment Brassóba és a levelet átadta Zsigmondnak, a mi gondolkodóba ejtette s a nélkül, hogy a vele levő párthi-veivel közölte volna az üzenetet, félig kedvező válaszzsal indította vissza. Tordai már vissza is akart menni Szebenbe, de ebben Székely Mózes, ki éppen e követküldés alatt érkezett

1) Bethlen F. V. 48—49. l.

2) U. a. 37—8. l.

3) Erd. Tört. Adatok I. 313. l.

4) Erd. Orsz. Eml. V. 15. l.

5) Bethlen F. V. 55—56. l.

6) Szamosközy IV. 385. l. (Weiss Mihály önéletrajza.)

7) Trausch: Chronicon 197. l.

8) Bethlen F. V. 50. l.

9) Erd. Tört. Adatok I. 207. l.

10) U. a. 238. l.

Fogarashól Brassóba, meggátolta. Székely Mózes sejtette, hogy Tordai miféle ügyben jár Brassóban, s majd megtudva az egészet, azon volt, hogy tervének kivitelében meggátolja. Utját állotta tehát annak, hogy Szebenbe visszamenjen, hanem »szállására behivatván a kamara ispánt«, szemére veti, »hogy a mely követségben elindult, csalárd és álnok követség volna, nem a hazának javára, hanem veszedelmére«, nem rettent vissza a terrorizálástól sem, mert megöléssel fenyegette, ha a városból kiindul. Tordainak nem volt mit tennie, maradnia kellett, hanem azt megjegyezte, hogy ő Zsigmond akaratjából megyen vissza Szebenbe, de ha ellene van Székely Mózesnek nem megyen, s nem is ment.¹⁾ Báthori Zsigmond, kérdőre vonta Székely Mózes a követ visszatartásáért, de ő egész nyíltan és őszintén felelt Zsigmondnak, hogy ily fontos dolgot nem illik alattomban, hát megett csinálni, hanem nyíltan az ország gyűlésből; de miért is akar egyezkedni, mikor jó módja van arra, hogy az országból az ellenséget ki verje és azt hatalmába kerítse.²⁾ Székely Mózes ezen eljárása és őszinte felelete nem volt ugyan nagyon inyére Zsigmondnak, de kénytelen volt eltűrni, mivel nem akarta, hogy álnoksága szélesebb körben kitudódjék. Kedvezőbb időkre tartá fenn tehát köpenyfordítását és a »Mózes vakmerőségét is magában elrejté.«³⁾

Székely Mózes erélyes és határozott fellépése tehát egyelőre meggátolta, hogy Báthori Zsigmond újabb ingadozása által cserbe hagyja az ügyet, de véglegesen nem gátolhatta meg, Báthori Zsigmond ez időtől kezdve újra úgy találta, hogy nem neki való az erdélyi fejedelemség, további szereplése csak »árulkodás és czigányság volt.« Básta maga is Kenyérmezőről az Olt mellett Fogaras felé vezette seregét, hogy meggátolja Zsigmondnak a török segély hadakkal való egyesülését. Célját nem érte el, mert Kis-Sinknél, hol megállott, a megáradott Olton nem tudott átkelni és így visszahúzódott Holzmányhoz,⁴⁾ és innen Nyárádtőhöz, Marosszékre, hol a haj-

¹⁾ U. a. 208. l.

²⁾ U. a. 209. l.

³⁾ U. a. u. o.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. V. 16. l.

dúkat szabad zsákmányra bocsátotta,¹⁾ itt sem időzött sokáig, mert meghallván, hogy Borbély György erős török segítséggel, a lugosi és dévai őrségekkel.²⁾ Székely Mózes pedig egy lovas és egy gyalog hadosztállyal közeledik, Radnothnál a Maroson átkelt és tovább húzódott előbb Kolozsvárra, onnan Szamos-Ujvárra s mind a két helyen őrséget hagyva hátra Dézsen állott meg,³⁾ itt táborát sánczczal vétette körül, maga pedig a biztosabb Szatmárra ment ki.⁴⁾

Míg Básta így lassan menekülve, adja fel a hatalmában levő helyeket, addig a Báthori Zsigmond kilátásai mind kedvezőbbek lettek. Ha ekkor egy erélyes és határozott fejedelme lesz Erdélynek, könnyen véghez lehetett volna vinni azt, a mit később Bocskai István keresztül vitt s ekkor Erdélyt Erdélyből szabadították volna fel. Báthori Zsigmond azonban nem volt Bocskai István s Erdélynek még két nyomorteljes évet kellett, hogy keresztül szenvedjen.

A török segélyhadak már utban voltak Erdélybe Bektas, temesvári, Izmael egri és Nuh anatóliai pasák⁵⁾ vezérlete alatt és Borbély Györggyel Dévánál egyesültek⁶⁾ és az egyesült hadakat Gyulafejeváros ostromára vezették. Gyulafejevárt csakhamar elfoglalták, itt még a törökök is csodálkoztak azon a vandalismuson, melyet a hajdúk elkövettek.⁷⁾ A török segédc csapatok megérkezésének hírére Zsigmond is kiindult Brassóból, magához vévén azon seregeket, melyeket Csáky István hozott s miután a Baroth melletti székely tábor feletti vezérletet Csáky Istvánra bízta, Fogaras földén keresztül Meggyes felé vonult.⁸⁾ Meggyes meghódolása után a Maroson átkelt és Maros-Ujvárnál egyesült a Borbély György és Bektas csapataival.⁹⁾ Innen Szász-Sebeshez tették a táborát, ide jöttek Csáky

1) Bethlen F. V. 57. l.

2) U. a. u. o.

3) U. a. 58. l.

4) U. a. u. o.

5) U. a. 59. l.

6) U. a. 56. l.

7) Bethlen F. V. 58—59. l.

8) Bethlen F. V. 59—60. l.

9) Bethlen F. V. 60. l.

István és Székely Mózes is négyezer főnyi csapatával, melyekkel egyesülve Maros-Ujvár felé vonult és úgy ment a gerendi kastély ostromára.¹⁾

Székely Mózeset egy csapattal Besztercze felé indította, hogy azt bevegye. Székely Mózes ez útjában meghallotta, hogy a Havasalföldről jött kurtánok Maros-Vásárhelyén átakarnak Básta-hoz menni; üldözőbe vette tehát és közülök sokat levágott. Maros-Vásárhelyen is pusztította a kurtánokat és innen a város lakóiból is többeket elfogott, táborát azután Lekencze mellett üttette fel.²⁾ A lekenczei táborba jöttek, hogy a foglyokat kikérjék Nagy Szabó János és Bogáthy János, »de abból igen kevés haszon lőn,«³⁾ utóbbi, mivel a székelységet a Básta táborába való állásra akarta rávenni, később kihivatván megölette.⁴⁾ A kurtánokat tovább is üldözni akarta, de hasztalanul, mert azok, »Deéshez Básta-hoz érkeztek volt már.« Táborát Lekenczétől Budak szászfalu mellé tette.⁵⁾ Innen támadást intézett Besztercze ellen, a mi sikerült is. Egy éjjel hirtelen meglepte bevette, maga a várparancsnok Rákóczy Lajos is nehezen tudott Nagy Demeterrel Básta dézsi táborába menekülni.⁶⁾ Besztercze bevétele után táborát Torda felé vezette, a hol a főtáborral egyesült, melyet Zsigmond Kolozsvár ostromára vezetett.⁷⁾ E harcok folyamán történt, hogy Toldy István a pusztító hajdúkat szerte verte, kik azután Tordát pusztították el.⁸⁾

Básta Szatmárról követeket küldött a császárhoz, ki Carlo Magnot küldötte le. Carlo pedig egy kolozsvári polgárt Filstich Jánost küldötte Zsigmondhoz alkudozni, ki hajlandó is lett volna, de ekkor még Csáky István és Bogáthy Menyhért megakadályozták. Az első kísérlet tehát nem sikerült, de azért nem hagytak fel vele, csak kedvezőbb időkre vártak.⁹⁾

1) Erd. orsz. Eml. V. 18. l.

2) Erd. Tört. Adatok I. 65. l.

3) U. a. u. o.

4) U. a. u. o.

5) Bethlen F. V. 59. l.

6) U. a. 60. l.; Erd. Tört. Adatok I. 66. l.

7) Bethlen F. V. 60. l.

8) U. a. 61. l.

9) Bethlen F. V. 63–65. l.; Erd. Orsz. Eml. V. 22. l.

Kolozsvárt kezdette Báthori Zsigmond ostromolni. A Felek felől megszállja és »löteti a szabók tornyát«, de nem ártott neki.¹⁾ Végre is hasztalanul ostromolta, az időjárás sem kedvezett, az ostromot is lanyhán folytatta s a kolozsváriak kérésére elvonult alóla.²⁾ Szamos-Ujvárt is megkísérelte bevenni, de ez sem sikerült. A tél beállta után Bástával fegyverszünetet kötött és téli szállásra Dévára vonult. Hanem ezalatt sem szüntek meg az apróbb csatározások, várak foglalása. Toldy István Segesvárt hódította meg Zsigmondnak, míg Básta Gyalut és Nagy-Almást, Csáky István családi birtokait, foglalta el és dúlatta fel.³⁾ Kolozsvár ostromával nov. 30. hagytak fel. 29-én Báthori Zsigmond Székely Mózeset »ártatlanul Csáky István vádlására« elfogatta és Fogarasba küldötte fogságba.⁴⁾ Ez elfogatása Zsigmond leghűbb emberének nagy feltűnést okozott. Az egykorúak különféleképp igyekeznek azt megfejteni. Némelyek szerint a Bogáthy János megöléséért haragudott rá Zsigmond. Legközelebb áll az igazsághoz Szamosközy feljegyzése, szerinte azért fogatta el Zsigmond Székely Mózeset, mert benne látta legnagyobb akadályát tervei kivitelének.⁵⁾

Székely Mózes elfogatása mutatja, hogy Báthori Zsigmond még leghivebb emberei szolgálatát sem tudta méltányolni. Báthori Zsigmond nem igen bírt a hálának legprimitívebb tulajdonságaival sem, a mint azt már annyiszor bebizonyította eddig. Bizonyos, vagy legalább is valószínű, hogy ha Zsigmondnak ekkor nagyobb lesz hatalma és tekintélye, Székely Mózes is a Kendyék sorsára jutott volna, de így még sem merte meg-

¹⁾ Erd. Tört. Adatok I. 66. l.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. V. 20. l.

³⁾ Bethlen F. V. 70. l.; Somogyi: Liber IV. 258—259. l.

⁴⁾ Erd. Orsz. Eml. V. 20. l.

⁵⁾ „Kolozsvárat mikor megszállotta volna Zsigmond, nem oly okkal szállotta meg, hogy erővel megvegye, hanem deditione terrealta quidem őket; de osztán, hogy meg nem adták, úgy égette el az hostátyát, mely dolog mind csak árullatás és czigányság volt.

Csáky István és Báthori Zsigmond mulattak Kolozsvár alatt, de Mózes és Bektas basa igyenesen Bástára akartak menni, kiért Mózes Tordán elfogatta Zsigmond.⁶⁾ Szamosközy IV. 158. l.

öletni. Jól tudta, hogy Székely Mózesnek mily nagy pártja van, és hogy az ő legujabb fordulatának mily kevés live.

Báthori Zsigmond és Székely Mózes közötti jó viszony már régebben kezdett lanyhulni. Zsigmond, már mikor Brassóban a Szebenből hozzá küldött és kedvező válaszszaal visszaindított Tordai Jánost Székely Mózes elfogatta, megneheztelt reá; később pedig mindinkább szabadulni igyekezett tőle.

Egyengette utját a császárral való kibékülésének, s ez egyengetésnek pedig Székely Mózes volt a legnagyobb akadály. Csáky István, ki ezelőtt egy évvel vele együtt a »törökös urak« feje volt, már inkább hajlott, s a mint már annyiszor tette, megkezdette lassan fordulását. Nem egyszerre, hirtelenül, hanem szép lassan.

Mikor Székely Mózeset elfogták Csáky István rátámadott. »Hiven kellene — úgymond — uradat, fejedelmedet szolgálnod.« Hiven szolgáltam minden életemben, de az én hiv szolgálatomnak ez a jutalma,¹⁾ válaszolt reá. Hiven is szolgált mindíg, nemcsak eddig, de ezután is, e bántalom nem térítette el eddigi politikájától, sem meg nem rettentette, sem bosszúvágyóvá nem tette. Jellemének igen szép vonása, hogy nem tántorodott meg annyira miszerint minden áron bosszút akart volna állani érette. Nagyobb volt elvszilárdsága és tisztább politikai jelleme, hogy személyes bántalmak megtagadtassák vele multját. *Nem habozunk kimondani, hogy e zavaros kor szereplői között, kevés van hozzá hasonló tiszta és szilárd politikai jellem.* Elvszilárdságával úgy áll a többi szereplők között, mint egy oázis a nagy sivatagban.

Míg Székely Mózes Fogarashban ült fogságban, addig egyfelől tovább folytak a harcok, de másfelől újból megkezdették az alkudozásokat. Besztercze 1602. január 7. Zsigmond kezébe esett, ki Vitéz Miklóst tette parancsnokává: azonban nem sokáig volt a hatalmában, mert Básta február elején ostrom alá fogta s 24. leginkább Zsigmond izenetére megnyíltak előtte

¹⁾ Szamosközy IV. 158. l.; H. Mikó Ferencz 250. l.

a várkapuk. A betóduló katonák nagy öldöklést vittek véghez, melynek maga Vitéz Miklós is áldozatul esett.¹⁾

Az alkudozások fonalát legujabban Bocskai vette a kezébe, kinek küldötte Bánhegyi volt. Április 1. Báthori Zsigmond több főurat hívott Fejérvárra tanácskozni s ekkor Székely Mózes is kibocsátotta a fogságából.²⁾ A gyűlés beleegyezett, hogy ideiglenesen fegyverszünet kötéssék. Ennek tartama alatt Zsigmond birja a Maroson innen fekvő részeket, a császár a többit s majd ha a háborút bevégezik határozzanak végérvényesen.³⁾ Marietti Mark Antal, Vas Ferencz és Bogáthy Miklós követ-ségül mentek Bástához. Vas és Bogáthy a békességet akarták keresztülvinni, Mariettinek titkos megbízása volt Erdély teljes átadásásáról tenni ajánlatot.⁴⁾ Bástá ezt közvetítette Rudolf-fal, kinek az volt a kívánsága, hogy Zsigmond hagyja ott Erdélyt, kárpotlásul kap 50.000 frtot. Oppelnt és Ratibort.⁵⁾ Nagyon jellemző a Zsigmond egyéniségére, hogy ugyanekkor a Hasszán török szerdárhoz küldötte Budai Ferenczet kérve, hogy küldjön hadszerzésre pénzt.⁶⁾ Hasszán adott is Budainak kétezer aranyat és két csauszszaal bocsátotta vissza, hanem Lippa és Jenő környékén elfogták és fogva Bástához vitték a csauszokkal együtt. Bástá Budait szabadon bocsátotta, azon utasítással, hogy Zsigmondot beszélje le a törökkel való alkudozásról, a két csauszt fogságra vetette.⁷⁾ Mig folytak az alkudozások azalatt a hajdúk betörték és előzőnlőtték Erdélyt. Egy csapatot Lugosi Ferencz, Szelestey János és Nagy Albert Toroczkonál szétvertek, hol Lugosi Ferencz fővitézember odavész.⁸⁾ Zsigmond Gyulafejérvárról sietve Dévára menekült. A város védelmét

1) Bethlen F. V. 63—65. l.; Somogyi Ambrus Liber IV. 260—70. l.

2) H. Mikó Ferencz 250. l.

3) „Azonközben az Bástá és Zsigmond között való határon Aranyos folyóvíz legyen és az Maros; valami tul Fejérvár felől vagyon Zsigmondhoz hallgasson, valami innét vagyon Kolozsvár felől és Dés felől mind Bástához tartson.“ Szamosközy IV. 142. l.

4) Erd. Orsz. Eml. V. 25. l.

5) U. o. ...

6) Bethlen F. V. 84. l.; Erd. Orsz. Eml. V. 26. l.

7) Bethlen F. V. 101. l.

8) Szamosközy IV. 170—71. l.

Székely Mózesre. Toldy Istvánra, Toroczky Lászlóra és Mindszenty Benedekre bízta.⁷⁾

Báthori Zsigmond Déván a Borbély György vejénél Vajda Miklósnál tartózkodott. Ez idő alatt tanácskozott Székely Mózes Toldy Istvánnal, hogy Zsigmondot elfogják és nyilvános törvényszékben, mint árulót elítéljék.¹⁾ Tervöket helyeselte az öreg Borbély György is. Az egész azon mult, hogy Vajda Miklós nem akarván a vendégjogot megszensteleníteni, nem fogta el Zsigmondot, de a tervet nem árulta el.²⁾

Csáky István és társai Kolozsváron gyűltek össze, hol elkészítették az átadási feltételeket, melyeket Básta január 29. elfogadott s Kemény Boldizsárt küldötte Zsigmondhoz.³⁾

E párttal szemben állottak azok, kik nem akartak újra szakítani a törökkel és nem mondtak le arról a czélról, hogy az 1594. előtti állapotokat visszaállítsák. Feje e »törökös« pártnak Székely Mózes volt, ki fogságából való kiszabadulása után arra törekedett, hogy Zsigmondot ártalmatlanná tegye és Bástát kiverve, Erdélyt a hajdúktól és németektől megszabadítsa. Körötte csoportosultak az öreg Borbély György; veje Vajda Miklós, Toldy István, Szelestey János és mások. Seregeik Fejér és Hunyad megyében voltak felállítva, Székely Mózes Szászvárosonál, Toldy István Szász-Sebesnél táborozott.⁴⁾ Tábori gyűlést is tartottak, melyen kimondották, hogy nem szakadnak el a töröktől s egyszersmind kemény szemrehányásokkal illeték Zsigmondot, hazafiatalan eljárásért.⁵⁾ Zsigmond, hogy a szemrehányásoktól szabaduljon, maga biztatta Székely Mózeséket az ellenállásra, hogy ütközzenek meg Bástával, mintha akarata ellen ütköznének meg és ha győznek, szívesen megmarad a fejedelemségben.⁶⁾

¹⁾ Bethlen F. V. 104. l.; Erd. Orsz. Eml. V. 28. l.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. V. 24. l.

³⁾ U. a. 24—25. l.

⁴⁾ U. a. 28—29. l.

⁵⁾ Bethlen F. V. 138. l.

⁶⁾ Somogyi A.: Liber IV. 275. l.

⁷⁾ H. Mikó F. 155. l. „És Zsigmond vár vala mégis a szerencsétől, mert bizik vala Székely Mózesben, hogy az feljül fordulna. Mert Székely

Básta Kolozsvárról megindult Gyulafejevárra felé, hogy a szerződést végrehajtsa és a Székely Mózesék akcióját ellen-sulyozza. Székely Mózesnek terve volt, hogy hadaival Segesvár felé huzódik s ott seregét megerősítve, várja be Bástat; a mit ez megtudva, mindenképen megakadályozni igyekezett s végre is Tövisnél utját állotta. Székely Mózes csak egyedül vett részt a harczban, nem volt ott sem a Toldy István, sem a Borbély György csapata, utóbbi ez időben a gyógyi fürdőn tartózkodott.¹⁾ Zsigmond, kit Székely Mózes sürgetett, hogy hadait és a székelységet vigye hozzá, alig várta, hogy Déváról szabaduljon, hol mind a Székely Mózes párt hívei voltak s így amazt nem segítette.²⁾ Básta is előbb kísérletet tett, hogy az ütközetet kikertülje habár ez alkudozás csak az időnyerés céljából folyt. Csáky István volt a Székely Mózeshez küldött követ, ki által Básta felszólította, hogy hódoljon meg, ő mindennemű javai birtoklásában megerősíti és katonáinak három havi Zsoldot ad. Székely Mózes nem mondott határozottan nemet, csak gondolkodási időt kért, a mit Básta megtagadott, mivel félt, hogy ezalatt Székely Mózes serege megerősödhetik. Julius 2. Tövisnél a Maros mellett állott szemben a két kis had egymással, de a tulnyomó rész mégis a Básta részén volt, ki ötezzer ember felett rendelkezett másfélezer (1700) ellenében.³⁾

Básta gyorsan akart támadni, mielőtt Székely Mózes csapatát rendbeszedheti, ő azonban gyorsan rendezte. A jobbszárnyra Szelestey Jánost állította, a balszárnyon Deli Bálint és Nagy Albert és a tartaléksereget Kapronczay Tamás vezet-

Mózes magában vakmerő, bátor vitéz ember vala és gyűjti vala a hadakat, hogy esmét próbálja szerencsét.“ Erd. Tört. Adatok I. 67. l.

¹⁾ Bethlen F. V. 140. l.

²⁾ Erd. Tört. Adatok I. 68. l.

³⁾ Somogyi Ambrus hétezerre teszi a Básta seregét Liber IV. 282. l.; azonban inkább elfogadhatjuk a Szamosközy adatát, ki ötezeret mond. „Mind is 700 kopjásnál az Mozes hada több nem volt, maga tizenöt-százaknak kellett volna lenni, arra volt a fizetés, de per negligentiam Mosis kiki mind oda járt, az hol akart, ki feleségét, ki marháját hozta imide amoda a városokba. Ezernél a lovag hajdú több nem volt, kik előtt Szelestey János volt. Volt ötezen Básta, midőn megvitt Székely Mózzal.“ IV. 172. l.

ték; Székely Mózes a középben vezényelt. Az ütközet előtt mind a két vezér beszéddel igyekezett övéit a csatára lelkesíteni. Székely Mózes a sok szerencsétlenséget sorolta fel, melyek a német uralom alatt Erdélyt érték, míg Básta övéinek a Székely Mózes hitszegését hangoztatta.¹⁾ Végre megkezdődött a csata.

Székely Mózes, ki holló fekete ménen ült skárlát piros dolmányban, rohamra vezényelte seregét. Az erős roham ki is verte a Básta németjeit a hadállásból, kik Szt.-Imre felé menekültek, a futók Bástát is magokkal ragadták, ki sebet is kapott, csak alig tudta őket megállítani. Szerencséjére a hajdúk még helyt állottak, ezek és a tartaléksereg harczbavitelével megfordította a csata sorsát. Egy ideig még ugyan hevesen folyt a harcz, de végre is a tulnyomó rész győzött; a Székely Mózes csapatából a székelyek kezdték meg a menekülést, a mi az egész sereg felbomlását maga után vonta.²⁾ Székely Mózes, miután látta, hogy a csatát elveszíti, kivágta magát és Szelestey Jánossal, Bethlen Gáborral a Maroson Szent-Imrénél átusztatva, elmenekült³⁾

A tövisi csatával teljesen szabad kezet nyert Básta. A csatavesztés nagy öröme szolgált Báthori Zsigmondnak is, kit folyton erős szemrehányásokkal illelték Déván, hogy magára hagyta Székely Mózes. Végre is megszabadulhatott Déváról s július 26. felindult Prágába.⁴⁾

Székely Mózes kimenekülésével a török párt utolsó ellenállása is levolt verve, nem volt senki Erdélyben, ki Bástának nyíltan ellene mert volna állani, ő pedig most már a béke terére akart lépni, követei által kétszer is felszólította Székely Mózes, hogy hódoljon meg s ő javait visszafogja adni,⁵⁾ de mindannyiszor sikertelenül. Végre Meggyesen augusztus 23. országgyűlést tartott, melyiken Székely Mózes és híveit nó táztatta.⁶⁾

1) Mind a két beszédet adja Bethlen F. V. 145. és köv. ll.

2) Bethlen F. V. 147—48. l.; Somogyi A. L. IV. 252. l.

3) U. o.

4) Erd. Orsz. Eml. V. bevezetés.

5) Erd. Orsz. Eml. V. 145—49. l.

6) Az országgyűlés ide vonatkozó végzése így hangzik: „Továbbá adja Ngod előnkben az Székely Mózesnek cselekedetét és császár ó fge

Székely Mózes kimenekülése után még egy darabig tartottak az erdélyiek összeesküvésétől, mind Básta, mind az udvar s féltek, hogy Székely Mózes török segítséggel befogtörni. Azok közül, kik Erdélyben maradtak leginkább Borbély Györgytől és Toldy Istvántól tartottak, babár most még teljesen alaptalanul, sőt Borbély ugyanekkor foglalta vissza a töröktől Soly mos várát.¹⁾ Básta Meggyesről Brassóba és innen Vidombákra ment, hol tábort ütött. Hirül hozták ugyanis, hogy a tatárok nagy haddal akarnak Oláhországra és azután Erdélyre támadni s Básta a határt akarta védelmezni. A fenyegető fellegek végre is a tatárok vereségével, kiket az oláhok futamítottak meg, elvonultak. Ugyanekkor vette hirül a prásmári táborban Básta, hova Vidombákról huzodott, hogy Székely Mózes október 8. Borbély Györggyel és török segítséggel megindult Gyulafejérvár felé, de az egész csak vak hir volt.²⁾ Ugy látszott Erdély teljesen le van csendesülve s hozzáálltak rendezéséhez. Náprágy Demeter egy tervet dolgozott ki, mindezt halomra döntötte Székely Mózes 1603. tavaszán történt beütése.

ellen való excessusit, hogy az Kolozsváron való végzéshez és contractushoz nem tartván magát, sőt fegyvert fogván császár ó fge hada ellen támadott volna, kivel azután meg is kellett volna víni Ngodnak; de Ngod ezeket is megtekintvén, azoknak, a kik Székely Mózzal voltak, fejenként gratiát adott volna, Székely Mózzal pedig szép engedelmesen írott levelével s mind ítéletével megtalálta volna és nem tekintvén ilyen vétkei, mégis az országban minden jó állapotot ígért volna neki; melyet Székely Mózes, hogy nem acceptált volna, sőt az egész kereszténység ellen felkelvén, az pogán ellenség közé ment volna, kívánván Ngod az ő büntetésétől való deliberationkat. Azért tudjuk mi is Székely Moysesnek ezekben való cselekedetét, azt is értettük, Ngod minő jó szívet és ígérteit mutatta hozzá mind magától, mind ő fejétől a római császártul; kiblen kívántak volna, hogy Székely Moyses megmaradott volna és istene, hazája és nemzete ellen ilyen ellenséghez magát ne adta volna: Mely cselekedetét, hogy semmiképen nem javalhatjuk, azonképen Székely Moysset tanquam amissorem et traditorem castrifinitimi regni iuxta contenta decreti Tripartiti in nota infidelitatis perpetue et amissione capitis et omnium bonorum condemnáljuk érette.“ Erd. Orsz. Eml. V. 136. l.

¹⁾ Básta jelentései és az azokra küldött válaszok közölve vannak Erd. Orsz. Eml. V. k. és Hurmuzaki IV. k. 1. r.

²⁾ Trausch: Chronicon 22. l.; Erd. Orsz. Eml. V. 35. l.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Politikai állapotok. Székely Mózes a töröknél. Az emigránsok. Készülődések a betörésre. Székely Mózes betör Erdélybe. Fejedelemmé választása. Gyulafejérvárt, Kolozsvárt, Beszterczét beveszi. Apróbb harczok. A meggyei alkudozások. Rádul vajda beütése. A brassói csata. Székely Mózes halála.

A tövisi csatával s Székely Mózes menekülésével, úgy látszott, hogy teljesen szabad kezet nyert Básta. A meggyesi országgyűlés ellenszegülés nélkül igtatta törvénybe parancsait és notáztatta legveszedelmesebb ellenfelét, Székely Mózest. Az ország meg volt törve, azok, kik eddig Székely Mózes részén harczoltak, vagy benn maradva csendesen hallgattak, mint Borbély György, Toldy István, Bogáthy Miklós, Vajda Miklós, vagy kimenekültek Székely Mózessel és hozzá a törökhöz, mint Nagy Albert, Bethlen Gábor, Cziszér György, Ribis Siegfried és ott csoportosulva várták az alkalmas időt az Erdélybe való ütésre. Básta eleinte félt ugyan az emigránsoktól és néhány erdélyitől, kik között Borbély György és Toldy István voltak leginkább a konspirálás gyanujával terhelve, de később félelme eloszlott. Fenn az udvarnál is úgy hitték, hogy végre diadal-maskodtak, a rebellis Erdély megtört és keresni kezdték a módokat, melyek által kormányozhatnák. Politikailag csendes volt Erdély, de ez a csendesség nyomasztó, fojtó csendesség volt, mint a milyen vihar előtt szokott lenni. S a vihar nem is sokáig váratott magára, kitört 1603. tavaszán és megtisztította a levegőt. A Székely Mózes betörése volt az a vihar, mely előkészítette a Bocskay és Bethlen fényes uralkodását, a szép derült időt.

Székely Mózes a tövisi csatából Bethlen Gáborral és Szelestey Jánossal menekülve, előbb a birtokában levő¹⁾ Solymosvárába menekült, honnan Szelestey János Világosvárba huzódott. Solymosvárárt azonban a határszélen fekvésénél fogva nem találta elég biztosnak és elcserélte a török területen levő Kladovával²⁾ s ide ment; Kladovából a pasa meghívására Temesvárra tette át lakását. Szelestey Jánost pedig Világosvárában a fellázított őrség megölte és fejével Bástának kedveskedett.

Székely Mózeset a temesvári basánál igen kedvezőleg fogadták. Hamar megismerték benne nyílt egyenes jellemét s megtanulták becsülni.³⁾ Végre itt is belátták, hogy Erdély elveszése az ők hibájuk is, mert nem fordítottak elég gondot a megtartására s belátták, hogy ha nem akarják, hogy Erdély a Habsburgok uralma alá kerüljön; nagyobb áldozatot kell hozni, mint eddig tettek.

Ennek szükségességét Konstinápolyban is kezdték belátni, hol különösen a nagyvezér volt azon, hogy Székely Mózesnek segítséget adva, küldjék Erdélybe. Székely Mózes maga is igyekezett a basákat megnyerni. A tél folyamán Székesfejervárra utazott és a telet ott töltötte.⁴⁾ Így lassanként megtette előkészületeit a betörésre. Ebben nagy szerepet voltak hivatva játszani az erdélyi menekültek, az emigránsok; Nagy Albert, ki a Bástától adott menlevél daczára idejött; Ribis Siegfried; Kornis Miklós és leginkább a nagyreményű ifjú Bethlen Gábor, ki — mint maga írta később — a németnek meg nem hódolva, ott hagyta Ilyevárárt a benne levő jegyesével együtt és 400 főnyi csapatot vezetett Temesvárra.⁵⁾ Az emigránsok közül Kornis Miklóst — sógorát — Gazi Girai tatár kánhoz küldötte, kérve őt, adjon neki akkora segítséget, mekkorát a szultán és

1) V. Nagy János: Székely Mózes: Századok 1869. 657. l.

2) Bethlen F. V. 108. l.

3) U. o.; Somogyi A. L. IV. 284. l.

4) „Székely Mózes felől azt mondá a Hasszon pasa, ha rabbá esett volna, megváltotta volna kétezzer lótereh pénzen. Szerette benne a justiciást, hogy az mit mondott, úgy találta.“ Szamosközy IV. 173. l.

5) Szamosközy IV. 173. l.

6) Török-magyarkori államokmánytár. IV. 31. l.

a szerdár parancsára adni szokott.¹⁾ Gazi Girai a kívánt segítséget kiállította és a szász városokhoz egy levelet intézett, melyben őket a meghódolásra inti.²⁾ Maga Székely Mózes Bethlen Gáborral a nagyvezért is megnyerték s végül a szultántól az athnámét is kinyerték.³⁾

Igy felkészülve 1603 tavaszán »mikor még a fű ki sem jött volna« Temesvárról kiindult Erdély felé. Hogy háta mögött ellenséges helyeket ne hagyjon, a két császári részen levő végvár Káransebes és Lugos megvételeét tartotta szükségesnek; mert így fedezheti magát az esetleg onnan jöhető támadástól és nem is fognak akadályt gördíteni a beütésre. Először Káransebes ellen vezette seregét, mely könnyű szerrel esett a kezébe; Keresztési Pált 500 katonával ugyanis előre küldötte, hogy a várat megszállja és előbb felkérje s ha meg nem hódol, kezdje ostromolni. Keresztési Pál meg is szállotta, de ostromra nem került a dolog, mert a várban levő nemesek egy része rokonszenvezvén a mozgalommal, rávették az őrséget a meghódolásra.⁴⁾ Káransebesen őrséget nem hagyott és innen Lugos ellen ment. Lugos szintén könnyű szerrel jutott a kezébe. Lugos ellen egy csapattal Nagy Albertet küldötte, ki a fellázadt kozák és oláh néppel szövetségbe a várat megrohanta és bevette április 11. a mikor betóduló tatárok Huszár Pétert Székely Mózes minden törekvése ellenére, »mert ez az ő hadakozásoknak első szerencséje«, megölték.⁵⁾

¹⁾ Bethlen F. V. 206. l.

²⁾ Ismerteti Nagy János említett értekezésében. Századok 1869.

³⁾ Ismerteti Szamosközy III. 66. l.; Bethlen F. V. 206. l.; magyarul közli V. Nagy János. Legfontosabb részei a következők. Fogadják el Székely Mózes fejedelemükké, ki vérükből való. Igéri, hogy ha a béke helyre áll a törököket és tatárokat Erdélyből kiviszi. Az utóbbi időben történekeért meghocsát és mindazt elengedi, mivel neki az erdélyiek 8 év óta tartoznak, „mindent a régi állapotra tesz vissza s azon jogokkal és törvényekkel engedi őket élni jövőben is, a melyek alatt éltek nagyatya, Szolimán alatt.“ Hat évig minden adót elenged és a had folytatására szükséges pénzt is saját kincstárából veszi. Végül fenyegeti, ha ellentállnának.

⁴⁾ Szamosközy III. 12. l.; Bethlen F. V. 208. l.

⁵⁾ Szamosközy III. 14. l.; Bethlen F. V. 214. l.; Erd. Tört. Adatok I. 212. l.

Székely Mózes Káránsebes és Lugos bevétele után elérkezettnek látta az időt, hogy betörjön. Bethlen Gábort 2000 emberrel előre küldötte, hogy útját egyengesse és az erdélyieket csatlakozásra szólítsa fel. Bethlen Gábor a Vaskapún át tört be és sergével a Strigyhez vonult; a Strigy mellől Szászváros felé tartott. Gosztonyi Balázst és Nagy Albertet egy csapattal kémsemlére előre küldötte. Gosztonyiek előre is mentek. Útközben ráakadtak 400 német katonára, kiket a szászvárosiak kizártak, közülök sokat leöltek s magát a vezért Teck Ilyés Jánost is elfogták.¹⁾ Szászváros elfoglalása után Száz-Sebest szállotta meg, de onnan csakhamar felkerekedett és Gyulafejérvár ostromára vezette seregét. — Az erős várral azonban mindaddig nem holdogult, míg Székely Mózes nem érkezett meg.

Székely Mózes április 15. lépte át a Vaskapúnál az erdélyi határt, jöttét kiáltványban tudatta.²⁾ Székely Mózes betörése halomra döntötte mindazt, a mit Básta eddig nagy nehezen felépített, Básta még régebben Fejérvárról Kolozsvárra vonult és ott, mint egy kényúr, gyönyörködött a piacon különféle tornákban, dárdahajtásban, vívásban.³⁾ Ha a mult évben tartott ugyan még a menekültektől, de most nem hitte azok fellépését, annál is inkább, mivel még zord téli idő lévén, az is megnehezítette a betörést. A szállingozó hiveknek nem nagy fontosságot tulajdonított tehát, de mégis levelei hírnökei által többször sürgetett segítséget mind Rudolftól, mind Gonzaga Ferdinánd kassai parancsnoktól; azt azonban, hogy most törjön be Székely Mózes nem hitte, mivel a zord téli időjárás megnehezítette a hegyeken való átkelést.⁴⁾ A betörés azonban megtörtént s Básta Kolozsvárról az erősebb Szamos-Ujvárra futott és oda zárkozott. Ezalatt Székely Mózes diadalmasan nyomult előre. A főúrak közül többen — Toldy István, Bogáthy Miklós, Borbély György, Vajda Miklós — hozzácsatlakoztak és egy tábori or-

¹⁾ Szamosközy III. 19—22. l.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. V. bevezetés.

³⁾ Somogyi A. L. IV. 302. l.

⁴⁾ Szamosközy III. 16. l.

szággyűlésen április 15. és 26. között fejedelemmé kiáltották ki.¹⁾

Fejedelemmé választása után Bethlen Gábor segítségére sietett, ki hasztalan ostromolta Gyulafejevárt. A várban levő polgárság kész volt ugyan a meghódolásra, de a 400 főből álló német őrség, melynek vezére Spinoza volt, hallani sem akart az átadásról. Vitézül is védelmezték a várat. Székely Mózes megérkezése után erősebben kezdte meg az ostromot, de eleinte így sem sokra ment.

Táborát Borbánd felől állította fel és kétfelől Szent-György és Szent-Miklós kapu felől kezdte ostromolni. Megnehezítette az ostromot, hogy nem voltak faltörő ágyúi, csak apró taraczkok, melyekkel nem sokat ártott, a rohamokat pedig, melyeket Bethlen Gábor és Bektas pasa kétfelől egyszerre vezettek, az őrség mindig visszaverte. Végre is békés egyezkedés útján esett Gyulafejevár kezébe. Haditanácsot hívott össze, melyben azt javasolta, hogy ne vessződjenek itt tovább, hanem siessenek Szamos-Ujvár ellen, hová Básta bezárkozott.²⁾ A terv tetszett, de végre is az öreg Borbély György tanácsára, ki figyelmeztette, hogy Gyulafejevár alól való elvonulással a Szász-Sebesen levő németek felszabadulnak és az ellenség

¹⁾ Székely Mózes fejedelemmé választása mindenestre nem ment a törvényes formák megtartásával; hiányzottak az a beigtatási jelvények, de azért mégis helyes politikai lépésre vall megválasztása. Nagyobb tekintéllyel birt így, mint, ha csak vezér maradt volna s majd, ha az országot az ellenségtől megtudja tisztítani és a háború zaja elmúlik, akkor meglehet tartani a szükséges formaságokat. A fődolog az volt, hogy megkapja a fejedelemmé való választását s így mint a régi fejedelmek utóda törvényes uton állott Bástával szemben.

A választást leghatározottabban Istvánfi M. írja: „Moysemque Siculum principem eligerunt.“ 786. l; de a napot és helyet ő sem említi. A napot április 15. és 26. között lehet venni a következő okoknál fogva. Székely Mózes április 15. tört be Erdélybe és sietett Gyulafejevár ostromára, hová az ostrom ötödik napján érkezett meg; Gyulafejevárt az ostrom 18-ik napján adták fel, ő tehát 13 napig ostromolta, ezt a 13 napot május 9-től leszámítva április 27. jön ki, tehát ekkor szállott Gyulafejevár alá a választás pedig előbb történt.

A gyűlés helyét pedig Hunyad vagy Fejérmegyébe tehetjük.

²⁾ Szamosközy III. 58. l; Bethlen F. V. 243. l.

kezében levő két város, közös eljárással tetemes akadályt gördíthet elébe, próbálja meg, hát ha kérésre feladják a várat. Székely Mózes hajlott a Borbély tanácsára és Ribis Siegfriedet küldé Spinozával alkudozni. Spinoza eleinte hallani sem akart a feladásról, de végre is, mikor csapata éhséget kezdett szenvedni,¹⁾ engedett. Az átadás feltételei voltak, hogy az őrségnek Zalathna felé szabad elmenetelt enged; Tech Illés Jánost szabadon bocsátja és a város kiváltságait épségben tartja. Székely Mózes a feltételeket elfogadta és a város kapúi május 9. megnyitlak.²⁾ E naptól kezdve a fejedelmi czimet felvette.³⁾

Gyulafejeváron nem sokáig időzött, hanem Szamos-Ujvár ellen sietett, hogy ott Bástát kerítse hatalmába. Toldy Istvánt 1000 főnyi csapattal a székelyekhez küldé, hogy azokat felültesse.⁴⁾ maga pedig gyors menetekben vonult Szamos-Ujvár ellen, de siker nélkül, mert Básta a város védelmét Sennyey Pongráczra bízta s ő maga pedig előbb Dézsre és innen Kolozsváron keresztül Kővárra menekült. Székely Mózes pedig, mivel ostromszerei nem voltak, nem fogott az ostromhoz; »még csak meg sem büzlülheté,⁵⁾ Szamos-Ujvárnál nem is maradott sokáig, hanem a Kaplyonnál összegyűlt császári sereg ellen indult, melynek vezérei Kornis Boldizsár és Kendy Ferencz voltak. Szamos-Ujvár körülzárására Nagy Albertet és Csaplárý Jánost hagyta hátra.⁶⁾ Seregével Deézsig nyomult előre s ott tábort ütött, Kendyék ellen Rhédey Ferenczet és Murza tatár vezért küldötte, kik a császáriakat egy hajnalban véletlenül meglepve megrohanták és szerteverték, magok a vezérek is csak nehezen menekülhettek Szatmárba Bástához.⁷⁾ Ezen időtájban még két más ellenséges csapatot vertek meg a Székely Mózes vezérei. Az egyiket — mintegy 1500 (3000) embert Kis Farkas vezetése alatt Rádul küldötte, ki Básta segítségével

¹⁾ Erd. Tört. Ad. I. 78. l.

²⁾ Szamosközy III. 58—61. l.; Bethlen F. V. 243—46. l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Somogyi A. L. IV. 302. l.

⁵⁾ Erd. Tört. Ad. I. 79. l.

⁶⁾ Somogyi A. L. IV. 303. l.

⁷⁾ Bethlen F. V. 271. l.

nyerte el a vajdaságot. Kis Farkas Brassó körül ütt be és Besztercze felé igyekezett, hogy ott Kornis Boldizsárékkal egyesüljön. Székely Mózes 2000 emberrel Makó Györgyöt és Merza tatár vezért küldötte Kis Farkas ellen. Besztercze vidékén levő Kis-Demeter körül találkozott a két sereg egymással, hol megütköztek. Az ütközet Makóék győzelmével végződött, magát Kis Farkast is elfogták és a szent-benedeki táborba vitték, hol Székely Mózes legujabban táborozott.¹⁾ A másik csapatot Merza Demeter vezette, ezt szintén Rádul küldötte a Básta segítségére, de Segesvárnál nem tudtak tovább menni, mert ott szerteverték;²⁾ ugyanekkor fogta el a két Bogáthy testvér — Miklós és Menyhért — Capreoli Tamás grófot, kit Básta a székelyek felültetésére küldött; Capreolit Székely Mózes Gyulafejérvárra vitette fogságba.³⁾ Székely Mózes tehát elég gyorsan haladott előre, pár vár és a szászság kivételével Erdély nagyobb részének ura volt. A fontosabb várak közül Kolozsvár, Nagy-Szeben, Besztercze voltak még az ellenség kezén, Nagy-Szeben erős falában bizva, nem is hódolt meg soha, Székely Mózes pedig nem is kísérelte meg ostromolni, nehogy itt kudarcot valljon; az ország többi részét akarta teljesen hatalmába keríteni, hogy így könnyebben végezhesen Szeben-nel. A szent-benedeki táborból május 27. küldött felszólítja ugyan a szebenieket a hódolásra s kérte, hogy »mától fogva tized napra két atyátok fiát hocsássa hozzánk és az előbbi szokás szerint lovagjait és gyalogját illendő hadi kárpótlással« küldje táborába; de e felszólításnak semmi sikere sem volt, valamint nem volt később június 10. történet felszólításának sem.⁴⁾

Szent-Benedektől Kolozsvár alá vezette seregét. Kolozsváron Básta őrséget hagyott, a melyik nem volt hajlandó meghódolni; eleinte még a polgárság is újabb segítséget várt Bástától, a mit ő megígért. Székely Mózes Ováry Sámuel majd Ováry Istvánt és Petky Istvánt küldötte be egyezkedni, de

¹⁾ Szamosközy III. 273—6. l.; Somogyi A. L. IV. 303. l.

²⁾ Szamosközy III. 76. l.; Bethlen F. V. 273. l.

³⁾ U. a. 76. és 274. l.

⁴⁾ Mindkét oklevél eredetije Nagy-Szebenben a szász nemzeti levéltárban; közölve vannak Székely Oklevéltár VI. k.

sikertelenül. Azonban a Básta segítsége késett, ennek hatása alatt a nép hangosan követelte a meghódolást; a tanács is két részre oszlott, a magyar tanácsosok az átadás mellett a szászok az átadás ellen nyilatkoztak.¹⁾ Junius 2. két felől vette ostrom alá, a déli oldalon Felek felől, hol a jezsuiták kollegiuma állott és a hosdát felől;²⁾ majd újabb követséget küldött, melyik által újból felkérte a várost. Csudálkoztak »miért hogy idegen nemzet nem lévén még sem találtak meg emberek által a kolozsváriak, mert a hatalmas császár hadával és az tatárral ez nyomorult országnak oltalmazására, nem rontására jött.«³⁾ Végre miután látták, hogy Básta segítsége késik és Bektas pasa az őrségnek menedéklevelet adott, hogy sem a töröktől sem a tatártól bántódások nem lesz, sőt ha a szultán szolgálatába akarnak állani »az római császár fizetésénél jobban és gazdagabban való fizetést«⁴⁾ ad nekik, a várat junius 9., az ostrom tizenkettődik napján feladták; a német őrség Szatmárra ment, Nagy Albert Somlyóig elkísérte, Székely ünnepélyesen tartá bevonulását; a város jogait és kiváltságait oklevél által biztosította.⁵⁾ A város átadásakor történt, hogy a nép, mint minden bajok okozói, a jezsuitákat megrohanta, a kolostorukat lerombolta, daczára a tanács közbelépésének s őket a városból kiüzte. A kiüzött jezsuitákat, mintegy 15-öt, Toldy István vette oltalma alá és küldötte Görgénybe.⁶⁾ E meggondolatlan és könnyelmű tettért később keservesen megbűnhődtek a kolozsváriak.

Kolozsvár alól Besztercze bevételére indult. Beszterczét is először felkérte. Ováry Istvánt, Rákóczy Jánost és Tamásfalvi Jánost küldötte hozzájuk alkudozni s elküldötte nekik a szultán levelét, valamint irtak a kolozsváriak, Székely Mózes és Bektas pasa is.⁷⁾ A tanács junius 15. az átadás mellett nyilatkozott, de a Budaki által feltüzelt nép az átadás ellen

¹⁾ Jakab Elek: Kolozsvár története 380—84. l.

²⁾ Somogyi A. L. IV. 305. l.

³⁾ Szamosközy IV. 173. l.

⁴⁾ Török-Magyarkori Okmánytár V. 42—43. l.

⁵⁾ V. Nagy János: Századok 1869. 717. l.

⁶⁾ Szamosközy III. 96. l.; Somogyi A. L. IV. 309. l.; Bethlen F. V. 297. l.

⁷⁾ Szamosközy III. 87. l.; Bethlen F. V. 299. l.

foglalt állást s így eleinte hasztalanul várta Székely Mózes a hódolást, végre a parlamentirozást megunva, ostromolni kezdte a várost, 248 golyót rőpített a várba. A golyók meg is tették a kívánt hatást, mert 19. a városból követeket küldöttek ki alkudozni. Székely Mózes Trauzner Lukácsot, Ováry Istvánt és a Kolozsváron hozzája csatlakozott jeles Jakobinus Jánost küldötte egyezkedni.¹⁾ Az egyezkedés sikerrel végződött és Besztercze a kapuit bizonyos feltételek alatt megnyitotta.²⁾ Ez időtájban hódoltak meg Nagy-Enyed, Torda és Szász-Sebes; utóbbit Borbély György foglalta el, miután parancsnoka Salm Miklós odahagyta.³⁾

Besztercze felől a Székelyföld felé vette útját. A székelység két részre oszlott. Udvarhelyszék, mivel oda való születésű volt Székely Mózes, hozzáállott;⁴⁾ Maros és Aranyosszék szintén, de Csík és Háromszék nem. Itt Bedő István és Matis János a népet felbujtogatták s elhatározták, hogy ellentállnak. A Rika felé 500 lovast küldöttek, Székely Mózes, Imecs Mihályt küldötte ellenök, ki véletlen rajtok ütött és megverte őket s úgy ment vissza Ekemezőhöz, hol Székely Mózes ekkor táborozott.⁵⁾ Ekemezőtől Meggyes alá tette át a táborát s nemsokára azt is bevette. Meggyesnél állott hatalma tetőpontján Székely Mózes, Erdély nagy része hatalmában állott, s reménye volt, hogy a többit is elfoglalja, ezt annál is inkább hihette, mert a szultántól is kapott támogatást. Ezek egy részéről már fentebb szóltam, itt csak a török szultánnak a lengyel királyhoz május 15. kelt levelét említem, melyben kéri, hogy Székely Mózesnek, kit ő Erdély fejedelmévé tett és segítséget adott, ő is adjon segítséget. A lengyel király egy udvarias hangú, de kitérő levélben válaszolt, melyben írja, hogy csak most értesült arról, hogy Székely Mózes lett az erdélyi fejedelem, segítséget nem adhat, mert neki magának is sok dolga van az országával, reméli azonban, hogy Székely Mózes rövid időn felszabadítja

¹⁾ Szamosközy III. 140. l.

²⁾ A feltételeket adja Szamosközy IV. 189. l.

³⁾ Szamosközy III. 143—45. l.

⁴⁾ Erd. Tört. Adatok I. 79. l.

⁵⁾ Erd. Tört. Adatok I. 79. l.

Erdélyt.¹⁾ Május 29. a szent-benedeki táborból Székely Mózes is írt a lengyel királynak kérve őt, hogy küldjön neki három-ezer kozákot és ugyanannyi lengyel lándzsást segítségül.²⁾

Székely Mózes gyors előnyomulása gondolkodóba ejtette a Rudolf híveit, keresni kezdték a békés kiegyezés útját. Meggyes alatt jöttek Székely Mózeshez a Rudolf követői — Gulaffy László és Nyáry Pál — magokkal hozván a feltételeket, melyek mellett urok hajlandó őt a fejedelemségben meghagyni. A feltételek a következők voltak. Székely Mózes elégedjék meg csupán Erdélylyel és azt azon a jogon bírja, mint az eddigi fejedelmek; Lippa, Jenő, Lugos, Káránsebes és a hozzá tartozó részek szakadjanak Erdélyhez, de Váradot, Kővárt Husztot a Szilágyságot és Mármarost ne követelje. A törökkel a milyen feltételek alatt tud kössön békét s Magyarországgal tartson jó szomszédságot.³⁾

Nem lehet tagadni, hogy a feltételek elég előnyösek voltak. Nem lehet kicsinyelni azt az eredményt, melyet Székely Mózes azok elfogadásával elér. Diadalra vitte volna azon eszmét, melyért küzdött és visszaállította volna az önálló erdélyi fejedelemséget, ezért pedig nem lett volna veszteség az a kevés terület, melyről le kellett volna mondania. Az utóbbi évek küzdelmei két ellentétes politikai nézet körül folynak. Egyik sem tudott a másik felett győztes lenni, arra egyik sem volt elég erős. E küzdelmek, e vajudas eredménye nem volt egyéb, mint az a pár nyomorteljes év, melyet Erdély átélt. Most lett volna az alkalom kölcsönös lojálitással helyreállítani a békét. Nagy hiba volt tehát Székely Mózes részéről, hogy Toldy Istvánra hallgatva a feltételeket elutasította. Székely Mózes maga hajlandó is lett volna azokat elfogadni, de Toldy, ki a Szilágyságban levő birtokait féltette így önérdekből dolgozott ellene — azok elvetésére ösztökölte, a Toldy nézete győzött s ezzel Székely Mózes bukását is aláírta.⁴⁾ Hatalma tetőpontján elvakította a

1) Mindkét levél közölve Hurmuzaki IV. 1. r. 340—43. l.

2) Egykorú másolat a krakói hg. Czartoryski múzeum levéltára 917. kodex. 613—18. l. (Veress Endre úr szíves közlése.)

3) Szamosközy III. 152. l.; Bethlen F. V. 572. l.

4) Kóváry L.: Erdély történelme IV. 143. l.

szerencsése s elkövette a nagy politikai botlást, mely csakhamar megbűnhötte magát. Itt tűnt ki leginkább, hogy Székely Mózes mindig inkább volt hadvezér, mint államférfiú, sokkal inkább otthon volt a harcmezőn, mint a diplomatiái alkudozások között.

Bukásának okát is ebben találhatjuk. Erdélyben csak az állhatott meg, ki jó politikus és jó hadvezér volt, a ki ezeket nélkülözte az előbb-utóbb elbukott. Bocskay, Bethlen és I. Rákóczy György is ennek tulajdoníthatták diadalaikat, hogy ők mindkettőhöz értettek. Székely Mózes pedig csak hős volt, csak a csatatéren tudott diadalt aratni s ezért elkellett, hogy bukják.

A meggyesi sikertelen alkudozások után rövid idő múlva bezárult Székely Mózes pályafutása is. Diadalai itt érték el a tetőpontot és innen kezdve gyorsan kezdett hanyatlani, megkezdődött Segesvár sikertelen ostromával, folytatódott Háromszék ellenállásával, melyet nem tudott leverni és befejeződött a brassói csatával. Bukása hasonlít a Báthori Endrééhez. Sellenberknél Mihály Brassónál Rádul vállalkozott arra, hogy segítségére jöjjön Rudolfnak. A hasonlóság a két vajda az eljárás között is nagy volt. Rádul tanítványa volt Mihálynak s annak fegyverét az átmítást, az eláztatást ő is használta; csak abban különböztek egymástól, hogy Mihály győzelmet a maga javára akarta fordítani, míg Rádul lemondott arról.

Básta Krakker Szaniszlót küldötte Rádulhoz, ki eleinte úgy tett mintha vonakodnék, csak annyit engedett meg, hogy Déli Markó egy csapattal a szász városok segítségére menjen. Székely Mózes, ki Segesvár alól kénytelen volt elvonulni, Szalánczi Lászlót küldötte Rádulhoz, hogy neki hűség esküt tegyen és a hadait hívja vissza. Rádul valamint bojárjai az esküt letették és erős hitlevelet adtak, hogy meg is tartják, de ez csak Székely Mózes elámítására történt. A hadakat Rádul nem hívta vissza, sőt újabb csapatokat küldött be Rácz György vezérlete alatt. Rácz György egyesülni akart a Bedő István és Mátis György vezetése alatt levő székelyekkel. Székely Mózes ez megakadályozandó, Makó Györgyöt és Imecs Mihályt székely hadakkal, Rhédey Ferenczet fizetett sereggel Háromszékre indította, hozzájuk csatlakozott még 3000 lovas és 500 gyalog tatár. Mindez azonban nem vezetett a kívánt célhoz, mert az

egyesülés megtörtént. Keresztény-Sziget és Rozsnyófalva között találkozott július 6. a két sereg egymással, hol — leginkább az ifjú, tűzes Imecs Mihály ösztönzésére — megütköztek. A csata Makóékra nézve szerencsétlen kimenetelű lett, ő maga is vezértársával és a sereg színe javával a csatatéren maradt. Számtalan tatár és nemes esett el és a vezérét vesztett sereg nagy rendetlenség között futott szét.¹⁾

E vereség híre Apácánál találta Székely Mózes, ki nyomon követve Makóékat, vonult seregével Háromszékre. Július 8. érkezett Apácához. honnan — a vert had romjait összeszedve — tovább ment s előbb Hőltővénynél, majd Brassó mellett a papírmalomnál foglalt állást. Itt táborát szekérsánczczal vette körül és elhatározta, hogy bevárja a Borbély György, Bethlen Gábor és Nagy Albert segédesapataikat, kik után futárokat küldött, de közülök csak Bethlen Gábor érkezett meg; míg Borbély György ki Dévánál és Nagy Albert, ki lengyel és kozák segéd-csapatokat hozva Dézsnél táborozott, a csatából elkéstek. A lengyelek Rettegig jöttek, de a csatavesztés hírére visszafordultak,²⁾ más erősítést nem kapott, csak Fiotta vezérlete alatt érkezett a táborba 200 brassói gyalogos.³⁾ Megpróbálta egyezkedni, Rádulhoz követeket küldött, ki vagy hajlandó volt az egyezkedésre, mint ezt mutatta, vagy pedig itt is csak áltatta Székely Mózes. Annyi bizonyos, hogy a felkelt székelységben nagy volt a konsternáció a követjáratás hírére, sokan átállani, mások menekülni akartak, míg Krakker Szaniszlót erélyes fellépésével — a Rádul követei közül néhányat titokban megöletett — minden ilyesminek véget nem vetett.⁴⁾ Ezt az alkudozást, különben a csata után szemére is vetették Rádulnak s a nyert zászlókból is csak nagy könyörgésre adtak neki diadalni emlékül.⁵⁾

Székely Mózes a Rudolf követeivel is felakarta venni az egyezkedés fonalát, ez okból a táborból július 14. Gyerőffy

¹⁾ Szamosközy III. 197. l.; IV. 198. l.; Bethlen F. V. 372. l.

²⁾ Trausch: Chronicon: 223. l.

³⁾ Somogyi A. L. IV. 316—17. l.

⁴⁾ Szamosközy IV. 195—97. l.

⁵⁾ U. a. 200. l.

Jánost és Kolozsváry Jánost Nyáriékhoz küldötte, hogy velök tárgyaljanak. Feltételeit hét pontban formulázta. Ezek szerint a szultánnal a szövetséget fentartja; a szóban forgó várak közül Várad, Biharmegyével, Huszt és Mármaros szakadjanak Rudolphhoz, de Kővár és a Szilágyság tartozzanak Erdélyhez; Lippa, Lugos és Káránsebes szintén tartozzanak Erdélyhez, mivel ott neki őrsége is van s mint a törökkel határos várakat a németek úgy sem tudnák megoltalmazni; Rádul seregét vigye ki, hűség eskűt tartsa meg és ennek biztosítására küldjön a szultánhoz 12 előkelő bojárt stb.¹⁾ Az alkudozások azonban hasztalanul folytak, Rádul maga is beütött seregét, a Barcaságon a Rácz Györggyével egyesítve, Brassó felé vezette, így, mielőtt a követei Nyáriékkal tárgyalhattak volna, az ütközet megtörtént.

Julius 17. történt meg az Erdély történetében oly nevezetes csata. Székely Mózes táborát szekérvárral vette körül, mit Bektas pasa ellenzett és a szabad mezőn ütött tábor.²⁾ Bektasnak abban igaza volt, hogy a szekérvár csak ártalmukra lesz, mert akadályozva voltak a szabad mozgásban, de itt kétszínűleg viselte magát, mert Rádul ígéreteivel rávette, hogy a csatában mélyebben ne elegyedjék. A szekérvár volt az oka, hogy a harc utoljára nem harc volt, de öldökléssé fajult. A szekereken kívül 400 lovassal Rhédey Ferencz állott.³⁾ A csata pontos leírását, a seregek elrendezését egyik részen sem is merjük, a létszámukat sem; Rádul seregét 17.000-re és a Székely Mózesét 10.000-re tehetjük. A csata mindkét részen kemény ágyúzással kezdődött; Székely Mózes maga vezényelt az ágyuknál; »Ű mutogatta, hogy lüdd ez sereget, vagy amaz sereget.«⁴⁾ Végre Deli Markó rohamra vezényelt; a hajdúk puskába tették a tatárok által rájuk lőtt nyilakat és úgy lőtték vissza. A menekülést a brassói gyalogosok kezdték meg, nem állhatva a sűrű lövést. A hajdúk is rohamot intéztek s Székely Mózes seregét teljesen szétverték. Bekias még a csata elején álöltönyben elszaladott. Székely Mózes, látva seregének vereségét,

¹⁾ Bethlen F. V. 382—84. l.

²⁾ Szamosközy III. 204. l.

³⁾ Szamosközy IV. 193. l.

⁴⁾ U. a. u. o.

Bogáthy Miklóssal és hű szolgájával kadicfalvi Nagy Jánossal a szekereken nehezen átvergődött és menekülni kezdett. A menekülőket az utánnok induló ráczok és oláhok egy vizmosásnál csakhamar elérték. Először K. Nagy Jánost ölték meg, ki vitézül forgolódott, »ugyanannyira, hogy ha csak öt vagy hat lett volna Mojsessel, elszaladhatott volna Mojses.«¹⁾ Nemsokára Székely Mózes is megölték, ki vitézül küzdve drágán adta el életét. Egy oláhot, ki legelőbb érte el, úgy ütött fejbe, hogy szeme fejéből félarasznyira kiugrott; majd hegyes törrel védelmezte magát, e közben hátulról orozva puskalövést kap, majd kopjával öklelik és lováról leesve ölte meg egy csikszentmihályi székely Katona Mihály, a holttestet nem ismerve fel, ott hagyták az útfélen, míg Rácz György odaért, ki aztán fejét vette és Rádulhoz vitette.²⁾ Rádul úgy bánt nemes ellenfele fejével, mint ha Afrikában lett volna, előbb sátra élére szegeztette, majd, a mikor Brassóba bevonult, ott a kutyáknak vetette;³⁾ de a hős feje még sem maradt temetetlenül, mert Weiss Mihály brassói bíró kertjében tisztességesen eltemettette. Sirja felett sokáig sem állott semmi emlékjel, míg az Emke azt kegyeletesen meg nem jelölte az Európa szálloda éttermének falába beillesztett emléktáblával. A táblán, mely az utódok kegyeletét szépen tünteti fel a következő felírás van.

1603.

»Hős Székely Mózes feje itt porhadtt koszorúttan.

Ámde a hű kegyelet kőbe íratta nevét.«

Emke. 1889.⁴⁾

A csatában Erdély legjobb családai — mint Kornis, Bélydy, Apor, Henter, Macskássy, Kendy, Apaffi, Daniel, Huszár stb — tagjai közül estek el sokan. A holtakat 3000-re teszik. Elesett Toldy István, a jeles ifjú Jakobinus János, Szentpály János,

¹⁾ U. a. u. o.

²⁾ H. Mikó Ferencz 254. l.

³⁾ Trausch. Chronicon 223. l.

⁴⁾ Bordó Árpád, brassai tanár szíves közlése.

Bogáthy Miklós és Menyhért stb, szóval Erdély színe-java.¹⁾ A menekülők közül többen — Vajda Miklós, kit a kapu előtt akasztottak fel, Tamásfalvy János, Ribiczey Miklós, Székely Balázs — Básta által végeztettek ki, mások — Kendy István, a Sándor fia, Mikola János, Mikes György — csak nagy váltság díj által szabadultak meg.²⁾ Az elesetteket egy közös sirba temették, sirjok fölé e distichont írták:

»Quos genuit Cives, hic Transsylvania claudit,
Heu parvo tumulo, quanta ruina jacet.«

Több nemes szívet egy sir sem takar mint ez. A győzelem után kezdetét vette a megtorlás, a bosszú. Rádul Brassót dúlatta fel s úgy ment ki; Székely Mózes párthiveit mindenütt üldözték, Hoffmann György a Részekben írta össze őket.³⁾ Elkövetkezett a Básta kora teljes vadságában.

* * *

Végére érve Székely Mózes pályafutásának, szükséges az elmondottakat röviden összegezni. A Kerelő Szent Pál és Brassó között megfutott élet megérdemli, hogy vizsgálódás tárgyává legyen. Megérdemli még akkor is, ha az élet birtokosa nem lenne egyéb, mint merész, dicsvágyó kalandor, a milyennek feltüntetik, pedig nem az. Az, a ki lófő-székelyből Erdély fejedelmi trónjáig tud emelkedni, a nélkül, hogy erre nemtelen eszközöket használt volna, méltán helyet foglalhat történelmünk nagy alakjai között. Székely Mózes egyike volt Erdély legjelesebb szereplőinek s a Báthory István és Bocskoy István uralkodása között terjedő időnek nincs oly alakja, ki vele versenyezhetne. Jellemét, tehetségeit, erényeit és hibáit a sorok között igyekeztem megvilágosítani, a mennyire tettem. Politikai elvszilárdság és honszeretet voltak legkitünőbb erényei. Hazáját akarta megszabadítani a német uralomtól s ettől

¹⁾ Szamosközy IV. 200. l.; Istvánfi M. 796. l.; az elesettek legteljesebb névsorát Apor István adja, *Lusus Mundi*. c. munkájában.

²⁾ Szamosközy IV. 200—201. l.

³⁾ Erd. Orsz. Eml. V. 237. l.

semmi el nem tántorította. Ha tovább él, ma egy sorban emlegetnék Báthory István, Bocskay István és Bethlen Gábor nevével. Igaz ugyan, hogy elesett a nélkül, hogy célját elérhette volna, de megmutatta az utat, melyen Erdélynek haladnia kell. »Megmutatta édes hazájához való szeretetét életével, vérének kiomlásával.«

Eszméit azonban nem lehetett eltemetni, mert végre is győzedelmeskedtek.

1. The first of these is the
 2. fact that the system is
 3. not self-sufficient.
 4. It is dependent on the
 5. outside world for its
 6. survival.

7. The second is the fact
 8. that the system is not
 9. self-sufficient.

